

संगीत मदिरेचा

एकच घोंट

नाटक.

आय. पी. भालदार
कर्ता.

संगीत मदिरेचा
एकच-घोंट नाटक.

अंक १ ते ५.

लेखक व प्रकाशक,

मीर मुनशी महमद इस्माईल भालदार

संगीत शांतशीला, पतपेढी, तरणोपाय इ. इ. नाटकांचे कर्ते,
सोमावार पेठ, नंबर १ कोल्हापूर.

मुद्रक

माधव नारायण दीक्षित, मॅनेजर
'श्रीवैकुण्ठेश्वर प्रेस' ब्रॅंच, कोल्हापूर.

आवृत्ति २ री. प्रति १०००.

सन १९२२ इ.स.वी.

किंमत १ रुपाया.

प्रयोगासंबंधी व पुस्तकासंबंधी सर्व हक्क स्वाधीन ठेविले आहेत.

प्रास्ताविक दोन शब्द.

आज जवळ जवळ पंधरा वर्षे झालीं, हळू हळू लिहितां लिहितां हें नाटक प्रसिद्ध करण्याचा पुनर्योग या वर्षी प्राप्त झाला. इ० सन १९१७।१८ सालीं मि० श्री. के. पिसाळ यांनीं तें आपल्या 'विश्वबंधु' प्रेसमध्ये छापून थोड्याशा प्रति प्रसिद्ध केल्या होत्या, पण त्या तावडतोव खपून गेल्या. अनेक मागण्या येऊन पडल्या, परंतु तीन चार वर्षे हें फिरून लिहिण्यांत गेल्यानें, नाइलाजास्तव अशा प्रेमी मित्रांस बराच वेळ तिष्ठत राहावें लागलें. हल्लींचें नाटक हें पुष्कळ सुधारून वाढविलेलें असून, सदरहू पुस्तकाच्या पहिल्या प्रकाशनावर अभिप्राय जे मिळालेले आहेत, ते शेवटच्या मलपृष्ठावर दिले आहेत.

याशिवाय श्री. दादासाहेब करंदीकर (सातारा) दिवाणबहादूर समर्थ (पेन्शनर दिवाण) बडोदें, श्री. अ. व. कोल्हटकर व श्री. चंदावरकर (हेड्मास्तर गव्ह. हायस्कूल धारवाड, व मेंबर व्ह. क्यू. टेक्स्टबुक कमिटी) प्रिन्सिपाल परांजपे, श्री. के. आर. छापखाने (सांगली) इ. इ. थोर थोर गृहस्थांचें अभिप्राय आहेत, ते स्थल संकोचास्तव प्रसिद्ध करतां येत नाहींत. (नाटक मंडळ्यांशीं समक्ष अगर पत्रद्वारें प्रयोगाचे हक्कावद्दल खुलासा करणेंत येईल.) कै. वा. श्री. गो. व. देवल यांनीं एकदां हें नाटक वाचून आपलें समाधान व्यक्त केलें होतें. नाट्यकलेचें जें थोडेंसें ज्ञान त्यांजपासून प्राप्त झालें, त्यावद्दल कृतज्ञता व्यक्त करणेंही येंथें अवश्यक आहे. तसेंच येथील श्रीवेंकटेश्वर प्रेसचे म्यानेजर रा. रा. माधवराव दीक्षित यांनीं पुस्तक लवकर छापून दिल्यावद्दल त्यांचाही मी आभारी आहे.

शेवटीं सर्व प्रकारें यश या नाटकास देण्यावद्दल परमेश्वराचे आभार मानून ही लहानशी प्रस्तावना पुरी करितों.

नाटक मंडळ्यांस सूचना :—महाकवि शेक्सपियरच्या 'मिड्समरनइट्स् ड्रीम' प्रमाणें सदरचें नाटक अगदींच नवीन प्रकारचें असल्यानें, पात्रांचे पोषाख, वेप, मुलांचा नाच वगैरे सर्वच अद्भुत प्रकार वठवून दाखाविणें इत्यादि साधनसामुग्रीची ज्यांस अनुकूलता असेल, त्याच नाटक मंडळ्यांनीं प्रयोगाची परवानगी मागावी हें वरें, असें माझे नम्र मत आहे.

ता० ११ जानेवारी १९२२, }
वैसान, पॅलेस्टाईन. }

कर्ता.

पात्रांची यादी.

पुरुष—पात्रे.

१ यमराज	नरकाधिपति.
२ इन्फ्लूएंझा (नवमज्वर) (लोभ)	}
३ प्लेग (ग्रंथिज्वर) (क्रोध)	
४ मधुमेह (चहा) लंगडा टीपॉट	
५ दमा (मद्)	
६ क्षय (मत्सर)	
७ वायु (मोह)	
८ सन्निपात (मदन)	
९ इंद्रनाथ वैरागी (नायक)	एक साधु. (योगी)
१० चित्रगुप्त	ब्रह्मदेवाचा सेवक.
११ विजयवेताळ (उपनायक)	पद्मनाभाचा प्रधान.
१२ राजा पद्मनाभ	अंबुजपुरचा एक मद्यपि राजा.

याशिवाय अवर्षण, दारिद्र्य, ब्रह्मदेव, कली, आंधळा गांजा, तंबाखू, गुलाब, बकुल, मठाधिकारी, गोसावी, फकीर, प्रधान, विद्वन्मंडल, इतर सेवक वगैरे वगैरे.

स्त्री—पात्रे.

१ मदिरा (सुरादेवी) (नायिका.)	यमराजाची वहीण.
२ महर्गता	}
३ महामारी	
४ इंदुप्रभा (उपनायिका)	यमराजाच्या राक्षसी दासी.
५ कलिका	विजयवेताळाची सद्गुणी भार्या.
	विजयवेताळाची कन्या.

याशिवाय ताडी, माडी, सिंधी, मदक, अफू, भांग इ० अप्सरा व सभासदस्त्रिया इ० इ०

संगीत मदिरेचा
एकच-घोंट नाटक.

अंक १ ला.

प्रवेश पहिला.

मंगलाचरण.

(ताडी, माडी, सिंधी, मदक, अफ्र, भांग, इ० अप्सरा नृत्य-गायन करितात.)

पद्य-(चलो जंग करो । मत् दिरंग कसे या वँडचे चालीवर.)

रत ईशपदी । मनुजा, हो अर्धी । भव जलधिमर्धी । त्यागि
कर्म मुर्धी ॥ धृ० ॥ जारे जारे शरण तत्पदी । करुं नको
दीनावधी ॥ धृ० ॥ चाल ॥ करिति षड्वि तुनुनाश । घालिल यम
कंठि पाश ॥ पाश घालि रे ॥ चाल ॥ नाहिं अवाधि तधि ॥ ईश
स्मरसि कधि ॥ रत० ॥ धृ० ॥

पद्य-(नाचे लुम् लुम् लुम्) या चा०

नसुं शशिधर शंकर । निजजनभयहर । धरुं पदरज शिरिं । वाहवा !
वाः ॥ धृ० ॥ व्यात्रांवर-गजचर्मावरधर नंदि-भुजंगा-प्रमथां
प्रियकर ॥ शिरिं गंगा । भस्मांगा । कैफाचा । होइ सखा ॥ तो शिव
कधि कधि आनंदांनं । क्षणि पचनिहि गर । वाहवा ! वा ! ॥ धृ० ॥

(पडदा उघडतो व नर्कपुरीचा देखावा-महिपासनारूढ यमराजापुढें तीन
शिंशांचा प्रेग (ग्रंथीवर) दोनशिंशांचा इन्मद्वयज्ञा (नववर), मधुमेह, दमा,
क्षय, वायु, महामारी इ. रोग व अवर्षण, दारिद्र्य, महर्गता, आंघळा गांजा, तंवाखू,
लंगाडा टीपाट, स्वस्थानापन्न असून अप्सरांचें नृत्यगायन सुरू आहे,) (मदिरे-
पान चालू आहे,)

एकच-घोंट नाटक.

अप्सराः—

पद्य—(भेरे प्यारे सावरिया तोरि कदरिया या चा०)

यमनृपा विभुनीं प्रभो । सुकीर्ती तव वसरो ॥ धृ० ॥ प्रिय कृतांत हा
नरकाधिपती । कैवारि आधि-व्याधी-प्रती ॥ ऐसा राजा । करितो
चोजा । समजुनि अनुजा- । सम अस्त्रि गमजा । करुं जगतीं ॥ प्राशूं
क्षतजा । साहूं मनुजा । अर्पुं पदीं शवभार । खलनरीं नरक भरो ॥
यमनृपा० ॥ धृ० ॥

पद्य—(जानत प्रीत रीत या चा०)

अंतक-धर्म-दंडधर-राजा ॥ प्रिय काला । भूपाला । शिरमाला ।
तव कंठिं विहुरु । नित्य शुभशि ॥ धृ० ॥ चाल ॥ महिषारूढा प्रभु,
तुशिं नभितों वेशि बळी नित ताजा ॥ हे रसनाथा । अह्नां अनाथां ।
थार होसि दनुजां-ला ॥ धृ० ॥

(नमन करून निघून जातात.)

यमराज :-—माझ्या प्रिय रोगानों व इतर सेवकांनों, आपण आजपर्यंत माझी अश्रुतपूर्व सेवा केलीत. लहान रोगांनी कित्येक समर्थी महान महान पराक्रम करून मोठमोठ्या रोगांवरही ताण केली आहे. आतां माझ्या मनांत असें आलें आहे कीं, तुहां सर्वांवर एक मुख्य प्रधान नेमून टाकावा. ह्मणजे तुहांवर देखरेख ठेवण्याचे माझे श्रम चुकतील. तो प्रधान सर्वांहून बलाढ्य, चतुर, कारस्थानी व पराक्रमी असावा. त्यानें मानवांच्या खुपीनेंच—मानवांना आपल्या कपट-पाशांत गुंतवून-त्यांचे असंख्यात्. बळी अल्पावधीत घेतले पाहिजेत. आणि अशाच्या अधिपत्याखालीच तुहांही आपापली प्रगति करून पराक्रम गाजविणेंस शिकावें. सध्यांच्या कलियुगांत मानवांचीं शरीरें विद्यार्जनातिशयानें वर्गरे वर्गरे अनेक रोगांचीं माहेरवरे बनलींच आहेत. यद्यपि आमचे पश अज्ञान वाखाणण्यासारखें नाहीं. त्यांतून रोगांचा प्रतिकार करणारे हानिमन, विश्रामपंत एम्. डी. डॉक्टर, खानसाहेब खानबहादूर लुकमान हकीम, आरोग्यकुठार वाग्भटशास्त्री वैद्यचूडामगी, अशांना पछाडणारा एकादा नवाच व्यसनरोग निर्माण करण्याविषयी

ब्रह्मदेवाची आर्षी मला विनवणी केली पाहिजे. तसेच, या नवीन पापी लोकांकरितां एकादा नवीन जालीम नरककुंड बनवावा लागला तरी वेहत्तर, परंतु लोकसंहाराचे काम सुखानें व जळद करणारा एकादा नवीन सन्माननीय महान रोगमित्र मला आतां मिळाविलाच पाहिजे. सध्यां अश्वर्षणराज, दारिद्र्य महाराज दोषे बंधु आणि जगप्रसिद्ध महा-युद्धांत निर्माण झालेली महर्गता देवी—अश्वर्षणराजाची कन्या व तिचा पति, प्लेग—ग्रंथिज्वर व दीर—इन्फ्लुएंजा ऊर्फ नवज्वर हे पांच-आमच्या दौलतीचे आधारस्तंभ तर आहेतच. परंतु मानवजातीचे हाल हाल तिच्याच संमतीनें करणें, तींतील नराधमांना पापमार्ग सुखातिशयाचा भासविणें, त्यांजकडून हंसवीत हंसवीत दुष्कर्म करवून रडवीत रडवीत त्यांना रौरव नरकांत लोटून देणें; धर्म, विद्या, बुद्धि, राजशक्ति इत्यादि आमच्या रिपुगणांवर रामबाण शस्त्र हांडून राहणें, हीं विकट कामें करणारा असा मुख्य-प्रधान मला पाहिजे आहे. आज हजर असलेल्या रोगबंधूंतूनच जर हे विकट काम कोणी आपल्या अंगावर घेईल, तर मुद्दाम नवीन वीर निर्माण करावा ह्मणून ब्रह्मदेवाची विनवणी करण्याचे मला मुळीच कारण नाहीं. तर सांगा, आपल्यापैकी कोणता रोग हा जवा-बदारी आपल्या शिरी वाहणेंस तयार आहे?

लंगडा टीपॉटः—(पुढें होऊन) महाराज, प्रभो, नरकाधिपते, मी-मो लंगडा टीपॉट चहा माझीच चहा आजकाल सुशिक्षितांत होत आहे. मीच सर्व रोगांचा ताज्ज-जनकापिता आहे. मधुमेह-क्षय हे माझे सखे बंधु आहेत. अगदी कढत कढत चहा मांस जाळून हाडांना होरपळून भाजून काढणारा मी, राजांचा राजा मो, सुशिक्षितांचा आज्ञा मो, अशिक्षितांचा कलिजा मो, सर्वत्र चहा उत्पन्न करून अंतःकरणास जाळणारा मो, मानवी बुद्धीची रक्षा करून नष्टसृष्टि करणारा मो, यूरोपचा प्रिन्स बिस्मार्क, नेपोलियन, कैसर मी; उन्हाळ्यांत घामाच्या धारा अंगांतून आणि वाफेचे लोट प्याल्यांतून निघत असतां अलोट प्रेमीजन ज्याला ' थंड ' ह्मणून पुन्हा गरम करून हड्डि नरम करून घेतात तो मी लिपटजचा चहा, हृदयाम लगेतून आपल्या क्षपाच्यांत हजारां

माणसें जाळून खाक करीत आहें. तेव्हां यमराजाच्या प्रधानपदास मी-मीच योग्य आहे.

आंधळा गांजा:—महाराज, मी स्वतः अंध असून जगास धुंद करणारा गांजा राजा होण्यास योग्य, परंतु प्रधानपद तरी सेवकास :-

तंबाखू:—नाहो वाधा, तुझी स्वस्थ रहा, साऱ्या व्यसनांचा सूत्रधार मी, तंबाखू-मलाच प्रधानपद योग्य ! (ओरडून) काडीबिडी, सिगारेट-ब्लाककाट-रेडलांप-मातोसियान इजिप्शियन.

वायु:—(वांकडा तिकडा उभा राहून) छे, छे, कृतांत महाराज, समजलं कीं नाहीं? या वायु सेवकाला ते पद देण्याची कृपा व्हावी. मी अदृश्य राहून सर्व जगाचा फंत्ता उडवीन, समजलं किं नाहीं? माझ्या लाटेत सांपडणारास—

महामारी:—(मध्येच) राहूं वा परतें! जाळा तो बायकी पराक्रम. महाराज, ते प्रधानपद या दासीलाच उचित आहे, वरं कां? मी—

यमराज:—हे पहा जरा थांबा. मी तुझांला आधीं माझ्या अटी कळवितों:— मी आतां तुझांला एका दिवसाचा अवधि देतो. एक दिवस ह्मणजे मृत्युलोकची चौवीस तासांची मुदत होते. इतक्या अल्पावधीत तुझीं प्रत्येकानें-मी सांगितल्या रीतीस अनुसरून एक-एक लाख बळी-मनुष्यांचे घेतले पाहिजेत—एरव्हीं तुझीं कोठ्यावधि बळी घेतच आहांत. परंतु ते मी सांगितलेल्या रीतीस सन्मत नाहीं. माझे जगत्संहाराचें काम निसर्गनियमाप्रमाणें मृत्यूशिवाय सिंह, व्याघ्र, सर्प, विंचू, कोळी-किडा इत्यादि मोठे व सूक्ष्म प्राणी देखील करीतच आहेत. परंतु मनुष्य आपल्यास प्राणीश्रेष्ठ ह्मणवीत असून ' नर करणी करेतो नरका नारायण होय' असा त्याचा बाणा असल्यामुळें त्यालाच **खुषीचें मरण** देऊन अधोगतीस पोचविण्यांत मला मोठा आनंद व कामणूक वाटते. इतकेंच नव्हे, तर मी माझ्या जीविताचें सार्थक त्यातच समजतो. मात्र ध्यानांत ठेवा, हे सर्व लाख बळी एका दिवसांत एकत्रा हिंदुस्थानांतूनच भरती केले पाहिजेत!

महामारी:—तर मग मी एका तासांतच एक लाख बळी आणून सेवेशी सादर करते. वरं का? माझा हल्ला मूर्ख, अडाणी व घाणेरड्या लोकांवरच विशेषकरून असल्याने माझ्या लोकसंहाराच्या कार्याला ते न कळत अनेक प्रकारची मदतच करतात. मला देवी करून बसवून मजपुढे अन्न-नारळ व पैशांचे ढोंग अर्पण करतात. डॉक्टर—वैद्यांचा धंदाही अशा वेळी विशेष न चालतां या ढोंगी पुजाऱ्यांच्याघ धंद्याला या वेळी तेजी येते. या अडाण्यांच्या प्रत्येक बायकोच्या तोंडीं—शिबी देण्याच्या वेळीं—प्रमुखत्वाने माझेच नांव निघते. वरं का? वरं का? आणखी ---

महर्गता:—छेः! मलतंच! अशा अडाण्यांच्या देवीला प्रधानपद देण्यापेक्षां तें महाराजांनीं मलाच द्यावं. हो, ह्मटळं! धन—कनक—संपन्न व्यापारीवर्गाची मी देवी, मी जर्मन कैसरची जगत्संहारिणी 'राक्षसी महत्वाकांक्षा' अर्थात् सुधारलेली थोर सुशिक्षित स्त्री मी आहे. पहा तर माझी सत्त्वपरीक्षा! शारदा, इंदिरा, माझ्या दासी आहेत, माझ्या नांवांनं रोज शापसंध्रम नाटक चाललेलं असतं! अशा स्त्रीला प्रधानपद न देण्याचा मतिविकार दाखवाळ तर एकदम 'बायकांचं वंड' उभारून तें पद मी हक्कांनं मिळवनि. आणि कोणा मेऱ्या 'तोत-याचं वंड' मग माझ्या पुढे नाहीहो चालायचें! सांगून ठवते. हो ह्मटळं! गडे महामारी, तुझ्या काल्या तोंडावर-केवळ कपाळावर-भरलेला हा मळवट पाहून भीतीनें सर्व गांगरून जातात, पण माझे हाणशाल तर, या महर्गता देवीची मार्गप्रतीक्षा सर्वसंपन्न व्यापारी करीत असतात हो, हो ह्मटळं. त्यांतून माझे स्वरूप माझा नखरा आणि माझा सध्यांचा दर्जा-ध्यानांत घेऊन, माझी नेमणूक प्रधानपदावर व्हायलाच पाहिजे. हो ह्मटळं.

महामारी:—तर मग जा. यमपुरीच्या कायदे-कौन्सिलची एक मंत्रर होऊन रहा पाहिजे तर. प्रधानपद-चान्सेलरचं-पद मलाच मिळणार. माझे नांव महामारी, मी मृत्याची आई आहे वरं का? महर्गते, तूं लोकांना जर्जर करतेस, पण शेवटीं बळी घ्यायचें काम

मलाच करावं लागतं. मजसारख्या पराक्रमी खोलाच प्रधानपद योग्य. तुजसारख्या नाजूक-दुवळ्या छानं माझी सेवाच करावी. बरं का ?

महर्गताः—माझे खेटर अडळं आहे तुझी सेवा करायाला. शक्ति बुद्ध्याची दासो आहे हो, हो हटळं! माझा प्रवेशच जगांत झाला नाही, तर मग तुला एक गरोवसा देखिल बळी मिळायचा नाही. तुझा जन्म वाणेरड्या कुळांत. माझे जन्मदाते थोर अवर्षणराज—जर्मन महा-युद्धाचे औरस पुत्र-माझे चुळते दारिद्र्य महाराज, अशांच्या थोर कुळांत जन्मून माझा विवाह महान् पराक्रमी वार-प्लेग ऊर्फ ग्रंथि-ज्वर राजाधिराज अशाशी झाला आहे. माझे दीर इन्फ्लुएंझा-नवज्वर भाऊजो आहेत. हो हटळं! तुझी किंमत तरी आहे का माझ्याशी स्पर्धा करण्याची? हो हटळं!

महामारीः—पण, गडे, मी प्लेग व इन्फ्लुएंझा यांची सरुखी वहाण तुमची नणंद आहे हो! तुझी नाते विसरतां. अहो वाहिनोवाई, आपण सखोरुयानं राहूं, तर त्यांतच दावांचेही हित आहे बरं का? नाही, तर दावांचं मांडण आणि तिसऱ्याचा लाभ होईल बरं का?

महर्गताः—झणून झणतें वन्सताई, तो लाभ तुझी मलाच होऊं घाना परता? मी तुमचं कांहीं कमी पडूं घायची नाही. हो हटळं!

महामारीः—छे, छे, मीच-मीच प्रधान व्हायची.

महर्गताः—नाहीं, नाही, मी व्हायची-मी व्हायची! (दोघी मांडूं लागतःत.)

ग्रंथिज्वर-प्लेगः—(उठून कोघानें) वस्स; तुझी आपली तोंडें एकदम बंद करा. पन्नास पुरुष खपतील, परंतु दोन वायका एके ठिकाणी कधीही स्वस्थ राहावयाच्या नाहीत. काय झणतो? असेंच व्हायचें झणतो! माझ्या एका पळ्याच्या कामाळा या वायकांना शंभर वर्षे लागतील. आणि उगीच चुरु चुरु वोलायला फार पाहिजे. मी हां हां

हणतां भूलोक भीतीनि दणाणूण सोडीन. काय हणतो ? असेच व्हायचें हणतो ! भूलोकच्या एका कवीनि माझ्या पराक्रमावर एक ' लावणी ' रचली आहे, ती ऐका अगोदर:—

लावणी.

कुणिकंड आला ह्यो पिलिंग रोग ॥ मुलखाला लाविलि आग ॥ धु० ॥ चाल ॥ किति कोरंदि फोरंदि वसलीं ॥ पन अखेर समदीं फसलीं ॥ विळ वधून आला ह्यो नाग ॥ १ ॥ गांव पळालं रानोरानीं ॥ खोपटाचं झालं धनी ॥ धनसुखाचा करावा त्याग ॥ २ ॥ गांव मसानवधीत वसलं ॥ आनि मसान गांवांचं वनलं ॥ ह्येला ह्यनावा करमभोग ॥ ३ ॥ न्हाइ वखाद चालत ह्याला ॥ वैद्य हाकीम समदा ठकला ॥ ह्यो खातो वैदालाचि वाग ॥ ४ ॥ दारं लावलिं ज्यांचीं ह्यानं ॥ कुळपं दाराला पडलीं जाण ॥ नांत्या घरास उगाच लाग ॥ ५ ॥ कुणिकंड ॥ धु० ॥

इतक्यानेच संपलें नाहीं. तर:—

पद्य—(मजवरती खचित)

जरि धरलें रान त्यांनीं तेथें मी गांडितां ॥ प्राणभयें पळति त्यांही यमगेहीं धाडितां ॥ मी भक्तां वा अभक्तां सम सकलां पीडितां ॥ नास्तिक वा आस्तिकांना नच करुणा दावितां ॥ १ ॥

आणखी मी पडिपुपैकीं बलाढ्य क्रोध आहे. मग काय हणतो ? हें प्रधानपद मलाच मिळणार हणतो.

यमराज:—महामारी, ग्रंथिज्वरा, तुह्मी नुसतेच क्रूर आहांत. हा नवा वीर इन्पळ्ळंझा, नवज्वर, अलिकडे मला मोठी मदत करीत आहे. तथापि तोही तुमच्याच माळेंतला आहे. तेव्हां निव्वळ क्रूरपणावरच प्रधानकीचा मान तुह्वांला द्यावा, असें मला वाटत नाहीं. तरी पण तुह्मी निराश होऊं नका. कारण क्रांती महत्पद मिळूं नये असा कांहीं आमच्या येथें प्रतिबंध नाहीं. तुमच्या देवीं असेल तर तें मिळेल देखील. ' प्रयत्नांती परमेश्वर ' ही हण आहेच.

अवर्षणः—(उठून) अवर्षण व दारिद्र्य या आह्वां दोषां बंधूंचा पराक्रम तर सध्यां साऱ्या जगावर गाजत आहे. नमुन्याकरितां हिंदुस्थानावर नजर फेंकावी स्वामीनीं. करितां आमचा हा लेखी अर्ज दफतरीं दाखल होऊन कायम नेमणुकीचे वेळीं त्याचा विचार होऊन, प्रधानपद अह्मांसच मिळवें, अशी खाविद-चरणीं भिल्लिदायमान होऊन विज्ञप्ति आहे. वस, झालें, अटोपलें.

दशाः—(खोकत पण भिशींवर ताव देऊन) तुमचें आटोपलें. पण ऐकलेंत का धर्म महाराज, मी दशा मदाचें कार्यही भूलोकीं करीन. राजांना शक्तीचा, साधूंना भक्तीचा, विद्वानांस विद्येचा भद चढवून मी त्यांना त्यांच्याच खुपीनें नरकांत लोटून दर्शन. ऐकलेंत का महाराज ? मला तें पद महाराजांनीं द्यावं. का ऐकलेंत का महाराज ?

सन्निपातः—(डोळे मिचकावीत) तसंच अंतक महाराजांनीं माझं जरा ऐकावं. मी एकटा सन्निपात व मदन यांचें कार्य भूलोकीं करणार. ह्मणून मलाच तें पद मिळ्यावं ह्मणतो. हं, माझं जरा ऐकावं. माझा पराक्रम सांगूं सर्वांना विदित आहेच. ' काम वेड जडे ज्याला, तो प्राणी आत्म घातकी.' तरी पण माझं जरा ऐकावं.

पद्य—(झडकारि यमसदनीं.)

मदन दहन करितो ॥ जग हें मदन दहन ॥ धृ० ॥ साधु । मुनी । सकलांसी दासचि बनवुनि ॥ धृ० ॥ वेड लावुनी घात करितसे ॥ सुर कीं दानव । किति तरि मानव । नरकीं रौरव । नेतो ॥ १ ॥ ॥ धृ० ॥ हत्यार माझें सुंदर युवति ॥ साऱ्या जगभर । संचरतो स्मर । घातक-भयकर । होतो ॥ २ ॥ धृ० ॥ जगतीं युद्धा प्रलया कारण ॥ संकट दारुण । सुरनर मुनिजन । पां निर्दालुन । खातो ॥ ३ ॥ सावध, सावध व्हावें तरुणा ॥ विवेक झणिं कर । महा रिपु स्मर । आवरिं तच्छर बावा ॥ ४ ॥ धृ० ॥

असा आहे. हं, तर माझं जरा ऐकावं.

इन्फ्लुएंझाः—पण आहें का लक्षांत ? मी वसीसलक्षणी इन्फ्लुएंझावर, विषमज्वर व ग्रंथिज्वर सर्वांचें कार्य एकटा करणारा

अलिकडे मी केलेले सहकार्य महाराजांस विदित आहेच. मी नॉनको-ऑपरेशन-वाद्यांना पत्ताडणारा वेताळ्या रोग आहे. तेव्हा लटलं आलं का लक्षांत? मजसारख्या राजकीय रोगाळाच महाराजांचं प्रधानपद योग्य आहे. का आलं का लक्षांत? मी लोभाचं कार्यही करीन. पहा,

पद्य-(तुझि ह्म संग जिन बोल विहवा ॥)

मी। लोभ सकल जगिं थोर ॥ पडरिमधिं ॥ धू० ॥ वानक-
कामिनी, विभव मज हवें ॥ मजहुनि थोर न चोर ॥ धू० ॥ लोभ
सकल ॥ विधिनें जी जी निर्मिलि वस्तु ॥ होवो वरवीं-खोटी ॥
भिळविन कधिं हा घोर ॥ ती भिळ० ॥ लोभ सकल ॥ धू० ॥ १ ॥
यमरायाचा दलाल मजसम ॥ हुशार नाहीं कोणी ॥ मी चोर परी
शिरजोर ॥ लोभ० ॥ २ ॥ अनर्थकारी नच लोभासम ॥ विधिचा
क्षोभहि मीच ॥ मी चतुर विकारी पोर ॥ ३ ॥ त्रिभुवन आलें
मत्करिं तरि मी ॥ तोष मला नच ठावा ॥ मी भारि भिकारी
छचोर ॥ ४ ॥

—का आलं का लक्षांत?

क्षयः—रण मी क्षय ऊर्फ कंझमदन् राहिलोंच लटलं लणजे.
मजवर बाहेरकार पडला! प्रभो नरकाधिपते काल-महाराज, जगसंहारक
मृत्यो स्वामी, लटलं लणजे मी रोगांतला क्षय आणि पडिपूतला मत्सर,
लटलं लणजे या प्रधान पदावर खरा हक्क माझाच आहे. मी सत्याग्रह
करीन. लटलं लणजे. लटलं लणजे माझ्या हक्काची पायमल्ली सरकारांनीं करूं
नये लटलं लणजे. जगांतल्या मारामाऱ्या, खून, महायुद्धें, खोटे तह हीं
माझ्याच-पार्या आहेत. मांढण-तंटे, खटले, हीं सारीं माझींच लेकरं.
सगळ्यांत मोठं मांडण मी भाऊवंदकीचं जगांत लावून देतो, लणूनः—

साकी.

भाइचांदिच्या नादीं कितितरि राज्यें रसातळाला ॥
घालविती बहु नृप वनिता त्या इतिहास साक्ष याला ॥
या गृहकलहाला ॥ कारण मत्सरची झाला ॥ १ ॥

—आणखी एक मृत्यु लोकच्या कवीचा फुदका ऐका ॥

फटका.

नको भाइवंदि ही वंदिमदिं पाडिल उतरिल खुंदि वगा ॥ सदा
 वकिल हे दोमि बुडवतिल वादी परती वादि किंगा ॥ १ ॥ खुळ्या
 कुळाला सुळीं देउनी महूनमाळ मिळविती वगा ॥ रुक्यासाटिं
 तुमि सका तोडुनी फुका वकिल हे जोडुं नगा ॥ २ ॥ खरतर-मत्सर
 दुष्ट रिपूच्या व्यर्थ भरीला भहं नगा ॥ लाख रुपची माया-ममता
 क्षयमात्रीं ती तोडुं नगा ॥ ३ ॥ वळी भाऊवंदाचं पाडुनि गृहप्रीति
 ती दवडुं नगा ॥ खून करून धन मिळवुन सावकराची भरती करूं
 नगा ॥ ४ ॥ चाल ॥ खुळ्या इरेला पडूं नगा ॥ घर-फोडी ती
 करूं नगा ॥ मजा जगाला दाडं नगा ॥ चाल ॥ या खटल्याच्या
 पार्थी सावकर अक्षि भिकारी झालं वगा ॥ 'हडवी गेलं, हुडवी
 गेलं' हातीं खुपटनं ईल उगा ॥ ५ ॥

—असे आहे. हटलं हणजे. हणून:—

('छे माझा हक,' 'नाही माझा हक' इ० सर्वजण फळीळ
 करतात.)

यमराज:—(मोठ्यानें) हां! हां! तुझी सारेजण असे आप-
 सांत मांडूं नका. मी आज माझ्या मनास पटेळ तो तात्पुरता प्रधान
 तुमचेवर-केवळ एका दिवसाकरितां-नेमतो. तुझी सर्वजण इमाने-इत-
 वारें त्याच्याशीं सहकार्य करा. आणि दिलेल्या कालावर्धात आपापलीं
 कार्ये साधा. उद्यां मी पुन्हा दरवार भरवीन, आणि, तुमच्या कामाचा
 व चातुर्याचा विचार करून मग कायमचा प्रधान नेमून टाकीन.
 (दारूचा एक प्याला पिऊन) तूर्त या क्षयाला हणजे मत्सराळा एका
 दिवसापुरता प्रधान नेमून आजचें दरवारचें काम:—

(पड्यांत वाजंत्री व दिंग वाजतें.)

सर्वजण:—(साश्चर्य) अरे हें काय लडांड? कोण-कोण
 झालं? पहा बरं!

(सर्व उठतात.) (हातांत कोरडा घेतलेली व मनुष्याच्या पाठीवर स्वार
 झालेली मदिरा व पुढें वाजंत्री अशा थायानें स्वारी घेते.)

मदिरा:—(वाजंत्री थांबल्यावर खाली उतरून मुजरा करून)

पद्य—(केसि होरी खेलत.)

आधि-व्याधि जमवित । यमराय लढने ॥ धृ० ॥ मज केवि विसरे
तो असुनि तद्गगिनी ॥ धृ० ॥ क्रोधादिक तसे रोगादिक ॥ कालप्र-
तिनिधिपद हरुं वधती ॥ १ ॥ दुःख नसे मज या वातेच ॥ आमं-
त्रण मज कां न सभेच ॥ आधि० ॥ धृ० ॥

पण किनई, मी घेतं हो या साऱ्यांचा समाचार. किनई! कृतांत
महाराज, किनई मला काण समजतांत आपण? प्रत्यक्ष परमेश्वराचं
देखील जियं वास्तव्य नाही, अशा ठिकाणी—झुणजे थार थार विद्वान्-
श्रोमान् हृदयांत-माझं वास्तव्य आहे वरं का? किनई, दरद्वारचं आमं-
त्रण दिखील आज मला आलं नाही, हा किनई केवढा अन्याय वरं?
हातांतल्या सुरेच्या सुरेखशा सुरईकड पाहून तरा माझा आठवण व्हायचा
होती? परंतु ठोकच आहे. माझा मदिराप्रभावच तसा आहे. माझ्या-
पुढे कोणाचाही 'पुण्य-प्रभाव' चाळावयाचा नाही. आपणालाच काय
पण माझ्या निर्माणकर्याला देखील माझा स्पर्श घडला कां, त्याला
कशाचोच आठवण ल्हाणून राहायचा नाही. हे मेलें निवळ लुंगुमंग
रोग का या मदिरेंचो-सर्व पातकांच्या जननीचो-वरोवरी करणार आहेत?
या साऱ्या मेल्याचें जनन तर माझ्याच उदरें झालें आहे. या प्रत्ये-
काच्या उदरांत माझा वास आहे. मी स्त्री खरी, पण प्रत्यक्ष कृतांत
महाराजांचो भागिनी आहे, हें आपण विसरलां आहांत. किनई? दयादिक
व यक्ष-गंधर्वांना मोहून-आधुनिक सुधारणेचो देवो वनून-त्या सुधारणेचा,
सुधारकांचा सर्वांचा कंठ प्रमान चिरणं हें या सुराताईचें कसब आहे. किनई.

पद्य—(मला शांत मुनि भासतो.)

सुरसखी मी सुरा विजगवंद्या ॥ सेवि ऋषि शुक्रः शशि, गणि न
नित्या ॥ धृ० ॥ जालि मद्भक्तशिर तरि धरी मज करी ॥ भाजि तलु
तरि पितो ताडि सिंध्या ॥ १ ॥ नाशितं उदरशिण हृदयही भंगितें ॥
असुरहित हो तरी त्याजि न मद्या ॥ २ ॥ निमित्त जें निसरें भरण
मानवा ॥ आज मी आणि जें येइ उद्यां ॥ ३ ॥ राजशक्ती तशी
साधुभक्ती भहा ॥ खाद्य माझे तसे बुद्धि-विद्या ॥ ४ ॥ भूतकार्त्वी
न हाता रिपू मज कधी ॥ ना भविष्यीं असे, नाहिं सध्यां ॥ ५ ॥

क्षयः—हटलं हणजे, ही साडेसातीच आली आमच्या प्रधान-पदावर हटलं हणजे. अतां ही मदिराकाकू सारे रोग आणि षड्रिपु या सर्वांची नाकं घेणार एकूण. ही मदिरा हणजे आमच्या नरकांतलं अमृत आहे हटलं हणजे. अमृत चिरंजीव करून ब्रह्मलोकांत धाडतं, आणि मद्य चिरंजीव करून यमल्लोकांत पाडतं. फरक कायतो इतकाच. हटलं हणजे. हटलं हणजे-आमचं प्रधानपद बुडणार. हटलं हणजे! असो 'आळीया भोगासी असावे सादर । मद्यावरी भार घालोनियां ॥' करायचं आहे काय? हटलं हणजे ही बया हणजे एक वेताळ्या रोगच आहे, हटलं हणजे.

यमराजः—खरोखर; मदिराताईची आठवण आह्वाला झाली नाही, ही आमची मोठी चूक झाली. पण चूक तरी कशी हणायची? तिचा पराक्रमच तसा आहे! देवाप्रमाणच हिचंही वास्तव्य हातांत-पोटांत-नखाशिखांत असून ती आह्वाला किंवा मनुष्याला दिसायची नाहीच. किंवा 'स्वयं तूंचि आहेसी ब्रह्म' या वेदवाक्या एवजी 'स्वयं तूंचि आहेसी मद्य' हे आह्वां मदिरा देवांचे भक्त आपलें वेदवाक्य मानतो. असो, आह्वां आपल्या नियमानुसार तूर्त मदिराताईला प्रधान नेमतो. उद्यां कायम नेमणूक होईल. क्षया, ताईला आमच्या सर्व अटी समजावून सांग.

क्षयः—सांगेन-सांगेन हटलं हणजे!

यमः—आतां मृत्युलोकीं सूर्योदयकाल झाला आहे. उद्यां याच वेळीं आपापला शेवटचा-महत्वाचा बळी घेऊन दरवारास सर्वांनीं हजार राहावे. 'लाख बळी पूर्ण होण्याच्या आंत एक हातचा गेला कीं घेतलेले सर्व बळी हिशेवांतून गेले, असें समजावयाचें.' हा एक विशेष नियम आह्वां सर्वांच्या सोयीसाठीं ठरवितो. मात्र नॉनको-ऑपरेशन हिच्याशी कोणी करावयाचं नाही. लक्षांत ठेवा!

मदिराः—चिंता नाही. वाटेल त्या अटीवर मी कार्य करीन. एक लाख बळी मी एका क्षणांत घेईन. पळाडलेला प्रत्येक-विद्वान् आविद्वान्-रोगी मी मारीन. त्याची विधवा स्त्री व वनाथ मुलें यांना भोक लावून, रडवीत रडवीत दारोदार हिंडवीन. अवर्षण, दारिद्र्य,

महर्गता, महामारी व महायुद्धें इत्यादि आपत्तिविपत्तींच्या स्वाधान करून अखिल नास्तिक मानवजातीचं पारिपत्य करणं, या सुरेच्या एका घोंटा-तच आहे. अहो मदिरेचे आचार तर काय, परंतु जिव्हेने उच्चार आणि मनानें विचार यांचा अंगिकार केला का, नुसते विचार देखील सर्वांचा संहार करतील. देवादिकांना दारू-गांजाचं व्यसन सुटलं नाहो, मग स्वभावतः उल्लू आणि नीति-दुर्बल भशा मानव-प्राण्यांचा काय विशाद आहे मजपुढें? डोक्यांत दारूचा विचार आला का, तोंडांत 'एक घोंट' उतरलाच. लागलीच डोकें फोडून, हृदय जाळून काळ-जासह आंतडीं होरपळून-मी त्याला गिळंकृत केलाच. त्यानें मला गिळावे व मी त्याला गिळून पिळावे हाच माझा क्रम आहे. तिन्ही जगांचा नाश दारूनं जितका केला आहे तिनका नाश मी मी 'मारू' हणविणाऱ्या कोणत्याही आपत्ति-विपत्तींना केलेला नाहो. सर्वांना प्रतिकार आहे. पण या मद्यरूपी भयंकर काळाचा जिकडे तिकडे आदरसत्कार आणि बोलबालाच चाललेला आहे. 'मद्यपान' हे कियेकांच्या पवित्र शास्त्राचें पवित्र कर्तव्य ठरवून देखील मी त्यांचें वाटोळें करीत आहे. पहा. किंनई कोणी पापाला पाप समजूच नये, असा काळ मी सध्यां आणलेला आहे.

पद्य-(भवदिल तो दे लुका हं.)

क्षणं लाजवीं षडरिना । आशे मी अपूर्व मदिरे ॥ मधुविंदु सद्गु-
णांचा करितो क्षणाधि कचरा ॥ धृ० ॥ रोगांत बहुत तरती ॥ मृत
कितिक मोक्ष वरिती ॥ परि मद्यपी न जगती ॥ नरकांत घेति
थारा ॥ १ ॥ जडेंत अधन-सधन वा ॥ अलुधां-लुधांसि सकलां ॥
मजपुढति काय आधी-व्याधी करील तोरा ॥ २ ॥ नाहींच मद्य-
पानां- । सम बोर दुरित दुसरें । नेणार नरकिं पितरां-सह पुत्र-
पौत्र-दारा ॥ ३ ॥ धृ० ॥

—असा मी हाः हाः कार करितें. किंनई?

प्लेग ऊर्फ ग्रंथी-ज्वर :—दरवार बरखास्त.

अंतक-महारी-ज! (पडदा पडतो.)

प्रवेश दुसरा.

(स्थळ-मंदिरा मंदिराजवळील जंगलरस्ता.)

(सन्निपात व दमा ह्य० मदन व मद येतात. हातांत वीरची वादली आहे.)

दोधे मिळून :—

पद्य-(कह रहा है आसमां यह सब समां या चा०)

कां पितां रे दुष्ट दारू । कांपितां रे स्त्रासुतां ॥ कां स्वतां मरतां
 विषानें मित्रगणही मारितां ॥ १ ॥ धर्म सुटला कर्म फुटलें । दारू-
 वाजीच्यामुळ ॥ आप्त रुसले मित्र फिरले । कांपतो विधिही स्वतां
 ॥ २ ॥ हिंदुधर्म नीच गाणिलो ॥ येशुख्रिस्तें निंदिलो ॥ मुस्लि-
 मांनों त्याज्य गाणिली तरि न तिज कां सांडितां ॥ ३ ॥

दमा मद :—(खोंकत) का एकलत का महाराज? ही
 'वीर'ची एक वाटला प्या. आणि थड व्हा.

मदन :—अरे पण हा 'वीर' ह्यणजे दारू ना रे?

दमा :—छे, छे, हा 'दम्यावर उस्ताद' 'वीर' कोणी दारू
 नव्हे.

मदन :—तर मग 'वीर' ह्यणजे चिता असेल.

दमा :—छे, छे, तसंही नव्हे. हांत दारूचे उगोच चार घेंब
 असतात.

मदन :—तर मग 'वीर' ह्यणजे दारू नव्हे. नरकाचं द्वार
 आहे. कारण, दारूचं व्यसन या 'वीर' पासूनच सुरू होतें. ही
 'वीर' नमून एक 'महा-वीरच' आहे जगत्संहारकर्ता! पण आम्ही
 स्वतः नरकवासी. आह्माला काय? चला प्या. (दारू पितात.)

दमा :—जाऊं घा; तो विषय सोडा. येथें जंगलांतही झाडांना
 कान असतील कदाचित्. (पिऊन) पण एकलत का महाराज? पहा,
 दिवस डोकीवर आला. गेला कां सहा तासांचा एक हप्ता भुरकन

उडून. आतां केवळ सहा तास दिवस आणि वारा तास रात्र राहिली आहे. या एकाच क्षणीं-एक समयावच्छेदेकरून साऱ्या जगांत काय काय चालले असेल? आमचे थोडे तत्त्वज्ञान एका. का एकठेंत का महाराज? कोणी याच वेळीं शेवटचा निःश्वास सोडून यमलोक गांठीत असेल; कोणी गांठला असेल! कोणी याच वेळीं जगांत पहिलें पाऊल टाकणार अगर टाकीत असेल. कोणी टाकलें आणि त्यानें त्याचें भविष्य स्वरूप पाहून रडण्यास सुरवात केली! कोणी हंसत खेळत असतील, तर कोणी आकांत करीत दीर्घश्वास सोडीत असतील. कोणी शिकारींत मग्न तर कोणी बाजारांत गर्क. कोणी विषयासक्त नयनबाणांचें युद्ध करीत असेल, तर कोणी मुत्सद्दी व वीर खऱ्या लढाईची तयारी करीत असेल, कोणाचें लग्न चाललें असेल तर कोणी भग्नमनोरथ प्रियेच्या शोकाव्धीत बुडून गेला असेल. कोणा दारूबाजाचे घरीं या वेळीं उपाशीं बालकें हंव-रडा फोडीत असतील, तर कळालाचीं मुलें मोटारींत मिरवीत असतील. अतएव जगांत एकाच क्षणीं अनंत कार्ये चाललीं असतील! आम्ही मात्र या मदिरा ताईच्या एकच घोंटांत घुटमळत या जंगलांत भटकत फिरत आहोंत. आमच्या या नाटकाला पात्रांची फार जरूर आहे. आमच्या नाट्य-प्रेक्षकांतूनच लाखों मित्रांना आम्ही मदिरा-ताईच्या जाळ्यांत नेऊन अडकवीत आहोंत. आमचें हें मदिरेच्या 'एकच घोंटा'चें नाटक प्रेक्षकांच्या केवळ करमणुकीकरितांच चाललेलें नसून दारूबाजांचीं राखरांगोळीं करून त्यांना रौरव नरकांत नेऊन कायमचें पिचत पाडण्याकरितां चाललें आहे, हें त्यांच्या कसें लक्षांत येत नाहीं न कळे. कसा अद्भुत पराक्रम आहे, या दारू भगिनीचा. का एक-लंत का महाराज?

सन्नि०-मदनः—पण माझं जरा एकाच. मीही पण तेंच ह्यणतों कां, मदिराताईची शिताफीच काहीं विलक्षण आहे. आम्ही सर्व रोग व षड्विपू एकसारखे साऱ्या जगभर फिर-फिरून फिर-फिरून सतत श्रमानें टेंकीस आलों, तरी आम्हांला लक्ष्यांश काहींच नाहीं. परंतु मदिराताई आपल्या एकाच भरारींत हजारों बळी घेऊन नरकपुरीत

धाडून देते, पण थकव्याचें नांव हणून तिळा ठाऊक नाहीं. चोवीस तासांचें काम तिने वारा तासांतच उरकून घेतलें देखील. फक्त आतां एकच वळी तिचा ध्यायचा उरला आहे. परमेश्वरा, एवढा हा शेवटचा वळी तरी तिचा चुकवून हातचा घालीव! हणजे पुन्हा पहिल्यापासून तयारी करात्री लागून-आम्हांला पराक्रम गाजवायला पुन्हां संधि तरी मिळेल. मग कृतांत महाराजांना दुसऱ्या अटीवर हें प्रवानपद अवलंबून ठेवावें लागेल. तेव्हां-वाझ जरा, ऐकावं-दमाजीराव, मग आपल्याला आशेला जागाही उत्तम होईल. होय ना? मदाजीराव माझ जरा ऐकावं. दमाजीराव-मदाजीराव, माझ जरा ऐकावं. कायही दाखवाजांची स्थिति! (दोघे मिळून.)

पद्य-(गजल.)

किती वर्ण अनाचारां करी जो दाखडा पाजी ॥ गणी अरि बोध-
वचनांना हिताचीं याचिया जीं जीं ॥ ध० ॥ स्वयं पी संवगड्या
पाजी मुलाला दाखितो रुचिही ॥ घरीं दारीं सदा दाख भजे
देवी जगामाजी ॥ १ ॥ तगादा मारवाड्याचा बसे बडगा पडाणाचा
॥ तरी घोडाचि ठाणाचा उडे, करितो निशावाजी ॥ २ ॥ हणजे मी
शाहणा गाजी । रे । कोल्हा कांकडिस राजी ॥ तथा करि ' हांजि
हांजी । जी ' । जो पाजी दाख या ताजी ॥ ३ ॥

दमाः—मद०ः—(पडद्याकडे पाहून) अहो पण थांबा, का ऐकलंत का महाराज? तो पहा कोणी गोसावी इकडे येत आहे. त्याच्या त्या पडत असलेल्या अतिशय मंद पावलांवरून तो भुकेनें अगदीं व्याकूळ झालेला असावा असें दिसतें. काहीं गाणेंही तोंडांतल्या तोंडांत पुटपुटत आहे. परंतु कसें? ऐकलंत का महाराज? गळा दावून धरलेल्या पक्षाप्रमाणें! अहो आर्धी 'अन्नाणा' मग 'तन्नाणा'! का ऐकलंत का महाराज? तरी पण हे सावू लोक मोठे खप्पी, भुकेला घट्ट-मोठे मुर्दाड हणूनच त्याला अशा माध्यानकार्त्वीहो भजन सुचत आहे. नाहींतर आमच्यासारख्या खादाडांनीं केव्हांच 'राम' हणून जीव सोडला असता, का ऐकलंत

का महाराज? यानं डोकं वोडलं आहे, आणि दाढी ठेवली आहे. तेव्हां हा सन्यासी की गोसावी? का मुसलमान फकीर? भोंदू की साधू? याचा निर्णय आतां 'मदिरा-मंदिरांत' होईल. सन्यासी व वैरागी आजकाल ओळखूंच येत नाहीत. का ऐकलंत का महाराज?

मदन:—माझं जरा ऐकून घ्या. हा कालमहिमा आहे. पण पुन्हां माझं जरा ऐकायचं. मी हलगर्जी, हा साधू मरुंया इथं असाच. याला मदिरा ताईकडे नेऊ की तिचं कार्य साधूलेंच. हलगून हलगर्जी की, माझं जरा ऐकावं.

दमा-मद:—अं हं! आपण मग मदिरेशीं वेईमान ठरूं. मोठी सिडिशस केस होईल ही यमराजाच्या चीफ-कोर्टांत. पण हें पहा, ऐकलंत का महाराज? मुकेंने मरत असलेला सिंह गवत कधी खात नाही, हें सावज मदिराकाकूच्या तावडींत सांपडणारं नव्हे. तिचं तें कोळीष्टक ही गांधीच-माशी तोडून केव्हांच मोकळी होईल. खाला नेऊन वेधडक तिच्या चक्रव्यू-हांत सोडून देऊं. हा क्षुधित असला हलगून तिच्या हार जाईल असें मुळींच समजूं नका. अगदीं निर्भय रहा. हे ईश्वरभक्त प्रत्यक्ष ईश्वरालाही मोठे डोईजड असतात. मग मदिरानाईतारखें चुंबुरटें याजपुढें कितींसं टिकाव धरणार? तिचा काय पाड? तिची काय विशाद? याच्या पुढें तिची तिरपीट-तिरपीट उडून जाईल. हो, हो, हो! का ऐकलंत का महाराज?

मदन:—राइट यू आर! खरं आहे, रास्त आहे! माझं जरा ऐकावं, आपली कल्पना अगदीं वरोवर आहे. माझं जरा ऐकावं, आपली कल्पना अगदीं वरोवर आहे. माझं जरा ऐकावं! हा साधुरूप बडुधा तिच्या हार जाणार नाही, असंच मला पण वाटतं. राइटो! तर मग या तर हातावर हात. वाजवा टाळी. (हातावरहात देऊन) हिप् हिप् हुर्रा. मदिरानाईची फजीती झालीच. पकं समजा. माझं जरा ऐकावं.

दमा-मद०:—पण ऐकलंत का म-हा-रा-ज? आपण जरा आड होऊं या. याचा कळ पाहून आपण आपली कळा ठेवूं. कारण ही लहरी-मंडळी, जर का यानें आमचा काया ओळखला तर मग सारें

ओं फस ! कारण पड़िपु जिंकूनच दे साधू होतात. तेव्हां का-ऐकलंत का-महाराज? थोडा वेळ आपण मद-मदन काळं करुंच या. चला तर वाजूला, ऐकलंत का महाराज?

मदनः—हूं हूं! छान आहे, ठीक आहे, सुरेख आहे. माझं जरा ऐकावं, आणखी माझं जरा ऐकावं. आणखी माझं थोडं ऐकावं. ह्मणलं आपण अगदी असंच-असंच करुं या. नी हूं काय? तर माझं जरा ऐकावं.

दमा-मदः-हां, हां! चला चला! कां-कां-ऐकलंत का महाराज!

(वाजूस होतात व भुकेलेल्या इंद्रनाथ वैरागी हळू हळू पावळें टाकीत पुढील भजन हाणत येतो.)

इंद्रनाथः—(भक्तिपूर्वक) भो परमात्मन्, एक परब्रह्म मात्र काय तें सत्य आहे. आहा!

पद्य—(हा काम ह्मणूं तरि त्यास.)

स्तुतिपात्र अलसि तूं एक-ईशा, सर्वाहुनी ॥ उत्पत्ति-स्थिति-लय
यांसि, असखी प्रलया धनी ॥ धृ० ॥ चाल ॥ इहपरजनप्रति-
पालक तूं। तुजसम दयाब्धि तूंच ॥ साहायेशा तुझीच आह्मां।
सत्पथदर्शक तूंच ॥ ध्याऊं तुशि निशीदिनीं ॥ १ ॥ चाल ॥ त्वत्पादिं
जे विश्राम पावले। ने सत्पथि त्यांच्या ॥ न परि कुमार्गीं भकले
बुकले, सुकले तुज, त्यांच्या। क्रोधा तव जे धनी ॥ २ ॥

हाणून हे मूढ जनहो, मजप्रमाणेंच या भवव्याधीतून सुटून
लवकर अलिप्त व्हा. हा झूठा पसारा सर्व सोडून घा.

पद्य—(तुम्हें सरदार आलम या.)

गमं निःसार हा संसार। पसारा हा वृथा सारा ॥ कोण जनिता
सुता-सुत ते, कोण जननी-भगिनि-दारा ॥ धृ० ॥ सुखाचे सोबती
सरि, कुणी या अंतितें नाही ॥ सुकृतपच हा सखा तुमचा ॥ नराकें
वा नाकि जेणारा ॥ १ ॥ शृषा जाया वधा स्वकीं। ममरा हरिनाम
नित्य सुखीं ॥ सुखीं विम कालवी प्राया। तुहां 'हरिनाम' तें
थारा ॥ २ ॥ मदन मनि चेतना करि, तो ॥ मोह चेतन्य लोपवि,
तो ॥ कुमत्सर-कोष लोभ-मदा। भजन-लीला-बलें मारा ॥ ३ ॥

आम्ही साधुजन जगाच्या उलट वृत्तांचे कां ? तर जग जगाला चांगले झणते त्याला आत्मी वाईट झणतो झणून. समजा, एक मनुष्य आहे. जग झणते कां, 'पहाहो, फलाणा मनुष्य फक्त व्यभिचारी आहे. वाको झणाल तर त्याच्यांत दाप कसा तो मुळांच नाही. वाको सर्व-गुणसंपन्न अगदी कित्ता घेण्यासारखा मनुष्य हो.' साधू काय झणणार कां, 'अशा मनुष्याला मारे चावकाखाळीं झोडपून त्याची धिंड काढा. किंवा त्याजवर धाडमार करा, किंवा सुळावर चढवा!' पहा, हा एवढा मतभेद जगाला कसा सहन होणार? झणून निर्णय हा कां, साधू मूर्ख आणि लांक शहाणे' तसेच 'अहो, फलाण्या इसमाला केवळ दारूचें व्यसन आहे; आणखा साधारणपणे थोडासा जुगारी, चोर, भामटा, लफंगा, लुच्चा, खिस कातरू वगैरे वगैरे आहे. पण या दुर्गुणाशिवाय झणाल तर याच्यासारखा दुसरा माणूस जगांत नाही. अगदी शुद्ध केवळ सांवाचा अवतार! अशा सांबापुढच्या नंदोविपर्यो 'जिवंत जाळून टाकण्याचाच' हुकूम साधू देणार. कारण :—

पद्य—(जेव्हां वाद भरा आला.)

जो नर गुत्याचा कुत्ता ॥ खातो पैजारा जुत्ता ॥ १ ॥ न्याय नीतिचा वाहेरा शत्रू । खातो नित लत्ता ॥ वाडिलांच्यासह निज कष्टाची । नाशियली मत्ता ॥ १ ॥ वस्त्रपात्र अंगावर नुरळें । पतीचें लुगडें ॥ करुनी उचडें अंग विकी खल । पतिची ती सत्ता ॥ २ ॥ उरें न कवडी घरांत दमडी । वायकोस झोडी ॥ उगाच चमडी काढि पाठिची पेशा करि खोडी ॥ ३ ॥ संसाराचें करि वाटोळें । गोसावी झाला ॥ खरा साधु परि नव्हेचि मर्कट । पिशाच्च हा बनला ॥ ४ ॥ जो नर ॥ ५ ॥

मग काय झालेच साधूशो जग वांकडे! हो 'मतलबी दुनिया' दारूवाजांची तारीफ करणे. अलीकडे 'जंतलमती'चे हे एक चिन्ह झालेले आहे. सुधारणेचा आधारस्तंभ दारूच्या समुद्रावर उभा केला गेला आहे. दुष्टांच्या आदरसत्काराचा लतामंडप हाच बनलेला आहे. हे भयंकर पाप, आजकाल पुण्यमार्ग बनून बसले आहे. 'जगांत मिळून.

मिसळून त्यांच्या मर्जाप्रमाणे हळू हळू उपदेश व सुधारणा करा.' असा साळसूद उपदेश करणारे-पुण्यवानास पापमार्गप्रवृत्त करणारे-कंवळ सैतान होत. ज्ञानवानांचा मार्ग 'विषाची परीक्षा करणे' हा नव्हे! अर्थात् आत्मी साधू निरिच्छ आणि फटकळ जिव्हेचे असणार! आणि ह्मणूनच आह्मांला नगरापेक्षां या शांत आणि स्थिर वृक्षसमूहाचा सहवास जास्त सुखकर व प्रियकर वाटतो. यास्तव जनहो, हे सर्व लपंडाव सोडून नीतिधैर्य आणि मनोनिग्रह धरा. एवढीशी गोष्ट-सर्व सुखभांडाराची किल्ली-आपल्या हातीं ध्या; आणि तिने स्वर्गाद्वाराचे कुळप उवडून आंत प्रवेश करा. कां उगीच द्वार सोडून खडकाळ तटावर आपलें डोकें फोडून घेत आहांत? पहा:—

साकी.

पीडिति दुर्जन साधुजनांला त्रिकालि अनुभव पेसा ॥

सांशिति मोक्षपदास्तव साधू, परि दुर्जन हो परिसा ॥

शेवट तो तुमचा ॥ दुर्गति-दुर्गति हो साचा ॥ धृ० ॥

परंतु, अहो सद्गुणी सज्जन हो, तुम्ही निराश होऊं नका. ईश-कृपेविषयी निराश होणारांलाही मी नीच, दुर्बल, दुरात्मा व नामर्द ह्मणतो. अहो, उठा, आणि:—

पद्य-(स्वकुल करित तनय धन्य तो.)

नमुनि हारिणिं भजनिं वश करा ॥ जन हो. भजनिं ॥ सहज

करिल षडरिनाश ॥ तो भजनिं ॥ धृ० ॥ फसवी, श्रमवी, रमवी,

भुलवी ॥ संसृति वालिश ॥ १ ॥ स्वप्नना दमना-धिन करि

तरुणा ॥ खचित मुलभ यश ॥ २ ॥ धृ० ॥

असो, परमेश्वर मला आणि या जगांतील सर्व लोकांना सर्वतनाचें ज्ञान व वल देवो, अशाच माझी त्याच्या चरणीं प्रार्थना आहे. अहो लोक हो, साधूंच्या कठोर वचनांवर रागाऊं नका. आपलें वर्तन सुधारा. तुम्हांला चीड आणून साधु कांहीं आपली भाईवंदी साधीत नाहींत. किंवा आपला मतलब शोधीत नाहींत. खरी खरी कळकळ आणि अत्यंत प्रेम तुमच्याविषयी त्यांच्या मनांत वसते. म्हणूनच इतक्या

कडक भाषेत ते तुमची कान-उवाडणी करतात. गोंड बोलणारे ते तुमचे शत्रु होत. पापवासनांचे लोखंड मेणाच्या सुरीने कापून दाख-विण्याचा चमत्कार-क्रोणाची हिम्मत असेल-तो मला दाखवून देवा. मूर्खांशी मृदु भाषण, सर्पाला कमलाच्या देठांनी वांधणे, या निरर्थक गोष्टी होत. दयेचे कार्य क्रोधामें व क्रोधाचे कार्य दयेनें होत नाही. काव्यानें कांटा काढावा, आणि फुलावर आग पाखडूं नये. माना बावांनीं, साधूंची वचनें माना. वायकामुलांची व सोयऱ्याधायऱ्यांची गोंड वचनें, साधूंच्या तिखट वचनांनीं खोडून काढा. (दचकून) अरे पण इथे एकायला कोण आले आहे? माझे हें सर्व खरें-खुरें अरण्या-रूदन आहे, हें मी विसरलेच. ही लोककल्याणेच्छा अशाच प्रवल आहे. हा ध्यास-हाच आत्म-प्रेम-संन्यास-आहे. अरे! अरे! अरे! (विवळत) पुन्हां या पोटांतील क्षुधेनें उचल खाल्ही! आतां रात्रही पडूं लागली. भगवान् सूर्य अस्तास गेला. हा चंद्रमा माझा वाटाड्या झाला. परंतु आज तिसरा दिवस आहे माझ्या भुकेला. आतां जर कांहीं खायाला कांहीं मिळालें नाहीं, तर मग संपलें माझे आयुष्य इथेंच. कोणी गांव-शिव जवळ दिसत नसल्यानें आमची क्षुधा-शांति न होतां, गच्छन्ति मात्र होऊन, कोव्हा-कुत्र्यांची यथेच्छ चंगळ उडणार! असो, तसें झालें तरी त्यांत या क्षुद्र देहाचे सार्थकच आहे. ही रात्र अविवाहित सूर्याच्या अस्तंगत होण्यावर विवाहित चंद्रासह खूप हंसूं लागली. आज पौर्णिमा आहे. चंद्र-सूर्याचा भेट होऊन या दुर्बल चंद्राने आज त्या महा-बलवान् परंतु दुर्दैवी मत्सराने सूर्याचा खून केला आहे. अरेरे! हा मला एक मोठाच अपशकून झाला. ही रात्र आणि हा चंद्र आज एकाद्या ब्रह्मचाऱ्याचा अथवा कदाचित् माझा बळी घेणार कीं काय अशी मला धास्ती कां वरं वाटूं लागली? पण छे, हा लोक-भ्रम आहे. यालाच 'ईश-कृपेविपर्यो निराश होणे' ह्मणतात. तर मला अडून देवाच्या कृपेवर विश्वास ठेवलाच पाहिजे. त्याच्याशीं जमलेली सोयरीक मला कायम ठेवलीच पाहिजे. (कानोसा घेऊन) काय या अरण्यांत ध्वनी? कीं, माझाच हा प्रतिध्वनि? देव-

दुतांचा शब्द कों, माझा भ्रम? लता-वृक्षांना वाचा फुटली कों, कोटून भुतांची सेना उठली? छे, ही तर माणसेच! जवळ देखील येऊं लागलीं. हे मजप्रमाणेंच वाट चुकलेले प्रवासी असतील काय? किंवा हे चोर असतील? (हंसून) चोर असून सन्याशाचं-वैराग्याचं काय घेणार? पण हे चोर आपल्या मांबदळा संन्याशाला सुळीं देतात हणून:—पण यांचा पोशख साधा आहे. आधुनिक सुधारलेले मिजासी-लिबासी-संभावित चोर नव्हेत. आणखी:—

(मदन व मदन येतात.)

मदन:—(मुजरा करून) अहो, ऐकलंत का महाराज, आपण क्षुधेनें आणि श्रमानें व्याकूळ झालेले दिसतां. या रात्रीच्या वेळीं कोठें जाल? तर येतां का आमच्या धनिणीच्या वाड्याकडे? हणजे ऐकलंत का महाराज? तेंचें आपला योग्य-यथायोग्य संभावंना-व्यवस्था आही लावून-नव्हे ह्मटळं करूं. आपण तेथील पाहणचार घेऊन अगदीं गारेगार हांऊन जाल. का ऐकलंत का महाराज?

मदन:—माझं जरा ऐकावं, अगदीं शांत थंडगार--हांऊन रहाल. खरंच माझं जरा ऐकावं.

इंद्र:—काय, येथून एखादा गांव जवळ आहे तर मग?

मदन:—छे, छे, गांवाचं नांव नाहीं. गांवाचा ठाव लावाय-लासुद्धां वाव नाहीं. पोटांत कावळे काव काव करीत आहेत. अहो राव तीं हांव व्यर्थ आहे. गांव येथून शेंकडो कोस दूर आहेत. आमची धनीण मोठी-ऐकलंत का महाराज--मोठी कनवाळू--कृपाळू--दयाळू मायाळू-श्रीमंत-धीमंत--सत्वस्थ--व्रतस्थ (एकीकडे) हजार नवऱ्यांची पतिव्रता बायको-(उवड) अशी आहे. तिनं अतिथिसत्कारार्थच--ऐकलंत का महाराज, तळ दिलेला आहे. आपण साधूजन जसे अरण्यवासी, तशीच तीही ग्रामवासाविषयी उदासीन--कदाचित्-आहे. आणि दासदासीसह येथेंच राहून ती तडी तापसी व उपवासी गोसावी संन्यासी यांचा समाचार घेत असते. आणि ऐकलंत का महाराज-आपल्याला तिथें काहीं:—

मदनः—माझं जरा ऐकावं, अगदी अशी ती प्रवासी लोकांची खाशी—मावशी आहे. खरोखर, माझं जरा ऐकावं. आमचे मदाजीराव दमाजीराव जे कांहीं लक्षणतात, ते अगदी खरे आहे. माझं जरा ऐकून घ्यावं.

इंद्रः—(हंसून) हो, ऐकलं महाराज, दोवांच्हीं ऐकून घेतलं पण माझं तुम्ही ऐका. उभवासी असलों तरी मी विलासी व आधाशी मात्र नाही. शिळपाके तुकडे आणि एक घोंटभर पाणी—एवढें दिलेंस कीं, मग मला तुझ्या पड्डसान्तराशी देखील नकोत. कारण आम्ही अर-प्यवासी असल्यामुळं, आमच्या क्षुधेचं मूळ केवळ दोन कंदमूळावरही समूळ नाहीसं होतं.

मदनः—आपण अगदी—अगदी फर्शी पडणार नाही. माझं जरा ऐकावं. चटकन चलावं—पटकन पावलं उचला, नाहीतर मटकन इथंच बसाल—उटकन विचाराची सांखळी तोडून खटकन तिचे वारा वाजवा. आणि माझं जराः—

मदः—(एकीकडे) सावजं अरप्यवासीच असतात, लणून सारीं सन्धासी असतात थोडीच. माशी भोळी नसती, तर कोळी किडा तिची शिकार कशी करता? याला नेऊन आतां मदिराकाकूच्चा जाळ्यांत अडकवितों. मग त्यांतून सुटला तर आहेच साधू, आणि आम्ही ही आमचे साधू; नाहीतर ठरतोच आहे ठग भोंदू—मग नेऊन याला यमपुरीच्या खांबाला बांधूं आणि दाखूवाजीच्या पापाचं गांठोडं याच्या डोक्यावर लादूं. आजपर्यंत या मदिराताईच्या तडाख्यांत सांपडून असे किती तरी दुर्दैवी प्राणी—प्राणाला मुकले आहेत. (उघड) ऐकलंत का महाराज, अगदी ठीक ठीक आपल्या लणण्याप्रमाणेंच आपली सर्व व्यवस्था आम्ही ठेवूं. तर ऐकलंत का महाराज? स्वामींनीं चलावं त्या रम्य मदिराकडे. मनांत शंकाविका कांहीं धरूं नये हो, ऐकलंत का महाराज?

मदनः—(आप०) आतां मदिरा—मदिरांत क्षुधा—शांति होते, कीं गच्छंति होते ते पाहूं. (उघड गडबडीनें) स्वामी विचारांत पडले, हें

ठीक नाही. विचारनं जगाचं वाटोळं झालं आहे. अविचार उत्तम हणून माझं जरा एकावं—स्वामीनीं चलावं-प्रस्थान ठेवावं. पोटभर जेवावं. रात्रीं निजावं, सकाळीं निजावं. माझं जरा एकावं. भोजन करावं, भजन साधावं, सज्जन वनावं. आणखी माझं जरा एकावं.

इंद्रः—(आप०) हे श्रीमंत लोकांचे खुपमस्करे दिसतात. मोठे मजेदार आणि मन-भिळाऊ गडी आहेत. तर साधावी यांची गडी. नेहमींच हट्टी वनण्यांत काय अर्थ आहे? (उघड) अरे बाबांनो, मी क्षुधार्त आहे! शंका-त्रिका कसल्या घेऊन बसलां आहांत? शिळं-पाकं का असेना, परंतु शुद्ध अन्न मला द्या म्हणजे झालं. कारण मी वैरागी आहे, हें तुम्ही जाणतांच. माझं व्रत असं आहे कीं :—

साकी.

पडों क्षुधेच्या भक्ष्य-स्थळीं मी, अभक्ष्य-भक्षण न घडो ॥ बरवी रक्षा होवो तनुची, वृत्ति क्षणहि न विवडो ॥ येवो मृत्यु बरा ॥ अष्ट न षडरि करोत नरा ॥ ४० ॥

(स्वगत) पण मी यांच्या मागे जाऊंच काय? (विचार करितो.)

मदः—हो, ऐकलंत का महाराज? आहे-आहे आपल्या वोलण्याकडं माझं लक्ष्य. (आ०) दारूचा एक घोंट एकदां पोटांत गेला. कीं, दारूवाजाला जगांतलं गलिच्छ देखील सारं पवित्रच मग. पिसाळलेल्या कुत्र्याला कुठं शुद्ध अन्न लागतं? दिवसें-दिवस हें शुद्ध अन्न खाणारी आणि चोरून अश्व-मूत्रपान करणारी-ही दिवसाची विद्वान् संन्यासी-आणि रात्रीची साळसूद आघाशी-राक्षसी मंडळी एकसारखी वाढतच जाणार आहे. मनुष्यांना दारू पाजून अष्ट व नष्ट करण्याचा मक्ता घेणारी माणसंच असतात काय? आमच्याहूनही भयंकर राक्षस ते. त्यांच्या धर्मांतून सोन्याचा धूर कधी निघेल काय? छे, मी हसतों त्यांच्या मुलावाळांच्या रडण्याचा सूर कधी बरं निघेल? अशांचा वंश विस्तार वाढेल काय? आहां राक्षसांचं पश मळवून आमच्या डोकीवर

मदिरेचा झेंडा फडकविणाऱ्या या दुष्टांचा संहार होवो, यांच्या घरा-
दारांची राख-रांगोळी होवो! मला वाईट वाटतं तें केवळ आमचं यश
बुडतं हणून. एरव्ही सारं जग जाईना का मसणांत, मला काय त्याचं
सुतक येतं? पण आश्चर्याची गोष्ट ही कीं, मुसलमानांला डुकराचं मांस
हराम वाटतं आणि दारू हराम का वरं वाटत नाही? त्याच्या शास्त्राप्रमाणं
तर दारू आणि डुकराचं मांस सारखंच हराम आहे. हिंदूला गाईचं
मांस निघ-त्याज! पण दारू गाईच्या मांसापेक्षांही वर्ज्य असतां दारूचे
घटवटां घुटके घेतांना त्याला लाज कशी वाटत नाही? या पाश्चात्य
सुधारणेनं लोक सुधारण्याऐवजीं विघडळे मात्र. व्यावयाच्या गोष्टी सोड-
तात आणि सोडावयाच्या घेऊन बसतात. हें नरकांतलं अमृत-कुत्र्यांचं
पंचामृत-मूर्खांचं मधुघृत, आणि ढोंगी साधूंचं सयत्रतु, आणि मदिराकृत
अधमामृत पिऊन दिवसेंदिवस लोक अधिकच विघडणार. आणि जगांतील
सर्व घाणींची राणी ही पोटात गेली कीं, जगांतील सर्व घाण हेंच या
मदिरापान करणाऱ्यांचें शुद्ध अन्न होऊन बसणार. मग जगांत कावळे
कुतरे आणि मेहतर यांचें कामच उरणार नाही. या बैराग्याची देखील
आमच्या मदिरामंदिरांत अशीच संभावना होणार. काय करूं? मदिरेचा
नोकर नसतो, तर सर्व मद्यप्यांना असा उपदेश केला असता कीं,

पद्य-(जरि नाहिं कमल तें..)

तुल्लि नका शिंधू दाखला। दुष्ट हीं हाल। भुलवी खला। अनल हा
जगि पेटला ॥ धृ० ॥ १ ॥ यामाजि पडे आहुति। तरुण युवयुवति।
शिंधूची पंक्ति। मर्दासि सर्दवी मधु ती ॥ २ ॥ कितिक बुडाली घरें।
उडालीं शिरें। शून्य मंदिरें। राज्यें किति तीं ॥ नष्टलीं दारूच्या
पदि तीं ॥ ३ ॥ हीं खाष्ट दारू ज्या जडे। नरकि तो पडे। खाति त्या
किडे। सजिव या देहीं ॥ आरोग्य-लौक्यही जाई ॥ ४ ॥ अपराधि
अमुनि मद्यपी। नाचतो कपी। सुरेच्या जपी। बोलतो भारी ॥
वाजवी तोंडची वृतापी ॥ ५ ॥ धृ० ॥

सगळ्या जगभर संचार करणाऱ्या या मदिरेला महत्त्वाचा वळी वेण्याकरिता हिंदुस्थानांत वंगला वांधण्याची इच्छा झाली, ही गोष्ट वावगी नसल्याची साक्ष, या देशातील धर्म-व्हासाकडे पाहून-मला तंतोतंत पटली. या वैराग्यासारखा महत्त्वाचा व विद्वान वळी या देशा-क्षिवाय वाहेर कोठें तिला लाभणार ? (उवड) हूं ! स्वामी महाराज, रात पडूं लागली. चलावं आतां लवकर. ऐकलंत का महाराज ?

मदून० :—तसंच माझं जरा ऐकावं. लवकर चालायचं. आणि माझं जरा ऐकावं.

इंद्रनाथः०—हां चला वावांनो ! (नमुनि हरिशि इ० पद्य क्षणत त्यांसह जातो.)

“—❧— पहिला अंक समाप्त. ❧—”

अंक २ रा.

प्रवेश पहिला.

स्थळ :—(अंबुज-पुरांतील एक रस्ता.

(आंधळा गांजा व त्याचा पुत्र तंवाखू येतात. गांजा 'आंधळ्याच्या पोटाला एक पैसा' व तंवाखू 'देव दाता' इ० इ० हाणत येतात.)

तंवाखू :—बावा, अशा मध्यानरात्री कोण जागं असणार आहे? उगाचि ओरडून काय फळ?

गांजा :—ही मिठाईवाल्यांची रांग नव्हे काय?

तंवाखू :—मिठाईवाल्यांची रांग कशाळा?

गांजा :—रंडोत्राज लोकांकरितां त्यांची दुकानं बहुधा रात्रभर उघडों असतात. तिथे भोक मिळेल.

तंवाखू :—पण ही गल्ली घिसाड्यांची आहे (पडद्यांत खट् खट्ट ऐरणीचा आवाज व कांहीं दारू प्यालेले घिसाडी येऊन रस्यावर दंगा करून जातात.) बावा, दारूचं दुकान उघडं आहे वाटतं. हे पहा, घिसाडी दारूवरोवर दारिद्र्य विकत घेऊन लाले!

गांजा :—तिकडे जाण्याची दुर्बुद्धि सुचली का तुला? चार दोन भिकेचे पैसे जवळ असतील तसुद्धां दारूवाज लोक हिंसकावून घेतील.

तंवाखू :—ते 'मदिरा-मंदिर' आपल्या आलेचं घर, तिथं आपल्याला कसची भीति? तिकडे नाटक कसं छान चाललं होतं, तें उगाचि सोडून आलों. तुम्हांला आपला सदाकदा पिशाचा लाभ, नाटक कसं छान चाललं होतं. पैसा मिळाला कां, गांजा !!

गांजा :—ती आपली वहीण खरी, पण आह्वां भाऊ बाहे-
णीच्या मध्ये मत्सर हा आहेच. (मत्सर येतो. हातांत एक मोठा
दगड आहे.)

मत्सर :—काय इथं मत्सराचं नांव कोणी घेतलं? हा-हा-
मदिरेचा भाऊ गांजा आणि त्याचा बेटा तंबाखू. चला तर फोडूं या
यांचंच डोकं आणि करूं या आपलं डोकं शांत.

तंबाखू :—(पुढे होऊन) अहो तिरसिंगराव, मी जरा लहान
तोंडी मोठा घांस घेऊन आपली बे-अदबी करीत आहे; माफी असावी.
माझा बाप गांजा आणि माझी आई गुडगुडी, गुडगुडीच्या जन्मापूर्वी
माझा जन्म. मी मोठा विचित्र गडी आहे. पण आज मी तुह्याला
मजहूनही विचित्र पाहून असं विचारतो की, हा दगड तीन-तीनदां
डोकीच्या वर उचलतां आणि खाली भेतां याचा अर्थ काय? जरा कृपा
करून सांगाल काय?

मत्सर :—अरे चोरा, पोरा, लुचोरा, आधीं तुझं नाहों तर
तुझ्या बापाचं डोकं फोडतो, मग सांगतो. तूं आतां मुक्या राजाचं एक
नाटक पाहिला आला होतास नव्हे काय? सांग रे तुला त्याची भाषा
समजली? आणि त्यांत दारूचा :—

तंबाखू :—थोडी समजली, पण बरीच समजली नाही, हणून
उठून आलों; सरकार हुजूर! पण कायलें नाही. कारण माझ्या आंधळ्या
बापावरोवर व्यवस्थापकांनीं मलाही मेहेरवानीनं फुकटच आंत सोडलं
होतं. पण तुह्मी मोठे आंकट शोकीं बुवा. एक नाटक सोडीत नाहीं.
पदरचे पैसे खर्चतां, कीं चोरी करतां; भोक मागतां कीं नाटकी म्याने-
जराच्या पायांपडून फुकटच नाटकगृहांत शिरतां? सांगावं सरकार,
हुजूर-खुदावंद!

मत्सर :—शिची आजकाल नाटकं होतात तीं सारीं अशींच.
यांना पछाडायला माझ्यासारखा मत्सर ऊर्फ क्षय रोगच पाहिजे. आज
नाटक पाहिला हा गुंड दगड गेलों होतो. पण पोलिस भारीच खट!
दगड घेऊन आंत मला जाऊंच देईनात.

तबाखूः—(हसून) पण अहो राव नाटक पाहण्याचा दगडाशी काय संबंध ?

मत्सरः—हटलं त्या नाटकाची कठीण भाषा फोडून आंतील मगज खोवण्याप्रमाणे चावून खाऊं. तिकिटाचे पैसे फुकट गेले ते कसे वसूल व्हायचे मग? देवाशपथ, संस्कृतभाषेचा संबंध कोशच त्या नाटकांत ओतला आहे. कोशांत दखील जुनापुराणा कोश धुंडाळला पाहिजे. समासाची लांब उतरंड संस्कृत आणि वरची लहानशी मराठी वाटी—ऊर्फ टोपी पाहून ह्मणावं कीं ही कविता मराठी रे मराठी! (अफू येते.)

अफूः—दादा, मामा, चला तुम्हाला आई बोलावते.

तंबाः—पण राव कठीण भाषा दगडानें तुम्ही फोडणार होतां?

अफूः—मामा चल लवकर.

गांजाः—अरे पोरा चल, जाळ तीं नाटकं. आधीं आपल्या पोटाची सोय पहा.

मत्सरः—भाषा नाही फुटली तर नाटकपात्राचें डोकें फोडीन, नाहीतर कवि सांपडला तर त्याच्या डोक्यांत हा दगड घालीन!

तंबाः—अशी डोक्यांत राख घालणें ठीक नव्हे. बाबारे, विद्वज्जनानां असलेंच काव्य पसंत असतं.

मत्सरः—त्यांनीं तीं घरीं वसून खुशाल वाचावीत. रंगभूमीवर त्यांचें प्रदर्शन करूं नये.

अफूः—दादा, दादा, चल चल लवकर-नाहींतरआई रागावेल!

तंबाः—चल अफू, (मत्सरास) मला पोराला एवढे थोर विचार कशाला? येतो तर हुजूर—गरीबपरवर सलामत, राम राम! राम राम!! चला वावा (आंधळ्याच्या पोटाला इ० बोलत जातात.)

अफूः—प्या दारू, खा लाथा. (जाते.)

मत्सरः—(दगड फेंकून देऊन) आजपासून आपण नाटका-लाच जाणार नाही. कालचें नाटक छान होतं. मादरेचा प्रताप

‘एकाच प्याल्यांत जग कसं वुडतं’ हें दाखवून सुरेख वर्णिलेला आहे. परंतु गोड नाटकाचा गोड परिणाम थोडाच होतो? लोकांच्या मनावृत्ती गोड मधानं सारवून लोक दाखू पिण्याचं सोडणार? दाखूच्या नाटकांत एक विधवा—विवाह कां वरं उरकून घेतला आहे? एकाच प्याल्यांत जग वुडतं काय? छे मो झगतों दाखूबाजाचा आरंभ ‘एकाच घोंटानें’ होतो आणि दाखूबाजाचा शेवटहो ‘एकच घोंटानें’ होतो. एकच प्याळा एकदम घशांत उतरत नाही, तर ‘एकच घोंट’ मनुष्याच्या आयुष्यावर पाहेला घांव घालतो. दाखूच्या नाटकांत गाणों तरी काय? दाखूच्या विधवावर थोडोंच! नाटककंपन्यांच्या रसिकतेची कांय करावी कां मत्सराच्या दुर्दैवावर रडत बसावं कळत नाही. आमचा ‘यमाचा दरवार आणि मदिरेचं प्रधानपद’ नाटक रूपानं जर कोणी कवी दाखवील आणि कोणी नाटककंपनी तें रंगभूमीवर दाखविण्याचो रसिकता प्रकट करील तर:—पण ही नान्तिर्धर्याची गोष्ट आहे. नाटककंपन्यांचे दाखूबाज मित्र रागावतांल आणि त्यामुळं उत्पन्नाला धोका येईल, असें ज्या म्यानेजरांना वाटत असेल, ते म्यानेजर जसे माझे शत्रु तसेच या जगाचेही हितशत्रूच ह्मणावयाचे. (जातो.)

प्रवेश दुसरा.

स्थळ—तेंच.

(इंदुप्रभा येते.)

इंदुप्रभा०:—दाखू विकणारी व एकमेकाला व्यसन लावणारी माणसेंच असतात काय? त्यांची गणना पुरुषांतच आहे काय? (थांबून) पण मर दोनप्रहर व्हायला आली. बकुल अजून कां आला नाही? मुलाचं काय वरं झाळं? मला कोण खबर देईल? गाडीवोड्यांत सांपडून माझा बाळ मेला तर नाही? गुलाब घरीं नव्हता, ह्मणून बाजारांतून पीठ आणायला लहानग्या बकुलाला पाठविला. एक सुवर्णकंकण माझ्या

माहेरचं माझ्या हातीं होतं, तें घेऊन कोणी थोडसं पीठ देईल तर पहा, हणून वाळाला पाठवून दिला. पण आमच्या देशांत व्यापारी ईमानदारी शिकले नाहीत अज्ञून. इतर देशांत हणतात, कुत्रोदेखील पैसे आणि चिन्ही घेऊन वाजारांत जातात आणि वाजारांतून सौदा आणून मालकास पोंचवितात. आणि आमच्या देशांत आह्मी घराणदार वायका, मुळाला वाजारांत सुवर्णकंकण देऊन पाठवितों, तर मुळाच्या थोबाडीत लगावून तें हिसकून घेऊन कदाचित त्या मुळाचं बरंवाईटही करतात. काय करूं? मी राजाच्या प्रधानाची वायको. पण तिकडच्या सुरापानानं माझी दुर्दशा केली, आजचा तिसरा उपवास होता. आजच पर्तौनी पुनर्विवाह करून आह्माला घरांतून हांकून दिलं. मुलांचा प्राण जाऊं लागला, हणून मी मुळाला वाजारांत पाठविलं--स्वतः टुकानावर गेलें तर तिकडची अन्न मलिन होईल, उभयकुलांची अपकार्ति होईल, हणून भ्यालें. आतां तें कंकण तर गेलंच, पण माझं उपाशी अनोशी मूळ तरी माझं मला परत मिळेल काय? देवा, मूळ कोणी मारलं असेल काय? गाडी घोड्यांत सांपडून गतप्राण झालं असेल काय? बकुला वाळा, मी चांडाळीण तुला 'वाजारांत जा' हणालें, त्या वेळीं माझी वाचा कशी नाहीं वसली? तुझं कंकण कोणी हिरावून घेतलं काय? असा चांडाळ राक्षस कोण वरं असेल? आमच्या दारिद्र्याची दया जगदीश्वरा, तुलाही आर्ली नाही काय? वाळ जिवंत असून 'कंकण हरवलं, आतां आईला तोंड कसं दाखवूं?' हणून कुठतरी एकाद्या घराच्या वळचणीला रडत तर वसलं नसेल? तसं असेल तर-पण ही कोणाची मुलं? (आनंदानं) आला बाई माझा वाळ गुळाब बकुलाला घेऊन एकदांचा. बकुळ रडतो आहे-अर्थांत स्यानं कंकण हरवलं तर-(रडत असलेल्या बकुळाला धरून गुळाब घेऊन येतो.)

गुळाबः—बकुला, रडूं नकोस. ही पहा आई तुझीच वाट पहात आहे!

इंदुप्रभाः—(बकुलास पोटाशी धरून) वाळ, काय झालं? कां बरं रडतोस? पाठ वाटेंत सांडलंस होय? गुळाब तुला हा कोठें सांप-

डला. आणि तू सकाळपासून होतास तरी कुठं?—जळो तें कंकण! माझा वाळ मला सांगडलाग वाई. (त्याचे मुके घेते.)

गुलाबः—आज सकाळीं वावांच लग्न सुरादेवीशीं लागलं आणि त्यांनीं तुला आणि आह्वांया घरावाहेर काढलं. आणि आह्मी या मठांत आलों. तेव्हांपासून मी पुन्हां वावांचे चाळे पाहण्याकरितां त्यांच्या पाठोपाठ फिरत होतो, आणि भाकरी त्यांच्याजवळ मागण्याचा माझा वेत होता, पण तशी संधि मिळाली नाही. इतक्यांत वाटेंत बकुळ भेटला. याच्या हातीं तूं पीठ आणण्याकरितां सुवर्णकंकण दिलं होतंस, तें कोणी फारवानानं हिसकून घेतलं व हा रडत एका गटाराजवळ बसला होता. नशीवानं याचा प्राण वांचला. नाही तर कारवान लोक मुलांना जिवानिशीं सोडीत नाहींत. वरं तूं याला संभाळ, मी पुन्हां वावांना जाऊन गांठतो.

इंदुप्र०ः—तूं एकटा जाऊन काय करणार? आतां कुठं असायचं झालय?

गुलाबः—आतां असेच त्या समोरच्या गळींतून हातांत दारूची वाटळी घेऊन—सुरादेवीच्या खांद्यावर हात ठेवून भरस्यांत दारू पात--चेष्टा करित--दावे चाळले आहेत. आतां तीन चार दिवस त्याची आमची भेट होण्याची मुळींच आशा नाही. (पडद्याकडे पाहून) आई, हे पहा ते इकडेच येताहेत. माग तूं त्यांच्याजवळ पोटाला.

इंदु०ः—चला आपण जरा वाजूला होऊं. कळिका निजळी आहे. तिलाही मी घेऊन येते. सारीं मुलं उपाशीं पाहून कदाचित दया आली तर पाहूं. सगळे एकदम यांच्या पुढें होऊं. चल तर वाजूया (ते जातात व विजयवेताळ प्रधान व त्याची स्त्री सुरादेवी येतात.)

विजय वेताळः—सुरादेवी, आज माझं लग्न तुझ्याशीं झालें. सोन्याचा दिवस उगवला.

सुरादेवीः—(स्वगत) सुवर्णमय नरकामांत आज रात्रीच तूं जाणार आहेस, मदिरेच्या एकाच घोटाच्या नाटकाचा हा दुसरा अंक सुरू

ज्ञात. यमपुरीत प्रतिज्ञा केल्याप्रमाणं इहलोकीं येऊन प्रधानाभ राजाचा महा-विद्वान् प्रवान् मी पळाडला आहे. याचा अवःपात करीत असतांना, दुसरे हजारां वळी मदिरामक्तांचे मी दर तासास घेत आहेच. परंतु महत्त्वाचा एक सुरामक्त वळी यमराजांना अर्पण करावयाचा आहे. तो हा वावळट विजयवेताळ प्रधान चांगलाच माझ्या हातांत सांपडला ह्मणायचा! ह्याची पहिळी लग्नाची भार्या इंदुप्रभा, खरीच शशिकला, चंद्रमुखी आहे. परंतु दोन-तीन मुलं ज्ञात्यानं विचारीचं सौंदर्य वयपरखें कर्मां शालं; पण तिच्या सद्गुणांचा सूर्य दिवसेंदिवस अधिक प्रकाशित होत आहे. हा सुरेशी लग्न लावणारा मतिमंद कामांध माणूस, या वावळटाचा तारुण्यभरही तसाच मावळून गेलेला आहे. या मूर्खाला तिचं सद्गुण-लावण्य कोठून दिसायला? ह्मणतात ना? पुरुष जसजसा म्हातारा व दुर्बल होत जातो, तसतसा त्याचा कामातुरपणा व रंगेलपणा फारच चढत असतो. त्याची साक्ष हा विजयवेताळ देत आहे. परंतु मी सुरादेवी खऱ्या वेताळाची आई, खोव्या सौंदर्याचा मोह दाखवून या विजयवेताळावर विजय मिळवून शेवटीं याला देहांत प्रोयश्चित्त देणार आहे, हें या मद्यपि कपीला काय माहीत? दुर्गणी प्रजा निर्माण करणारी मी दारू सदा ब्रह्मचारी आहे. सद्गुणी एक पुत्र नर झाला असता, तर माझं सौंदर्य व तारुण्य तेव्हांच मावळणं असतं. माझं तारुण्य व लावण्य, एकाद्या सुंदर वांशोदर्या स्त्रीच्यासारखं आहे. मी एक रवराची चालती बोलती पुतळी आहे. माझ्या पोटांत सर्पविचू भरलेले आहेत. मी दारू वरं दारू! या मेल्यांना माझं रूप मोहक का दिसतं? दारूच्या पेल्यांतलं वादळ यांना नाही का दिसत? सज्जनांना दारूची घाण लावून जाणवते आणि दुर्जन-नरकाचे किडे-नरकांत पिचत पडण्यांतच आनंद मानतात. या! या! जगांतील माणसांनो, माझं आलिंगन-चुंबन-सौख्य अनुभवा. मी सर्पविचवांची खाण, साऱ्या जगांतली घाण माझ्या पोटांत आहे. मदिरा-दारू ह्मणजे काय? मोरीतला गाळ, मलमूत्राचा अर्क, प्या, प्या, घुटके घ्या. मेल्यांनो, माझ्या अंगस्पर्शानं आंतील सर्पांच्या विषानं अगणित विचवांच्या दंशानं लवकर मरा. आणि मरा!

यमराजाची प्रधान करा. एकच घोंट प्या बस—'एकच-घोंट! मेळा कसला गळिच्छ हा मदिरेचा जन्म. माझी मला खंती वाटते. पण करायाचं काय? झणतात ना अब्रलांचा मेळा जन्मच खोटा! किन्ही!

विजय वेताळः—(रमची वाटली झुकवून) देख सुरादेवी देख, मैने पिया रम! अब्र मुझे काहेका गम? (डोळं लागतो.) आहा! सुरामय—मदिरामय: जगत्! यह आस्मानका चित्रमय जगत्. अब्र. चलो हम करें मनोरंजन सरस्वती मंदीरके बिच! आहा! सुंदरी, मदन मंजरी, सुरा देवी, पहा मझा एकसारखं तुझ्या तोंडाकडे पहात राहावसं वाटतं. तुझा मुखरस अमृतासारखा गोड! गोड! गोड! गोड! गोड!! प्यारी तुझा मुखरवी कसा च—चमकतो आहे. ती इंदुप्रभा काय, अता शशिमुखी आहे? ती रा—राहुमुखी थेरडी—बागेंतली सुकळेची वेळ. अब्र हमारा तुझारा जम गया खेरु! थूः, इंदुमती थूः थूः तिच्या तोंडावर, असा थुंकेन! (तिच्या तोंडावर थुंकतो.) पण थांडी दया येतेच तिची!

सुरादेवीः—'त्रासानें) इश! हें काय मेळं असलं अमंगळ वर्तन? ही मद्याची पिक माझ्या अंगावर ना पडती?

विजय० :—शुद्ध झालीस. पवित्र झालीस! अगदी निष्पाप झालीस!!

सुरादेवीः—वरं पण इंदुप्रभा आणि तिचीं तीं मुलं आपल्या विलासांत माती काढवात आहेत. त्यांची केव्हां गडे वाट लावणार? त्यांची दया करणार तर ही पहा मी चाललें. माझ्या सशतीची आपण दया करणार?

विजय :—नाहीं! तुझ्याशी लभ लावलं त्याच वेळी त्यांना हाक-छन लावलं आहे. आतां तीं काय करतात? दारूच्या तारेंत तीन दिवसापूर्वीच त्यांचं अन्न बंद केलं. मी मूळचाच दारूबाज! पण आज माझी तूं सरुखी बायको बनलीस. आज कमाल झाली!

सुरा० :—तो उपाशी मरतात ही आपली अपकीर्ति आहे. त्यांना जगांतून नाहीस करावं (आ०) आज कमाल झाली. आज याचे पापाचे घडे :—

विजय :—वेशक, सुराताईचा ठराव मंजूर. परंतु हें काम उघड कसं करायचं?

सुरा० :—पुन्हां शंका! हे पहा, हे औषध घ्यावं. औषध नव्हे, जालिम विष आहे. मुलांना औषध ह्यागून पाजावं. मर रस्यावर पाजावं. प्रत्यक्ष बापावर कोण संशय घेणार? हों पहा ती द्वाड आलीच इकडे! मला नाही पाहवत त्यांच्याकडे मुलींच. मी जाते इथून. (जाऊं लागते.)

विजय :—(तिला आडवून) छे, छे, सुंदरी, प्राणेश्वरी, सुरादेवी, आणि इकडे तें विष, मी आतांच या कार्यांना पाजून तुजें नेत्र-साफल्य करतो. (तिजजवळून विष घेते.) ही सुरा घे तुला (दुसरी वाटली तिला देतो.)

(इंदुप्रभा, गुलाब, बकुळ व कलिका घेतात.)

ही पहा! आतां तुझ्यासमक्ष इंदूची प्रभा नाहीशी करतो, गुलाबाचे हात, पाय, मान तोडतो; बकुळाला पायाखालीं तुडवतो; आणि कलिकेला अशी खुडून टाकतो! (बायकोमुलांस मारून बोलल्याप्रमाणें चाळे करतो.) आणि मी माझ्या या सुरादेवीला ही हस्तकुसुममाला अर्पण करतो. (तिच्या गळ्यांत हात घातून डुळत राहतो.)

इंदुप्रभा :—(सखेदाश्रयानें एकीकडे) हाय! हाय! जगन्नाथा, हे प्रियकराचे हे सुखकर हात सुरादेवीच्या गळ्यांतलें हार बनलेले तुला पाहवतात ना? ही मदिरा देवी मजहून सुंदर का आहे? असे विद्वान् धीरोदात्त पुरुष देखील बाह्य रंगावर कसे बरं लुब्ध होतात? घरची स्त्री कितीही सुंदर असली, तरी बाहेरच्या निशाचरींचा नखरा त्यांना कौटून साधणार आहे? घरचें पडसात अमंगळ आणि क्षुधा-शांति-गृहांत जाड्या-भरड्या अन्नावर चंगळ, हा आजकालच्या सुशिक्षि-

तांचा निर्मळ वेदांतच ठरला आहे. दोन मुलं-बाळं होऊन माझा यौवनभर किंचित् उतरला, हणून या एका वांझोव्या नारीवर का स्वारी भाळली? पण स्वारीचं तारुण्य तरी आतां पहिल्यासारखं कुठं आहे? छे, पण इंदुप्रभे, जगाचे डोळे तुझ्या उपयोगाचे नाहोत. मला ही माझ्या नाथांचा स्वारी—दिवसें-दिवस अधीकच सुंदर दिसली पाहिजे. हो दिसतेच आहे. भाझे प्रियकर, माझा प्राण, माझा कलिजा, माझे भ्रतार-मला मवांच्या सारखी त्या कणखर बुटांची आणखी एक लाथ एक ठोकर मारतील, तर मी आपल्याला किती तरी धन्य-धन्य समजेन. मी त्या पादत्तानां चं चुंबन घेऊं काय? इतकं माझ भाग्य आहे काय? मला मारोत, शिव्या देवोत, पण माझ्या या स्वारीचं दर्शन मला सतत घडो, एवढी जोड मला देवा दे. पण या स्थितीत मात्र त्यांना पाहण्या-पेक्षां माझा अंत लवकर कर. (रडते.)

गुलाबः—आई, आई, ही पाहिलोस का बाबांची स्थिती? मला मास्तरांनीं एक कविता शिकविली होती—ती काय बरं? “ झालो जीर्ण तरि मनीं आहे रसिकांत भर वसायाचा. ” काय रंग चाळला आहे पण भररस्यावर. बाबा—आपले बाबा हणून कांहीं बोलायचं नाही. पण आई, ही यांची सोबतीण सुरादेवी नव्हे, ही मूर्तिमंत मदिरावाई-दारू-दारूः—मला एक गाणं आठवलं.

कालिकाः—दादा, दादा, हण वधू.

गुलाबः—एक, बाबांना मी वाईट नाहो हणायचा, पण आपलं एक दारूबाजावरचं गाणं आहे एकः—

पद्य—(भूपती खरे ते.)

रे दारूबाजा होसि कर्ज-वाजारी ॥ कुणि दे न उधारी हंसति तुला नरनारी ॥ धू० ॥ पत नाहीं कुठें तव दुमुख तू व्यवहारी ॥ वाजारी बरी रे शून्य दिशा तुज चारी ॥ १ ॥ चाल ॥ मुकलासि धर्म-कर्माळा । मर्कटा ॥ भासशी नित्य गोताळा । हलकटा ॥ तूं डाग राज्य-राजाला ॥ एकटा ॥ जा शरण हरीला तोच संकटा वारी ॥ अनुतापें जे तळमळति त्यांसि तो तारी ॥ २ ॥ धू० ॥

हा उपदेश कधी बाबांनीं ऐकला नाहीं काय?

इंदुप्रभाः—गुलाब, मर्यादा सोडून वडिलांविषयी असले उद्गार मनाशीसुद्धा काढू नयेत. समजलास?

गुलाबः—क्षमा कर; आई चुकले. मला मुलाला स्वभावा-विरुद्ध कसं वागायचं तें तूंच शिकवि; हणजे इतःपर मी कानाला खडा लावीन.

इंदुप्रभा०—तुझ्या पूज्य पिशाहूनही वाईट वर्तनाची माणसं जगात आहेत. पहा कोणी बाप आपल्या मुलाला घेऊन एकाद्या बाजार बसवांच्या घरी गेडा, तर त्या मुलानें तेंथें पाहिलेला प्रकार घरी आल्या-वर आपल्या आईला देखील सांगू नये. दारूबाज लोक आपल्या लहान लहान मुलांना घेऊन गुत्यांत जातात, तेथून परत आल्यावर त्या मुलांनीं तेथला प्रकार आपल्या आयांना मुळांच कळवूं नये. प्रत्यक्ष बापानें चोरी केलेलें वर्तमान आपल्यास ठाऊक असतांना मुलांनीं त्याची चहाडो प्राणां-तोही कोणाजवळ सांगू नये. वडिलांची पापे कितीही भयंकर असली तरी अपत्यकर्तव्य आपण सोडू नये वरं, वाळ!

गुलाबः—हो, मला हें सर्व फबूळ आहे. मी इतःपर असाच वागेन वरं, आई! आणि बाबांनीं आपल्या हातांनीं मला प्रत्यक्ष अर्जांत जरी लोटला, तरी रक्षा होईपर्यंत मी हूं का चूं देखील करणार नाही. पण, बापावरोबर आपणही चोरी करावी किंवा दारू प्यावी, किंवा कोणतेही पाप करावें, असें तर नाहो ना?

इंदुप्रभा०—छे, छे, तसें कधींच करूं नये. उलट त्याची मर्यादा राखून युक्तिप्रयुक्तीनं त्यांच दुर्व्यसन आपणास सोडवितां आळं, तर खटपट करून पहावी. परंतु निराशाच झाली तर त्यांच्यावर कोप-प्रकोप मात्र करूं नये. मदिरेनें ते जळोत पण आपण त्यांचें मन जाळूं नये!

बकूल व कलिकाः—आई, आई, आमच्या बाबाजवळ ही दुसरी वाई ग कोण?

इंदु०—मुलांनीं ही तुमची दुसरी आई आहे.

विजय०:—नव्हे, नव्हे, काट्यांना, ही मुरादेवी—अमृतवल्ली—
आहे. हिला नमस्कार करा.

गुलाब:—हो हिला आमचा दुरूनच नमस्कार! (मुलें
नमस्कार करतात.)

कलिका:—बाबा, दोन दिवसांत आईनं काहों खाल्लं नाहों. दोघे
दादा मुकेनं मरताहेत. माक्ष्या पोटाचो हो खळगो पद्दा. वात्रा दया करा.
मुकेवर औषध या दुसऱ्या आईजवळ काहों आहे काय? काहों मात्रा
पाजून आह्वांला धार घ्या. अन्नावांचून आह्वां सारजग मरत आहोंत.

विजय वेताळ:—मग अन्न कां नाहों मेळांत? अन्न जिवंत
कशाला राहिलांत? दारू पिणाराच्या घरादाराच आयुष्य कसं अगदों
संक्षिप्त—दारूच्या एकाच घोंटाप्रमाणं—असावं. हो, ठोक आहे. हे ध्या
तुमच्या मुकेवर औषध—संजोवतो चिंतामणो मात्रा. ध्या हो प्या! ब्रह्म-
लोक दिसेपर्यंत ब्रह्मलोक लाभपर्यंत प्या. दारू प्यात्यशियाय स्वर्गलाभ
होत नाहों. प्या, प्या! (मुळांस मद्य पाजू लागतो.)

इंदुप्रभा०:—(मुळांस मागें ओढून) छे, छे, हें काय? लहान
अर्भकांना का मद्य पाजायचं?

विजय वेताळ:—हो हो पाजायचं का लणजे? अडवत पाजा-
यचं! पितरांना मोक्ष मिळतो यानं. सार जग आपल्या मुळांना दारू पाज-
तय. मद्यपि वापाची मुलं दारू न पिताल, तर त्यांच्या पुढच्या वेचा-
ळीस आणि मागच्या वेचाळीस पिठ्या नरकांत जातात. ठावूक आहे
तुला? वापसे वेटा सवाई दारूबाज निवाला पाहिजे. नाहों—तर तो
कुळाज वट्टा लावणारा कुलांगार कारटा. त्याचा कान असा पिळला
पाहिजे. (गुलाबचा कान पिळतो)

गुलाब०:—बाबा, वात्रा, या उपाशी बालकाचा असा लुळ
करूं नका. वाटेल तर माझा प्राण:—

कलिका व बकुलः—आई, वावा, मुकेने व तापने आमचे प्राण जाऊ लागले. हा ताप—हा जुद्धम—आतां सहन होत नाही आमच्यानं! कांहीं खाऊ द्या. (सुरादेवीस) माई, तूं तरी कांहीं खाऊ दे.

विजय वेताळः—(मुलांस मारून) काव्यांनो, जुलमावद्दल तक्रार करतां? हा आमच्या कायद्यानें भयंकर अपराध होतो. थंवा, तुह्यांला महाराजांकडून मोठी शिक्षा देववितो. जुलमावद्दल तक्रार करतात वेवकूफ.

सुरादेवीः—मुलांनो, चिमुकल्या—छकुल्यांनो, आधीं हें औपध प्या! (आपल्या जवळची शिशी काढून) पण असे कशाला? (विजय—वेताळास) हें औपध या मुलांना आपल्या हातांनीं आपणच पाजावं. वरं कीं नाहीं? (त्याच्या हातांत शिशी देऊन स्वगत) हें औपध नसून जालीम विष आहे. परंतु सुरादेवीचा पति झालेला पतित मनुष्य आपल्या हातांनीं आपल्याच पत्निसुतांचा संहार कसा करितो, हें साऱ्या जगाला मला दाखवायचें आहे. जग जाणत का नाहीं? पण माणसाचें तोंड माणसाला पुढें आरसा धरूनच दाखवावं लागतें. असं दाखवून मी आपलें नुकसान का करून घेईन? आत्मघाताचें भयंकर चित्र डोळ्यांपुढें असतांना देखील दाखवाजांचें व्यसन सुटूं नये, इतका जबरदस्त मदिरामोह माझ्या खर्गी आहे, मग मी उचड बोलतें याचें मला काय भय? मांजर उंदराला खेळवून खेळवून ठार मारतं—तशीच मी मदिरा दाखवाजांशीं नाना चाळे करीत करीतच त्यांचें वाटोळें करतें. काय माझे हे शब्द ऐकून कोणीं दाखू पिण्याचें सोडतील? छे! शक्यच नाही. माझ्या नयनबाणांचा प्रताप तर पहा. (डोळे फिरवून) या डोळ्यांचे चाळे पाहून ज्यांचें अंतःकरण खिळखिळें होणार नाहीं, तो मुक्त किंवा पशु असला पाहिजे! दाखू—दाखू सोडून घायची? देवानं मला मग जन्मालाच कशाला घातली असती? हाच माझा वेदांत बरो, “ सर्व घाण वस्तु परमेश्वरानं खायालाच उत्पन्न केल्या आहेत काय? ” हें त्या वेदांताचें प्रश्नरूपी उत्तर! मेश्यांनो, मद्यप्यांनो, डोळे उघडून पहा. तुह्यांला सावध करून तनि

तीन हजारदां बजावून तुहांला हें मद्यरूपा विष मी पाजतें. अरे दारू-
भक्ता, विजयवेताळा, सोन्यासारखीं तुह्मीं मुळं अनाज करीत आहेत,
तूं कलाळाचीं दुकानं पैशानं भरीत आहेस. मूर्खा, तूं आपल्या हातानं
दारूच्या खुंदींत आपल्या पोराना ठार मारणार. बायकोचा खून कर-
णार आणि तूंही मरून नरकांत पडणार. पण छे, मला दारूला दया
आली, तरी मला बळेंच प्राशन करणाऱ्या दारूवाजाला कुठची दया ?
मद्याची शिशी दयेनें नम्रतें वांकून पेल्यांत मद्य ओतते. पण तो पेल-
मेला मोठाच मगरूर ! तो तर आपल्या भक्ताप्रमाणें ताठ्याताठ्यानेंच मद्य
पितो. त्या पेल्याला दया येऊन तोही एक वेळ वांकतो पण मेला
मद्यपि त्या पेल्याचं चुंबन घेत. घेत—ताठ्यानं एका मागून एकेक घोंट
आपला पतिच जातो. एकूण मद्यप्याइतकी स्वतः मदिरादिखील
निर्दय नाहीच तर ! हणून तर माझं हृदय वरचेवर दयेचीं आत्मगत
भाषणं करीत आहे ! छे, वाई मला हवं प्रधान-पद. ध्या तर मेल्यानों,
एकच घोंट !

विजय :—(स्वगत) हें औपध नसून जालीम विष आहे.
मी मद्य पितों हणून शुद्धीवर नाही काय ? पण काय हो, बायकापोरांना
ठार मारल्याशिवाय यथेच्छ दारू प्यायला मला मोकळीक कोण देणार ?
एका दारूच्या घोंटाकरितां राजा राज्य देऊन बसतो. कोणी आपला
प्राण देतो. मग मी बायको आणि मुलं मारून टाकलीं, तर अधिक
तें काय केलं ? घरांतून राडिला हांकून लावलीं-मी राजाचा प्रधान-तर माझी
अत्रू चव्हाड्यावर ध्यायला पोरं घेऊन इथं आलीं. लाज नाही वाटत ?
पहा किती गोड हा दारूचा एकच घोंट ! एकच घोंट ! (दारू पितो)
आज बायकमुलांच्या त्रासांतून या लोकीं मी मुक्त होणार आणि माझ्या
जिवलग सुरादेवीच्या कृपा-प्रसादानं परलोकीं मला मुक्ति-निर्वाण लाभणार !

(शिर) शीशेंमें मै-मैमें नशा-मै नशेंमें हूं ॥

यारो, खता मु-आफ करो । भै मजेमें हूं ॥ १ ॥

(इकडे-तिकडे फिरतो व पडतो.)

मुलें :—बाबा भूक ! बाबा भूक ! आई आज्ञां भातां मरतो !

विजयवेताळः—(उठून) ध्या हैं मुकेच औषध प्या ! ही दारू नव्हे. (गुलावांस) कार्या, हुंगून काय पहातोस ? औषध हणजे कडू असायचंच. (त्याला धरून) पितोस की नाही ? मी बाप तुझा जनक माझा हुकूम तू मानतोस की नाही ?

गुलावः—पण बाबा हैं पिऊन मी मेलों तरः—

विजयः—हो, मर-मर-मी सांगतों, हैं पिताक्षणीच तू मरगार. मी तुला भयंकर मृत्यूच्या दाढेंत देगार. तू पितृद्रोही पुत्र आहेस. माझा हुकूम-तुझ्या पित्याचा हुकूम—आणखी विजयवेताळ प्रधानाचा हुकूम मानतोस की नाही ? बोल ? हैं घे औषध.

गुलावः—(घेऊन) मी प्रधान पुत्र व आपला पुत्रप्रधान ही आहे. बाबा, माझ्या प्राणदात्या पित्याचा-माझ्या वडलांचा-माझ्या बाबांचा प्रियकर बाबांचा-माझ्या परमानंद-आत्मानंद-ब्रह्मानंद-आनंदी-आनंद-बाबांचा हुकूम मी मानतो. प्रधानाचा हुकूम-अधिकाराचा हुकूम मला नको. बाबा, बाबा, 'पहा हैं औषध मी पितो. माझी पितृभक्ति खरी आहे. प्रव्हाद आपल्या बापाच्या हातून असेच विप प्याला होता ! मी कां पिऊं नये ? बाबा-बाबा, तुमच्या हातचं हैं विप असेल तरी मला अमृताहून गोड आहे. जय देवा. (पितो.) देवा, ही पितृभक्ति तुला मान्य असो.

सुरादेवी—पण मुला हैं विप नव्हे.

बकुल—तर आई, आणखी असेल तर मला दे.

सुरादेवी—ही दुसरी शिशी आहे घे. पी. लवकर तुझं समाधान हाईल वाळा. (देते)

बकुल—दादा प्याला, आतां मी कां बरं नको पिऊं ? जय शंकर ! (पितो.) हैं हलाहळ असेल तर शंकराचं नांव घेतांच जळून जाईल. हैं थोडसं उरलं आहे. कलिके, तू पितोस काय ?

कलिका—(पळून दूर होऊन) मी नाहीं दादा,

विजयवे०—कार्टे, पितेत काँ नार्ही? (तिला धरुं पाहतो पण ती पळून दूर होते.) तूं पळ्ळासि? वरं जा तर. तुझं आयुष्य अझून जवर आहे. चडा, हे दोन उंशीर तर अतां इतक्यांत मरतीळ! हं, इंदुप्रभे, आता तुशी पाळी. यांत वरंच विष शिळुक आहे. वे, तूं तें पिऊन टाक. हणजे संपली एकदां आमच्या मागची रिपरिप. कटकट—कटकट शिची. पोटाला घा. कपडे घा. हे घा. तें घा. जा आतां सारीं स्वर्गांत. तिथं आहे देवांचं राज्य. तिथं तुझाला काय कमी? खायाला उत्तम—ल्यायाला सुरेख—चं पकन—रेशमी जरीचीं वस्त्रं—हिंयामोत्याचे दागिने—राहण्याला सुंदर महाळ—वागवगीचे—प्यायला असळं सुरेख स्वादिष्ट मद्य? पहा हें तरी पी. विष पितेत कां मद्य? हें घे औषध तहानभूकहारक!

इंदुप्रभा०—(वेऊन व घावरून हें औषधच का? (वास घेऊन) हे हणताहेत तसं हे विष तर नसेल? छे वेडी मी. मद्य प्यायचं झालं, हणून मुलांना वीष देण्याइतकं कठोर हृदय प्रत्यक्ष वाराचं कसं वरं असेल? मद्य पिणारा वाप सापाहून साप बनतो हणगे. पण छे बाई, माझे स्वामी किती प्रेमळ, त्याच्याविषयी वेडे इंदुप्रभे, भळतीच कल्पना करशळ तर हा सूर्यनारायण तुला कोपून मसम केल्यावाचून राहीळ काय? (पुन्हां हुंगून मोठ्यानं) अगवाई हें विष! यावर लिहिलं देखील आहे.

सुरा०—छे, छे, लिहिलेलं खोटं तें. मद्याच्या बाटळींत मागाहून मद्य नार्हीका आपण ठेगीत?

इंदुप्रभा०—हो, खरं असेल तुमचं हागणं. पण याचा हा वास इतका कडू—कडू कां वरं? (घावरून) अगवाई, मुळं अशीं कां डोळे फिरवूं लागलीं?

विजयवेताळ—अग वेडे, तें बाळकडू आहे बाळकडू! कडू नव्हे! हें तुझं तिसरं बाळ फार कडू, तिखट, दुष्ट उद्वट आहे. तें वाचलं आतां.

सुरा०—झटलं त्या मुलीलाही औषध पाजायचं होतं? तिलाच कां वरं सोडायची?

विजयवेताळः—नाहीं सुरादेवा, मो कठोर सुरा, पण आतां नाहीं आपल्यान बालहत्या करवत. आतां तूच ते काम कर. कळिफेला, इंदुप्रमैला पाजून जे उरले ते विष—नव्हे औषध—तू पो. मां आतां धर्म-शाळेत—या मठांत—या दग्यांत—जुगाराच्या अड्ड्यांत—बुद्धिबल, गंजिफा, सोंगच्या—पत्त खेळायला जातो. चल सुरादेवा, तूही चल. या उदयांचो डोकां फिरताहेत, पहा—पहा हों मुळें कशां करताहेत! मला नाहीं पाहवत, देवी, चल मला धरून.

सुरादेवाः—आपणच जा. थोरामोठ्याच्या स्त्रियांनीं तिथं जाऊं नये. तो दरगा, तो मठ तिथं साधूंचीं समाधी आहे. पण आजकाल भोंदूचा जुगाराचा अड्डा आहे तिथ. त्यांतून मला सुरादेवीला देवदर्शन कशाळा ?

विजय०ः—पण मला तुजें दर्शन अंतरेल! तू चलच. पोटांत सुरा. कंठांत सुरा. मग कांखेत सुरा पाहिजेच.

सुरा०ः—पण उरावर सुरा कशाळा ?

विजय०ः—तो पाहिजे तरच मीज.

सुरादेवा०ः—मी नाहीं येत त्या मठांत. आपण जा. त्या दग्यांत सदेव माझा कनिष्ठ बंधु, अंध गांजा—त्याचा पुत्र शुद्ध तंबाखू—आणि माझा कनिष्ठ कन्या धुंध अफू आपल्या सेवेला सज्ज अशा आढळतात. आपण तिथं मीज करा.

विजय०ः—नाहीं—तुला सोडून नाहीं जायचा.

सुरा०ः—हे पहा जरा कान इकडे करावा. (कानांत कांहीं सांगते.)

विजय०ः—हां! हां! अस्सं, अस्सं! मी जातो पुढें, पण तू लवकरच ये. साधू आणि फकीरांना गांजा, अफू, तंबाखू मिळाली तरा सुरादेवीही पाहिजेच. तूं सर्वांची सखा महापतिव्रता—महताची महंता. अद्वैतानाशक शिक्षकीण.

सुरा०:—ही, मी आहेच तशी. पण आज जावंच आतां.

विजय०:—खरंच जाऊं? तुला सोडून एकक्षणमात्र सुरादेवांचा-
दारूचा वियोग कसा सहन करूं?

सुरा०:—पण (पुन्हां कानांत सांगते.)

गुलाब व बकुल:—(अत्यंत अस्वस्थ होऊन) आई, आई,
आमच्या तोंडांतून रक्त येऊं लागलं. सगळ्या शरीराला वेदना
लागल्या! (रक्त ओकतात. इंदुप्रभा त्यांस धरते.)

विजय वेताळ:—छे, छे, आतां हें नार्हो पाहवत. इथं आतां
कसाईबाणा बनला. मी जातो. तूं मागाहून अलवत ये, बरं का सुरादेवां!
(ती मानेनें खुणावते व तो जातो.)

गुलाब०:—(कण्ठत) आई, स्वर्गात बांबांनीं आह्वाला—विष
जाळिम-भयंकर विष पाजलं. शरीरांतोळ प्रत्येक रोगागणिक वेदना
लागल्या आहेत. देवा, माझ्या देहाचें सार्थक झालं मला प्रत्यक्ष बांबांनीं
विष पाजलं. ज्यांनीं जगांत आणलं हातं, त्यांनींच मला परत पोहचवळं.
आई खबरदार, डोळ्यांत अश्रू आणूं नको. बकुला, तूंही येतोस वाटतं मज-
बरोबर. आई त्याला बघ. त्याचे डोळे पांढरे झाले! गेला, गेला, लहानगा
बकुल पुढें गेला. आई रडूं नको मलाही निरोप दे. माझ्या मरणाचें
मला कांहीं वाटत नार्हो. पण मदिरेचा विजयध्वज आमच्या मृत्यूवर—चिते-
वर फडकेल हें मात्र वाईट झालं. देवा, आह्मी अजाण-निरुपद्रवी अर्भक-
तुशीं लाडकीं वाळं आहोंत. वापावर फिर्यादो, छे, छे, माझे बाबा, बाबा,
मुमच्याकडेच माझी फिर्याद (पुन्हां रक्त ओकतो!)—रा-म-(प्राण जातो.)

कलिका:—(मोठ्यानें रडून) दादा, दादा, आई दोवांचोही
पेतं झालीं. बाबा, बाबा, याहो, यांना जिवंत करा. मी आतां खेळूं
कोणाबरोबर? माझ्या बाहुलीचें लग्न आज व्हायचं. दादांना उठीव''
आई (सुरादेवीस) माई, तूं तरी त्यांना उठीव, तुझ्याजवळ त्यांना मारण्याचें
औषध होतं आणि त्यांना पुन्हा उठविण्याचें नार्हो काय?

सुरादेवीः—मुळी, सुरादेवी लोकांचे प्राण घेते. पण कोणाचं जीवन परत नाही देत. तुझे दादा आतां मेले, बाळ.

कालिकाः—तर मग मला आणि आईलाही मार. मारतेस का ?

सुरा०ः—तुझे बाबाच तें काम करताल. (स्व०) या कुटुंब-नाशाचा आरंभ 'एकच घोंट' आणि शेवटही 'एकच घोंट' करितो !

कालिकाः—हाय ! बाबाच आह्वाला विष पाजणार. त्यानींच दादांना विष पाजलं. आह्ना अस काय वरं केलं त्यांचं ? (रडते.)

इंदुप्रभाः—(धीरानें) दुःखानं हृदयं कर्पून फाटून गेलं. पण लोखंडासारखं हें हृदय कठीण हाऊन आपलं समाधान मुळांच साडीत नाही, हें काय ? मी स्त्री अवघड-अपत्य घाताच्या भयंकर दुःखानं माझ हृदय भंगून-मी मेलें कशी नाहीं अडून ? बाळांनो, कां वरं हंसतां ? माझ्या निर्दयतेकडं पाहून हंसतां ? आपल्या ताताच्या निर्दयतेला मात्र हंसण्याचं पितृद्रोहाचं पाप करूं नका. आपलं शौल सोडूं नका. बाळांनो, पहा मी हा माया-मोह झुगारून देते. तुमचीं प्रेत देवाला वाहिलीं. नाथांनो तुमच्या देहाचं सार्थक केलं. मी पापिणी तें विष त्यावेळीं कां वरं नाहीं प्यायलं ? तें खरंच विष होतं, मी केवळ औषध समजें. एकाच कुपांत औषध आणि विष ठेवतां येतं, हें मला कां वरं आधीं कळलं नाहीं ? मुलांनो, जाईच्या फुलांनो, मी तुहाला माझ्या शिरीं धारण करते. तुमचें चुंबन घेत घेत माझा देहांत होवो. (चुंबन घेते.) अन्नाचांचून मरण्यापेक्षां हें उत्तम मरण लाभलं तुहाला. नऊ महिने तुहाला उदरीं वाहिलं त्याचं सार्थक झालं. या सुंदर सुकुमार देहांना आतां मदीं का ह्मणायचं ? तुमचीं तोंडं आणि वस्त्रं रक्तानं भरलीं. पवित्र कर्तव्य वजावतांना साडलेल्या रक्तानं न्हाऊन देवदेखील पवित्र होतात. मग बाळांनो, मी कां वरं नाहीं पवित्र होणार तुमच्या या रक्ताच्या टिळयानं ? तुमच्या रक्ताचा टिळा माझ्या कपाळीं लावून मी आतां आपल्या कपाळ-मोक्षानं मोक्ष साधीन. मी आत्मघात नाहीं करणार, प्राणपतींच्या आराधनेंतच हें

कपाळ-मोक्षाचं सुख मला मिळणार. मी प्राणनाथांच्या चरणां सतत चोळत राहीन, हणजे एकदां माझा कपाळ-मोक्ष झालाच पाहिजे. पण देवा, माझ्या या स्वार्थाच्यापार्थी माझ्या पतींच्या मार्थी पातकाचा शिक्रा मारूं नकोस. स्यांना त्यांच्या सर्व दुर्वर्तनाचो क्षमा कर. पतीवर क्रोधाविष्ट होणाऱ्या राक्षसी स्त्रियांत माझी गणना करूं नको.

(राजा पद्मनाभ येतो.)

कालिका:—(रडत) आई, दादांना उठवून घेऊन घरां चल ना? ते मेळे असले हणून उठून घरापर्यंत चालणार नाहीत काय? दादा, गुलाबदादा, बकुलदादा!

इंदुप्रभा:—कालिके, आपणाला आतां त्याचं दुःख नको. त्यांच्या जन्म-दास्यांनोच त्यांना परलोकों पाठिवलं. मज्जीं त्यांचां!

सुरादेवी:—(पुढे होऊन मोठ्याने) वाहवा-ग राक्षसिणी! अपत्य-घातकी वीरेणा! आपलं अघोरकृत्य भ्रनाराच्या-मार्थी मारतस हाय? या दोन-माझ्या दोन मुळांचा खून विष पाजून-त्वां कंळास आणि आतां आपलं अघोर कृत्य लपविण्यासाठीं हे मिथ्या भाषण :—

राजा:—काय? आहे काय प्रकरण हें? माझ्या राज्यांत भर दिवसां-भर रस्त्यांत खून होतात?

सुरादेवी:—(स्वगत) ज्या मद्यापि सत्ताधाऱ्याच्या राज्यांत दारू पिऊन लोक भर रस्त्यांत खैर फिरूं शकतात, तेथे भर रस्त्यावर खून झाले तर त्यांत कसचं आश्चर्य? या राजाला दारू हणजे पाण्या-सारखी शुद्ध वाटते. याचं कारण याच्या पोटांत माझा प्रवेश आहे. आणि रक्तप्राशन हें तर माझें नित्य भोजन. मग या दारूवाज राजाला या मुळांचे खून अपूर्व कां बरं वाटतात? कदाचित् या वेळीं हा दारू पिऊन आलेला नसेल. कांहीं वेळानं पिईल, तेव्हां माझें कार्य सहजच साधेल. (उवड रडत) महाराज काय सांगू? कसं सांगू? माझी ही दोन सोन्यासारखीं मुळां या राक्षसिणीनं—या चांडालणीनं—विष देऊन मारलीं. माझी बया—ही तिसरी मुलगी, हिलाही फुसलावून ही नेऊं

पहात आहे. (मुळास धरून) बाळे कालिके, चल इरुडे ये बाई.
(कळिका रडते. तिचे डोळे पुसून) रडू नकोस बाई, महाराज द.द
वेतील आतां आपली. बाळांनों, मला सोडून तुझी कोठें रे गेलांत ?
कृतने इंदुप्रभे, रौरव नरकांत पडशील ग चांडाळणी !

राजाः—तुझी कोण ? कुठल्या स्त्रिया आहांत ?

सुरादेवीः—आम्ही विजयवेताळ प्रधानर्जांच्या दोन्ही भार्या
आहोंत.

राजाः—हो, ही इंदुप्रभा नव्हे काय ?

इंदुप्रभाः—महाराज, याच दुष्ट व दुर्दैवी स्त्रीला त्या नांवानं
बोलावतात.

सुरादेवीः—पहा, आपल्या तोंडून आपला दुष्टपणा निर्भयप-
णानं कवळ करते ? निर्लज्ज मेली !

राजाः—खरोखर मला ठाऊक आहे, इंदुप्रभा अतीशय दुष्ट
स्त्री आहे.

इंदुप्रभाः—हें आपल्याला कोणी सांगितलं ?

सुरादेवीः—दुष्टांचं दुष्टपण जाहिरात देऊन का कळवावं
लागतं ? त्रिष आणि सर्प एकत्रच वसतात.

राजाः—बाई तुझा नवरा हणत आहे, कीं तूं अतीशय दुष्ट
आहेस हणून. आणखी पुरात्रा कशाळा पाहिजे ? वरं सांग, या मुलांचे
खून तूंच केलेस कीं नाही ?

इंदुप्रभाः—ईश्वरी इच्छेस मान देऊन मी हणतें कीं, मीच या
उपाशी व दुर्बल बाळांचे खून केले.

सुरा०ः—ईश्वराला साक्षी ठेऊन हिनं हीं मुलं मारलीं महाराज !
आणखी—

राजाः—(मध्येच) तूं यांचे खून कां केलेस ?

इंदुप्रभाः—(निःश्वास सोडून) अशासाठी की माझे भ्रतार आणि त्यांची द्वितीय भार्या समाधान पावोत ह्मणून. पत्नीचा जन्म पतीच्या समाधानाकरिता आहे. त्यांचं सर्वस्वी समाधान या खुनांनीच होणार होतं, ह्मणून मी हे खून केले. आतां लवकरच माझे पती सर्व सुखी होतील.

राजाः—सुरादेवी, तुझं लग्न तर आजच प्रधानजीशी झालं. आणि ही तीन मुलं तुझी पहिली होती काय ?

सुराः—होय सरकार-स्वारीनी अगदी बरोबर ताडलं. या अवदसेनं माझी दोन सोनुलीं मारून टाकलीं. माझं संसारोद्यान ओस पाडलंन मेलीनं.

राजाः—(हांक मारून) ए-शूः (एक माणूस येतो.) चौकी-वरचे शिपाई बोलाव. इंदुप्रभे जा या शिपायांबरोबर दरवारांत; तुला गिरफ्तार केळी आहे. मी दरवारांत आल्यावर तुझी चौकशी करीन. हे आलेच शिपाई. जारे या बाईला दरवारांत न्या. मी आलोंच तास दोन तासांत. हिला खायाप्यायाला काहीं घायचं नाही. आणखी लोक पाठवून हे मुडदे आमच्या हुकमानं पुरून टाका.

इंदुप्रभाः—महाराज, मी एकदां या मृत मुलांना डोळे भरून पाहून घेतें. (पाहूं लागते.)

सुरा०ः—तूं मांजरी नव्हेस काहीं. मांजरी देखील मेळेले उंदीर नाही खात.

इंदु०ः—(आ०) परमेश्वरा, तुझी अपूर्वलीला मला काय ठावूक ? आलेला प्रसंग मुकाब्यानं सहन कराण्याचं धैर्य तरी तूंच मला दे. पति-राजांच्या विरुद्ध एक शब्दही माझ्या तोंडांतून न निघेऊ, असं त्याला तूंच कुदप लाव. मी मरून तरी माझ्या पतीचं कल्याण हांवो, ह्मणजे झालं. (शिपाई तिला घेऊन जातात.)

राजा०ः—कौण हा अनर्थ ! जा सुरादेवी, या मुलीला घेऊन तूं घरी जा. चौकशीनंतर या मुलांचं क्रियाकर्म मी यथासांग करवितों, रद्द नकोस जा, अनर्थ होऊन चुकला, आतां तो दळणार कसा ?

सुरा०:—(मोठ्याने रडत) महाराज, आतां मी वरी जाऊन करूं तरी काय? मला तें घर स्मशानासारखें खायला येईल ना आतां. आतां माझी ही चिमुकली गुळावाची फुल पुन्हां कुठें हो भेटतील?

राजा०:—त्राई शोक आवर. तूं प्रधानाची वायको. अशी रस्यावर रडत राहिलीस, तर त्यांत तुझ्या नवऱ्याची तशीच माझी ही अपकीर्ति होईल.

सुरा०:—होय, महाराज होय, एवढ्याकरितांच तर मी अज्ञून रडून आकात केला नाही. नाही तर अज्ञूनपर्यंत आपलं हें सारं अंबुजपूर मी अश्रूनी भिजवून सोडलं असतं. बाळांनो, मी तुळांला नऊ महिने पोटांत वागविलं, तें असं शेवटीं सवतीच्या हातून बळीः—(रडते) (आपल्याशी) मेल्या मदिरामक्त राजाला अन्नूची केवढी पण चाड! एकाद्या नागव्या मनुष्यानें तोंडावरच फक्त वुरखा घ्यावा, अशांतलंच याचें हें मर्यादित वतन. एक राजा दाख्खाज असला, कीं त्याची सारी प्रजा मारून नरकांत न्यायाला मला वरं पडतं.

राजा०:—जा वाई, रडूं नको. पहा ही मुलगी दुःखातिशयाने वेडी झाली आहे. तिला तरी वरी नेऊन नीट संभाळ.

सुरा०:—कसली मेली कपाळकरंटी पोरटी! बंधू मरून एकटी दिवटी कशाला जगली? (तिला ओढते, ती येत नाही.)

राजा०:—तिचा विचारीचा काय दोष? जा बाळ, आपल्या आईचं समाधान कर. (शिपाई येतात) उचला हे मुडदे. (ते घेऊन जातात.)

कलिका:—(घोंटाळून) अहो, माझी आई कुठें आहे? मी कुठें जाऊं आतां! माझ्या दादांना कुठें घेऊन चाळलांत हो?

सुरादेवी:—चल वाई चल, अशी बेड्यासारखी वरळून आणखी माझ्या दुःखाचा कडेळोट करूं नकोस. (मुलगी रडते तरी तिला जवरीनें ओढून आपल्याशी) सुरादेवीच्या प्रतापांत या पोरीचंही हवन झालेले लवकरच या शहरचे लोक पाहतील, का? कशा

आहेत या सुरादेवीच्या-दारूबाजीच्या भयंकर लीला? किं नाही! (उघड) माझी बाळ या जगाला सोडून कुठं हो गेलीं!-(धडधडां रडत कलिकेला घेऊन निघून जाते.)

राजाः—जळो तें राज्य, आणि राज्याच्या भानगडी. आर्था पाहूं मला दारू फोटे मिळेल? हीच ती धर्मशाळा-धर्मशाळेचा मठ-मटाची धर्मशाळा, किंवा दर्ग्याचा भड्डा. विजयवेताळ तिथं असेलच. मी राजा आणि तो वजीर दोघे मिळून तिथं आतां बुद्धिवळाचा डाव खेळूं. पण दारू फार मिळाली पाहिजे. नाही तर निर्वुद्धि-वळाचा डाव अंगाशी यायचा. आक्षी खरे राजे; पण थोडा वेळ बुद्धिवळातले राजे बनणार—राजाचा मोक्ष दारूंत-दारू-दारू-दारू!

(जातो व पडदा उघडतो व धर्मशाळेवजा-मठांत काहीं फकीर, गोसावी व उडाणटप्पू लोक पत्ते, सोंगट्या वगैरे खेळत आहेत; गांजा व अफूचा निशा चालला आहे. बुद्धिवळाचा डाव-माणसांचा-हत्ती, घोडे, उंट यांच्या मुखवट्यासह विजयवेताळ-मांडीत आहे, असा देखावा दिसतो आपली-आपली निराळी खेळास अनुलक्षून भाषा लोक वापरतात.)

(अफू, गांजा, तंबाखू हजर आहेत.)

मठाधिपति बुवाः—शुक! शुक! खामूप! बाबांनो, सभ्यपणानं मर्यादेनं वागा. वजीरसाहेब-विजयवेताळांचा सन्मान लक्षांत बाळगून खेळ चालूं द्या. (चोहोंकडे शुक होतें.) साईसाब, अफू पाहिजे?

फकीरः—यह हमारे मोहरमके रसमी शाईर अलमलां हैं, यह बडे गवखे भी हैं; इनको अपयून की बहोत जरूरत है. इनको देदो. सबकी-सब उठाकर दो. (अफूस उचलतो.)

अफूः—मी मेलेंग वाई. माझा फत्ता उडणार आतां. अफूबाजांच्या पुढं आतां अफूच कांपूं लागली हाणायची. मी जातेंच आतां येथून आणि डवीत बंद होऊन वसतें. (जाते.)

मठाधिकारी:—साईसाहेब, गांजा-तंबाखू घ्या. फकीरीचं मुख्य साधन हा हराम गांजा घ्या, घ्या. तंबाखूपासून सुरवात करा.

तंबाखू:—बाबा, बाबा, इथं आपली धडगत नाही, चला लवकर, आतांच तुम्हांला चुरून मळून हे लोक चिळर्मात घालून जाळतील. चला लवकर साधूच्या शौळीत किंवा फकीराच्या गोधडीत लपून वसा.

गांजा:—चः बाबा. (दोघे जातात. तंबाखू त्यास धरून नेतो.)

(राजा येतो सर्व आवदीने उभे राहतात. राजा सर्वोस वसण्याची खूण करतो, परंतु प्रधान 'वसूं नका.' असं खुणावतो.)

प्रधान:—महाराज, आपण जरा भसेच उभे रहा. मी आपल्याला घेऊन एक बुद्धिवळाची फवाईत करतो. ही माणसें-ही प्यादीं-मीं प्रथम एका लंगार्ची वसवून ठेवलीच आहेत. पहा, ही एकरंगी कफनी-बाली प्यादीं. भगव्या कपड्याचे लोक एकीकडे. ही घ्या आठ प्यादीं उभी केडी. आपण यांच्या मार्गे जाऊन डावीकडून उजवीकडे पांचव्या प्याद्याच्या मार्गे उभे रहा. हा मी आपल्या डाव्या बाजूला उभा राहिलों. यार उंटानों, आमच्या दोहोंबाजूस उभे रहा. (दोन उंच माणसें उंटाच्या मुखवत्यासह येऊन हुकमाप्रमाणें उभी राहतात) आता घोड्यानों, तुम्ही त्यांच्या दोहोंबाजूस उभे रहा. (दोन ठेंगणीं माणसें घोड्याच्या मुखवत्यासह उभी राहतात) आतां यार हत्तीनों-(हत्ती सोंडेसह येतात) अंगाला चिरगुटे-गुंडाळून खूब हत्ती बनटांत कीं नाही? ना: खाशी! उभे रहा तुम्ही-दोहों टोंकास दोन-आमच्या ओळीत. जाले आतां आठ हर्पासर आणि आठ प्यादीं. जुळली आतां आमची बाजू छान. आणा आतां दुसरी बाजू.

राजा०:—(हंसून) प्रधानजी, ही छान मीज आहे. परंतु दुसऱ्या बाजूला राजा आणि वजीर कोण आणणार?

प्रधान०:—दुसऱ्या बाजूला आपल्या सोळाजणांच्या प्रतिमेचे पुतळे तयार करून ठेवलेले आहेत.

राजा०:—भारीच चतुर युवा तुम्हा. खेळा आधीच तुम्हो मजवर मात केलीत! मी फार फार आभारी आहे आपला. प्रधानजी, तुम्हा माझ्या सुखाकरिता फार झटतां. हे तुमचे उपकार माझ्याने कधीही फिटणारे नव्हेत.

विजय०:—सेवकाचं कर्तव्यच आहे महाराज हें. आणारे दुसरी बाजू मांडा. (ते दुसरी बाजू मांडतात व बुद्धिवळाचा छानदार पटाचा देखावा जमता.)

राजा०:—पण आतां दुसऱ्या बाजूचे निजांव लोक लढाई कसे लढणार? की हे सारें मिळून नांन-व्हायलंट नांन-को-आपरेशन करून आत्तांला जिंकणार?

प्रधान०:—नाहो, ती बाजू मठाधिकारी खेळतील. हं-चला करा सुरवात. पाहूं कोण मात करता? लाईन विनफूट ठेवा—(गाण्या-प्रमाणें करून दाखवितात.)

गाणें—(जवके कलेदर वनवन फिरकर या चा०)

प्रधानः—प्रथम पहा हा राजा पुढचा प्यादा आर्ही सरकविला ॥

मठाधिकारीः—तसाच आर्ही वजिरापुढचा प्यादा पुढती वाढविला ॥ १ ॥

प्रधानः—पुन्हा तोच की पहिला प्यादा पुढें एक घर धाडविला ॥

मठाधि०:—डावीकडचा उंठ उजविला चौथ्या घार मी ठेविल्या ॥ २ ॥

प्रधान०:—हार्थी पुढचा प्यादा आतां तिसऱ्या चालिस चालविला ॥

मठाधि०:—वजीर चाळुनि पुढें एक घर नीटाचे तेंथें थांबविला ॥ ३ ॥

प्रधान०:—हाथी पुढचा तोच पियादा पुढें एक घर पाठविला ॥

मठाधि०:—वजीर डावाकडे एक घर तिरपा ठेवुनि डांबियला ॥ ४ ॥

प्रधान०:—पुन्हां अहो तो-तोच पियादा पुढच्या गेहीं वसवीला ॥

मठाधि०:—उंटापुढचा प्यादा मारुनि वजीर येथे वसवीला ॥५॥

॥ चाल ॥ वजीरासी आहे जोर उंटाचा महा ॥

निर्जावानि केली 'मात' मात ही पहा ॥

पहा महासहयोग यश घई हा ॥

प्रधान०:—मात कशाची घाताची केली फसवुनि दुसरी चाल चला ॥

पाहूं दुसऱ्या वेळीं येतें यश तुझां को आझांला ॥६०॥

वरं चला, आतां दुसरी वाजी मांडा. आणखी एक हात मारूं. चलारे प्याद्यांनो, पुन्हां आपापल्या जागी, अधिकारीहो आपापल्या वरीं वसले आहेत को नाहीत ते पहा. (मठाधिकारी पुन्हां डाव मांडतो)

प्रधान०:—लाईन विन फूट. पुन्हा आझांच सुरवात करणार. कारण आहो हारलो आहोत, पाहू आतां कोण जिंकतो? चला, 'माझ्या पुढचा प्यादा मी एक घर पुढें ढकडतो (गुडघ्यानें ढकडतो. प्यादा 'मेलोना' हणून ओरडतो) मरायचाच तूं. हा बुद्धिवळाचा खेळच कापाकापाचा आहे. पण भिऊं नकोस. या लढाईतल मरण अगदीं साफ खोट असतं. मेलेले सर्व प्राणी पुन्हां जिवंत होतात. खेळांतही होतात आणि खेळांततरही होतात. हूं चला मठाधिकारी! आताची मात खचित तुमच्यावर होणार! चला खेळा!

मठाधिकारी:—हा पहा, डाव्या घोड्यापुढचा प्यादा आहो एक चाल चाललो, १

प्रधान०:—अरे डावीकडच्या घोड्या? (तो फुरफुरतो.) एक चाल उजवीकडे चाल. (तो वजीरापुढें येऊं लागतो.) अरे, तूं घोडा

आहेस कीं गाढव आहेस? त्या उंटापुढच्या प्याद्याच्या पुढं उभा रहा.
(तो तसा राहतो.)

मठाधि० :—आह्मी डावीकडेचा घोडा डावीकडे एक चाल
चालतो. २

प्रधान :—मामचा तोच घोडा डावीकडे नीट पुढें एक चाल.
भाडवी नव्हे.

मठाधि० :—आमचा तोच घोडा उजवीकडे नीट एक चाल,
सरळ आडवी नव्हे. ३

प्रधान :—मी एक घर पुढें आलों. या प्याद्याच्या मागे. बघ
वेव्या, माझे रक्षण करण्याचं केवढं मातवर काम तुला मिळालं.

मठाधि० :—हा ध्या हत्ती-पुढचा प्यादा एक घर पुढें. ४

प्रधान :—मी पुन्हा तिरपा डावीकडे एक घर पुढें आलों.

मठाधि० :—डावीकडेचा हा उंटा आपलें डोकें ठेंचायला-एक
घर डावीकडे आह्मी आणला. झाल्या पांच चाली. आह्मी पांच
चालींत तर मातच केली होती.

प्रधान :—आणि आह्मी काय साडेपांच चालींत केली.
अर्ध्या चालीचा फरक. ही आमचेकडून तुझाला उदारपणाची सफलत
समजा.

मठाधिकारी० :—आधीं आपण या उंटाच्या तडाख्यांतून घांचा.
आह्मी तर सांगून-सवरून खेळणार.

प्रधान :—हा पहा तुमच्या उंटा पुढचा प्यादा मी मारला.
झाली, 'मात' झाली 'मात'! (सर्व-जण 'मात-झाली-मात'! असे
ओरडतात.)

मठाधिकारी :—पण आपल्याला जोर कोणाचा ?

घोडा :—माझा-या घोड्याचा !

मठाधिकारी :—पहिली मात तर आह्मी दिली. आमची बाजू
निर्जीव लणून आमची तारीफ जास्त-आमचं यश-आमची कीर्ति मोठी !

प्रधान :—जीत होवो किंवा हार होवो. तुह्यां मठाधिकार्यांचं नाक आपलं वरच.

मठाधिकारी :—वरं चला आतां आणखी एक बाजी खेळूं.

राजा :—पुरे आतां. बाजी कोणावरही येवो आह्मी बुद्धिबळाचे राजे भगदीं अमर ! वरे घोड्या ?

घोडा :—जी सरकार !

राजा :—जा रे आतां आईला आण.

घोडा :—आईला ह्मणजे कोणाला सरकार ?

राजा :—सर्व दुर्गुणांच्या मातेला काळाच्या भगिनीला आण. उंटा तूं आण जा.

उंट :—मी समजलों नाही सरकार.

राजा :—जारे, हत्ती तूं दारूचं पीप धाहून आण.

हत्ती :—अस्सं ? आज्ञा सरकार. (जातो.)

राजा :—हत्ती मोठा शहाणा हे उंट-घोडे-गाढव आहेत. गवई-बुधांचं थोडं चारूं घा. (गवई ताना मारतो.)

उंट० :—(स्वगत) दारू पिणारेच ढेरपोटे हत्ती असतात. हा आलाच सर्व पापांचा भरलेला घडा. (मोह दारूचें पीप आणून ठेवतो) मोहाचें पोट खूप फुगलें आहे.

मोह० :—(एकीकडे आ०) आतां लवकरच हे सारे कैफ-भक्त मरणार आहेत. आह्मा षड्विंशतीना आज मुडदेकरासाचं काम करतां करतां पुरे शालं आहे. पण मद्यप्यांना दारू 'पुरे' ह्मणून सोडवतच नाहीं. या मद्याला इथं राजाश्रय मिळालेला आहे. पूर्वोक्त वाडवडील तत्ताधिपतींना काळिमा लावण्याकरितांच या पद्मनाभ राजाचा अवतार झाला आहे. मद्य ह्मणजे याच्या अधिकाऱ्यांना व याला केवळ गंगेचं पाणी होऊन राहिलं आहे. पापाळा पापच हे समजत नाहीत, तर हे लोक देशाचं-राज्याचं कल्याण काय करणार ? मंदिरा ताईचा सत्यनाश न

करितां जर राजाच तिचें पालनपोषण करीत आहे तर मग इतर आधी-व्यधीना यमाचें प्रधानपद कसं लाभणार? बुद्धव्याच्या खेळांत राजा अमर असतो, पण दारूच्या खेळांत तो पहिला बळी असतो.

राजा०:—हं चालूं द्या आतां सुरापान. (सुरादेवी मद्याच्या दोन सुरया घेऊन सेवकांसह येते.)

सुरादेवी:—(एकीकडे मोहास) कायरे मोहा या दारूंत विपारी मद्य मिसळलंस कीं नाहीं?

मोह०:—मिसळलं आहे वाईसाहेब. पितांक्षणींच सारे परलोक गांठतील.

सुरा०:—मोहा, आतां तुझे पोट फार मोठें रे कां दिसतें?

मोह०:—वाईसाहेब, आतां मी जलोदराचें काम घटकामर करीत होतो. दारूत्राजांचा 'जलोदर' एक मोटाच सोबती असतो. मला आतां तीन कामं झालीं. पण मी थकत नाहीं. मी आपला महा राजनिष्ठ सेवक आहे.

सुरा०:—पण तूर्त राजा व प्रधान यांना वांचव. या दोन सुरया त्यांना दे.

मोह०:—जसा हुकूम—(पुढें होऊन राजास व प्रधानास) महा-राज, या खास-अस्सल राजकीय मद्याच्या दोन सुरया आपणाकरितां आहेत. हें सामाजिक मद्याचें पीव येथें जमलेल्या सर्व सभ्यगृहस्थाकरितां आहे. लवकरच धार्मिक, बौद्धिक आणि आधिभौतिक सुधारलेलें मद्य तयार होणार आहे. मग-समजलं कीं नाहीं—जगाला लवकरच प्रलय-कालाचा अनुभव येणार आहे. हूं; करा आतां सुरवात.

राजा०:—हूं प्यारे सर्वजण, यथेच्छ प्या. आमचें राज्य विकं पण तुहांला सतत दारू पाजूं. हूं प्या, प्या, दारू प्या! (राजा पितो मग विजयवेताळ पितो, मग सर्वजण क्रमाक्रमानें पितात. व शिंगत शिंगत मरून पडतात.)

सुरा०:—हूँ! उचला मुडदे. मोजा किती झाले?

क्रोध ऊर्फ प्लेग:—(मोजून) पंचवीस झाले. हा राजा आणि हा प्रधान मेलेत की जिवंत आहेत? काय झणतो?

सुरा०:—किंनई, आतां त्यांना सोडा, बाकीचे मुडदे मदिरा-मदिरांत नेऊन गाडा, आणि चला लवकर गांठ्या राजवाडा. मग राजा आणि प्रधान यांचा बळी घेऊं.

(मुडदे उचळून लागतात.)

मद व मदन:—हे पहा बेटे दारू पिऊन प्लेगच्या उंदरासारखे कासे मरून पडले. वा जगा वा कलिकाला, तुला नमस्कार असो! हे दरगे—हे मठ—जुगाराचे—निशावाजाचे अडे वनले!

पद्य—(मागील चालीवर)

हर ! हर ! कलियुग खडतर आलें अनाचार बुधही करिती ॥
महा शास्त्रि, पंडित, पदवीधर, नटवर, नृप दारू पीती ॥ व्यसनि
गवय्ये भक्त अफूचे शाहिर मुस्लिमही मोटे ॥ दिसति नमाजी
आंतून पाजी बद्द रूपय्ये हे खोटे ॥ चाल ॥ निपजले नर देहिं
सैतान खरे ॥ धर्मरिपु हितशत्रु पापिही पुरे ॥ उडवाविं जल नाहिं
तेथ हीं शिरें ॥ षडरूपी हे अज्ञ जनाला फसवुनि पोटे कीं भरिती ॥
जिवंत ठेवी देव कां असे खल हे पटकन नच मरती ॥ धृ० ॥

गांठलं हो गांठलं या मदिरेंने प्रधान पद ! जवळ जवळ तिचं
कार्य साधून चुकलं ! ऐकलंत का महाराज ? माझं जरा ऐकावं, बोला
'मदिरा ताईकी जय' ! (पडदा पडतो.)

अंक ३ रा.

प्रवेश पहिला.

स्थळ—(मंदिरा—मंदिराजवळील जंगळ रस्ता.)

(चित्र-गुप्त हातांत पंच-पक्कानांनी भरलेलें ताट व सुवासिक जल घेऊन अंतरिक्षांतून उतरतो.)

चित्रगुप्तः—(स्वगत) या देवांची ही खोड फारच वाईट. आपल्या भक्तांना छळून कसोटीला लावण्याची एवढी दुष्ट संवय जर यांच्या अंगां नसती, तर या जगांत सर्वच मानव देवांचे भक्त बनून अभक्त नांवालादेखील भाडळले नसते. परंतु करायचे काय? यांचा एक ठरलेला नियमच आहे कीः—

पद—(नच मातें कोणी स्नेही.)

अनुरागा प्रथम न करिती ॥ सद्भक्ताही अति छळिती ॥ हो ॥
॥ धृ० ॥ लोडुनि षडरींच्या दावानलि ॥ न जळे त्या करि
धरिती ॥ १ ॥ पाहति कस-कसुनि सत्त्व त्याचें ॥ आत्यंती उद्ध-
रिती ॥ २ ॥ लक्ष्मि तप-बल शत-वत्सरिधिं ॥ मुनिचेंही मृष
धरिती ॥ ३ ॥

—क्षणून बाबांनीं, कोणीहीः—

(' नौबत नगारो ' इ० कानडीः चालीवर.)

लव दुरिताचरूं नका ॥ पुण्यनिधी करि फुका ॥ वन्हिकणें
नाहिं का ॥ तृणगिरि पावे ढका ॥ १ ॥

हा इंद्रनाथ महा साधु क्षुधित असून त्या द्वाड-मायावी-जगत्संहा-
रिणी मंदिराच्या सेवकां-हातीं सांपडून या मंदिरा-मंदिराकडे आलेला आहे.
तो त्या मायावी मंदिराच्या द्वार-चतुष्टयास चुकवून जर अरण्याची वाट
फिरून धराल, तर त्याजपुढें एकदम प्रकट होऊन हें पडसान्न व हें सुवा-
सिक जल त्याला देऊन संतुष्ट करण्याची मला ब्रह्मदेवाची आज्ञा झालेली

आहे. परंतु हेंच अन्न व जल त्याला आर्घा देण्याचा हुकूम केला असता तर? पण नाही. त्याला पूर्ण लहून पाहिळाच पाहिजे अशा व्यांची मला सक्त ताकाद आहे. हा जर कसोटोला उतरला नाही, तर याचो नरकांत रवानगी होणार, या विचारानेंच माझ काळांज घडघडू लागले आहे. असो, इंद्रनाथ कदाचित् त्या मंदिराच्या प्रथम द्वाराजवळ पोहचलाहां असेल. मलाहो त्याच्या पाठोपाठ रहावयाचें आहे. देव करो, आणि हा इंद्रनाथ-साधु त्या दुष्ट मंदिराच्या कचाट्यांतून सुटो. मला त्या विचार्याचा फार काव येत आहे. कारण 'सर्व सज्जन देवाच्या कसोटोला उतरण्यालायख असतात' असे थोडेच आहे. ज्याप्रमाणें देवांना उत्तमोत्तम मक्त पाहिजे असतो, त्याचप्रमाणें सैतानाला देखाळ असाच मक्त नरकांत लोटून देण्याचा जबर लाडसा असते. वेताळाच्या सभेंत एकदां सर्व भुतें जमून आपापलो कर्तवगारो सांगू लागलां. अनेकांनीं अनेक कथा अनेकांच्या सत्त्व-हरणाच्या सांगितल्या. एक भूत झणाळें, "एका विद्यार्थ्याला मां शाळिकडून बहकवून खेळाकडे वळविलें." तेव्हां त्याच भुताची पाठ थोपटून वेताळानें त्याला बक्षोस दिलें व झटलें कीं, 'विद्वानांच्या सत्त्व-हरणानेंच मला अत्यानंद होता.' तसाच या मंदिराराक्षसोला इंद्रनाथाचा बळी अतीशय महत्त्वाचा कां वाटूं नये? हा आलाच तिच्या बंगल्यापुढील दरवाजा. पण हां कोण? हां मंदिराच आली इकडे आपल्या परिवारासह. आपण दुसऱ्या बाजूला गेलें पाहिजे. हिच्या दृष्टीस पडतां उपयोगी नाहीं. (जातो व मंदिरामंदिरापुढील बागेचें फाटक दिसतें आणि क्षय, ज्वर, ग्रंथिज्वर, वायु, अवर्षण दारिद्र्य, महामारी व महर्गता यांच्यामागून हातांत कोरडा घेऊन मंदिरा प्रवेश करते.)

मंदिरा०—थांवा इथेंच (हातांतोळ कोरडा रिकामाच उडविते.) किंनई, मद आणि मदन कुठें दिसत नाहींत ते? किंनई, महामारी, महर्गते, तुझाळा माहीत आहे का ग—ते कोठें गेलेत—ते? किंनई.

महा० व महर्ग०—आझाळा माहीत नाहीं बाईसाहेब? बरं का? हो झटलें.

मदिरा०:—तर मग सांगा, कोणाला माहीत आहे? भशाच का धूर्त आणि पराक्रमी तुम्ही? जा आंत. आंत जाऊन भांडीं घांसून स्वयंपाक तयार करून ठेवा. मी फार दमून गेलें आहे. क्षणभर विश्रांति घेतें. पण विश्रांतीच्या वेळांत घरी बसल्या बसल्या मी शिकार करीन. यमराजांच्या नेमस्त वेळेपूर्वीच यमपुरीस जाण्याचा माझा वेत आहे. आतां एकच बळी कमी आहे. पण तो अतीशय महत्त्वाचा असला पाहिजे. एक वजीर मी इरेस घालून—त्याला शह देऊन ठेवलाच आहे. पण पाहूं त्याहून उत्तम कोणी मिळतो का? ह्मणून तुम्ही सर्वजण आपापल्या कामांत अतीशय दक्ष रहा. चलाग, पहात काय राहिलां? (कोरडा उडवितांच सर्व भितात व महर्गता व महामारी जातात.) काय रे? तुमच्यांतून कोणाला ठावूक आहे—मद व मदन कोठे आहेत ते? मेले छपंडाव करतील तर याद राखून असा ह्मणावं किंनई? कृतांत महाराजांच्या नोकरांतून हांकून देऊन भूलोकीं दारूबाजांच्या सेवेला पाठवून देण्याची सर्वांत भयंकर शिक्षा करीन. किंनई.

मोह०:—(पुढें होऊन मुजरा करून) बाईसाहेब, समजलें कीं नाहीं? आतां या प्रहरास शिकार शोधून आणण्याची त्यांची पाळी आहे. त्याप्रमाणें—समजलें किं नाहीं? ते तिकडे गेले आहेत. फार दूरवर गेले आहेत. समजलें कीं नाहीं?

मदिरा०:—अग वाई, होय का? खरं का? तर मग ते तसाच महत्त्वाचा पुरुष घेऊन येतील. कारण ते तसेच हुशार आहेत. तर कीं नाहीं क्रोधा, तीन शिंगांच्या प्लेगा—ग्रंथिज्वरा—त्रैलोबा, बहिरटा ऐकू येतें कीं नाहीं तुला? (कोरडा उडविते.)

ग्रंथिज्वर:—(कांपत कांपत) मी प्लेग, ग्रंथिज्वर-क्रोध-जगाला भयंकर खरा, पण मदिराताईचा मी अति नम्र-दीन-दास आहे. काय ह्मणतो? दास आहे ह्मणतो. सुराताईचा काय हुकूम आहे सेवकाला? काय ह्मणतो?

मदिरा:—ही रत्नजाडित पेटी उघड आणि त्यांत तुला महर्गतेपामून आतांच झालेलें चिमुकलें मायावी बालक 'धर्म' अती गोजि-

रवाणं आहे. त्या मुळाची माया-ममता सोडून, त्याला घेऊन माझ्या मंदिराच्या प्रथमद्वारी जाऊन बस. तुझ्याजवळ खड्ग आहेच. कोणी अतिथि तुझ्याकडे आला की, प्रथम :—

पद्य—(पिथा-विन जिया-नित तरसाय.)

कथि तव अतिथिस शिशु वधावया ॥ वधावया । वधावया ॥ ४०॥
॥ चाल ॥ मारिल कुणि आततायि बालक । मद्य-प्राशक । अभक्ष्य
भक्षक । आत्मविनाशक । करीन मी तथा । मी तथा । रे मी
तथा ॥ ४० ॥

शेवटचा वळी घेण्याची मी एक अपूर्व टूम योजिली आहे. वरं किंनई, हें 'धर्म' मूळ तुझ्या-आमच्या-सर्वांच्या मुळावर उपजलेलं आहे. ह्याचा वध होतांना आपल्या पोटचं हणून रडशील किंवा कचर-शील तर खबरदार ! किंनई ! हें 'धर्म' मूळ जगेळ तर या काट्यांच्या पोटां 'भक्तिवाई' व 'ईशप्रीति कुमारेका' अशा दोन भयंकर-दिव्य-सुंदर पोरी निपजून त्या आह्मां सर्व असुरांचा संहार करणार आहेत, असं यमलोकीं मी एक भविष्य ऐकलेलं आहे. हणून आह्मां असुरांनीं आपापळीं पोरं देखील कडकडां चावून वेळींच नष्ट केलीं पाहिजेत. वाई-टांतून चांगलं संतान निपजतं. याकरितां खबरदार रहा. वरं किंनई ! मला नुसती प्रधानकीची वस्त्रं मिळालीं, तर तेवढ्यानंच माझ्या जन्माचं सार्थक नाही व्हायचं. मला प्रथम या हिंदुस्थान देशाचं वाटोळं करायचं आहे. आणि मग साऱ्या जगाचं ! तुझाला सततच माझी सेवा व साहाय्य करायचं आहे लक्षांत ठेवा. प्रधानपदाची हांव तुझा अधीव्याधीनीं, आपत्तिधिपत्तीनीं व अघोर पापांनीं मुळींच धरूं नये. मदिरापानापुढें तुझी सर्व दुर्बल व दीन आहांत. तुझी माझ्या प्रधानकीच्या अधिकारांत फक्त आपापली अमलदारी व अधिकार संभाळून स्वसंरक्षण करा, हणजे मिळी-वळीत. मी एकटी मदिरा तुझा सर्व असुरांचं कार्य करण्याला समर्थ असल्यानं तुमचं जीवित व अस्तित्व केवळ माझ्या मेहरनजरेवर अवलंबून आहे. माझं साम्राज्य नवखंड पृथ्वीवर पसरलेलं आहे. वरं किंनई ! मी मेळें की तुझीही मेळांच; याद राखून ठेवा मेल्यानीं !

प्लेग अ० ग्रंथिज्वरः—या धर्माचा या द्राड पोराचा अवतार-आह्वां सर्व दुर्जनांचा संहार करण्याकरितां आहे. हें मां जाणून आहे. ह्या मुलाचा वध केल्याशिवाय-पुरता धर्मनाश-स्वधर्मोच्छेद-धर्ममृत्यु घडल्यशिवाय कोणाहो अतिथोस मां आंत सोडणार नाही. बाईसाहेबांनीं बेफिकार रहावं. काय ह्मणतो? असेच करोन ह्मणतो.

मदिराः—ठोक आहे जा. (तो जातो.) दुसऱ्या द्वारावर इन्फ्लूएन्झा, नवज्वरा, लोभा, तू गांमांसाचें एक ताट आणि सूकर-सांगातोचें एक ताट घेऊन वेंस. हिंदु आला तर पाहिळें ताट आणि मुसलमान आला तर दुसरें ताट घेऊन पुढें व्हायचें, तें त्यानें भक्षण केल्याशिवाय त्वां आपल्या अतिथोस मंदिरांत सोडायचें नाही. किंनई. जा, हें ताट घेऊन जा. 'आल का लक्षांत?'

इन्फ्लूएन्झा उर्फ लोभः—आज्ञा बाईसाहेब. आल का लक्षांत? (जातो.)

मदिराः—तिसऱ्या दरवाजावर मोहा, तू हा सुरेचा पेला घेऊन वेंस. किंनई. यांत नरकांतलं भगदीं असल मय आहे. साऱ्या जगाला कैफ आणायला यांतला 'एकच घोट' पुरे आहे. मग तुजकडे येणाऱ्या एकाद्या मानवातिथीची कथा ती काय? एक बिंदु त्याच्या हृदयांत शिरला कीं, तो जर्मानदोस्त झालाच पाहिजे. ह्मणूनः—

झंपा- (सोडी राग देई मना)

सदनीं । मद्यपानाविण न सोडिं कोणा ॥ लेशभरिही नको दाउं करुणा ॥ धृ० ॥ मद्यपी नर न खर । मजसि साधन असे ॥ प्रति-निधी पद झणीं साध्य करण्या ॥ धृ० ॥

—जा तर आतां.

मोहः—जातों बाईसाहेब, जातों. समजलं किं नाहीं? जातों. (जातो.)

मदिराः—आणि किंनई, चवथ्या दरवाजावर मत्सरा, तू चल पुढें. मी किंनई, उत्तम शृंगार करून तुझ्या मागोमाग येतें आणि तुज-

जवळ बसते. बाकीचं तुला काय सांगायचं तें तिथल्या तिथं सांगेन. चळ हां पुढं. (तो जातो.) किंनई अवर्षण दिवाणर्जा, तुझी या दारिद्र्य-नाईकाच्या मदतीनं मदिराचा जमाखर्च आणि वळींचा हिशोब पुरा करा. मद आणि मदन आले कीं, त्यांच्यावर पड्यांतील सर्व कामं सोंपवा. चळा जा. (ते जातात) आतां हा शेवटचा वळी या मदिरादेखीला कोण लाभतो तो पाहूं. एक लाखाला पांच चार हजार जास्ती नेले तरी अंतक महाराज संतुष्टच होतील. पाहिलांत का कसा आहे हा मदिराचा प्रताप? मी-मी कोण? माझं नांव मदिरा! मी स्वर्गाची नव्हे नरकाची अप्सरा. माझा अवतार असे दैवदानव व मानव यांच्या संहारा. आतां मी आलें आहे भूडोकाळा आणि जाणार आहे लवकरच यमशेकाळा. पण एकटी नाही हो जायची. तर पुष्कळ अजागळ मद्यपि पुरुष बरोबर न्यायची. तेथून प्रधानपद मिळवून या लोकीं येऊन मग पुन्हा अनंत मदिरामंदिरं साऱ्या जगभर स्थापायचीं. माझ्या सत्तेला हे कळियुग नेहमी पोषकच राहणार. हा कली-माझा सरुखा नवरा-आलाच. (कली आरडत ओरडत प्रकट होतो.)

कली०:—मदिरा चळ. तुझा वियोग मी कसा सहन करूं? मला एक रात्र लणजे एक युग वाटतं. तूं एक दिवस एक रात्र मजजवळून नाहीशी झालीससं पाहून माझं काळीज चरं झालं. हटलं कलीयुग संपून-माझं मरण घडून-सत्ययुग पुन्हा सुरू होतं कीं काय?

मदिरा:—प्रियकरा, तशाच एका महत्त्वाच्या कामगिरीवर आज मी आहे. आपल्यापासून दूर नकाच समजू. नेहमी कलीचं अर्थ काम करणारी-ही आपली अर्धांगी-भाज उभयतांचं काम मी करीत आहे. आपल्याला थोडी विश्रांती मिळून जरा झोंप लागली हणून असं चुकल्या चुकल्या सारखं इकडं वाटतंय झालं. मी आज यमाची प्रधान होणार हो. हा पाहिलांत का हा प्रधानकीचा मुकुट!

कलि:—खरें कीं काय? तर मग दे तर आलिंगन (आळिंगा-भ्यास जातो.)

मदिराः—छे, छे, अन्न हा मुकुट माझा शिरावर स्थिर व्हावयाचा आहे. आजच एवढं व्रत संपूंचा. मग हें नागनागिणीचं आलिंगन उद्यांपासून रोजचं कायमचं आहेच. या देशाचा जगाचा-अंत या कळीमदिरालिंगनाच्या दृड पाशानंच होणार हो, किंनई. जावं तर—मदिरा—मंदिराच्या एका कोंपऱ्यांत निजून राहावं.

कालिः—(पाठीवर थाप मारून) शाबास मेरी प्यारी, कळीला सुख देणारी सुरा—दारू-देवी हा माझा-या कळीकालाचा-तुला सतत नमस्कार. बरं तर मी स्वस्थानीं गमन करतो. तूं काम आटोपून लवकर ये. मुकुट स्थिर करून ये. मग मी कळी राजा आणि तूं मदिरा राणी, आह्मी जातो आतां स्वस्थानीं. मदिरामंदिरांत कळीची स्थापना! (ओरडत जातो.)

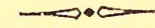
मदिराः—हे भूलावरील लोकानों, या या, माझ्या बरोबर कितीजण येणार ते या. आतां या जगाची सुधारणा मी दारूच-दारूच करणार. या गडे, 'गडी फूः' करून नका. यमराजाच्या दरवारचं प्रधानपद मला लवकर मिळवून देऊन-आपल्या मावी संतानाचं-निसंतान करणारा पुढील पिढ्यांना एक 'काळ' कायमचा निर्माण करून ठेवा. मदिरामंदिरांत कळी, की कळीच्या पोटांतच मदिरा—मंदिर! किंनई.

पद्य—(वसुनि कोणतो पुरी)

मधु न ही सुधा नरां । असुधा बुधांही ना-गमे ॥ ह्यणुनि वाटेंतें
सदैव अबुध बुध मशीं रेभे ॥ चाल ॥ कालजाल रक्तपी ॥ परंतु
मद्य रक्त पी ॥ चाल ॥ प्रेत भार नेइ सुरा तिस न जिंकिलें
यमें ॥ १॥ धृ० ॥

(कोरडा उडवीत निघून जाते.)

प्रवेश दुसरा.

स्थळ-राजमहाळ.

(राजा पद्मनाभ व दोन तीन प्रधान मंडळी कौचांवर बसून मद्यपान करीत आहेत. एक सेवक उभा आहे)

पद्मनाभः—(दारू पिऊन) प्रधानजी, राज्याचा वंदोबस्त कसा काय आहे?

१ प्रधानः—(तोंड) ठीक आहे महाराज! राजवाड्याचे खांबे राज्याचे रक्षण करीत आहेत. वृक्षपर्वत जंगलाचे आणि भव्य इमारती नगरांचे रक्षण करीत आहेत महाराज!!

(दुसरा दूत प्रवेश करतो.)

२ रा दूतः—(एक अर्ज राजापुढे ठेवून) हुजूर खुदावंद, गरीब परवर, सर्व रयत-दुष्काल, रोग, दारिद्र्य-यांनी गांजून गेली. उपासमारीने अर्धीअधिक प्रजा मरून गेली. महर्गता व महामारी खेरीज ग्रंथिज्वराने व इन्फ्लुएंझाने मुलखांत कहर उसळून सोडला आहे. लोकांना उद्योग नाही. ओली कोरडी मांठमाकरही त्यांस पोटभर मिळत नाही. लोक अन्नावांचून पटापट मरत आहेत. करितां खावंदचरणीं त्यांनी हा अर्ज एकमताने पाठविलेला आहे.

राजाः—(उपेक्षेने) हां ठीक. हा अर्जाचा कागद छान चिवट आहे. यांत दारूची शिशी-नाही तर गांजा किंवा अफू बांधून ठेवा. चला आजपासून या कागदाचे नांव चंडोळ. (हंसतो.)

१ ला सेवकः—महाराज, रयत अन्नात करीत आहे!

१ प्रधानः—रयतेला खूप दारू पाजा.

राजाः—काय? रयतेला नुसता दूतभातही मिळत नाही? घरांतल्या ह्यशीचं आयतं दूध, आणि शेतांतले आवते तांदूळ-बस्स. त्रास नको, मेहनत नको, अन्न मिळत नाही, तर तूर्त त्यांनी दूधमाता-

वर निर्वाह करावा. प्रधानजी, तांदूळ झाडांनाच लागतात; नाही हो! दुधांत साखर घालण्यापुरता महत्त्वाचा अधिकार रयतेला घायला अस्मादिकांची राजशक्ति तयार आहेच.

२ प्रधानः—(तारेंत) असं कशाला? आंव्यांच्या झाडाला पुष्कळ गहू लागतात, ते आयतै वेऊन त्याच्या पोळ्या करून दुधाबरोबर यथेच्छ झोडाव्या. दुधाचा ओढा गांवांतून राजाज्ञेने वाहातोच आहे! मग अन्नाच करावला काय झालं? आश्चर्य—महदाश्चर्य—अत्यंताश्चर्य आहे! अन्नावांचून लोक मरतात हाणतात, ते कसे वुवा? गरीवांच्या येथे मरतात आणि श्रीमंताच्या घरी कां कोणी मरूं नयेत? आपण तर अन्नावांचून कवी जन्मांत एकदां सुद्धां मेळो नाही! (दुसऱ्यास) तुझी कवी अन्नावांचून मेळां होतां काय हो? आधीं—मी हाणतो—हें दुष्ट अन्न जगांत हवं तरी कशाला? आपल्याला तर अन्नाचा अगदीं वटि येऊन गेला. आतां आह्मी नुसती दारू पिऊनच जगणार. (पितो.)

३ रा प्रधानः—(दारू पिऊन) कुणवी अन्न पिकवितात, ते देतात—ते खाऊन जग जगतं आणि अन्न पिकविणारेच स्वतः अन्नान्न करून मरून जातात, हें कसं संभवतं? तूं खोटं बोलतोस! धान्यावांचून शेत आणि पाण्यावांचून नदी—मरते काय. मूर्खा? चल चळ—जा येथून. (त्यास ढकलतो.)

४ रा दूतः—(स्वगत) आतां यांच्या या लीला—या राज्याची राखरांगोळी केल्यावांचून—काहीं सुटत नाहीत.

१ ला दूतः—दीलतीचा व अधिकाराचा मद राजांना आधींच चढलेला—त्यांत हे मदिरापानाचं व्यसन राजाला जडल्यावर मगः—

आधींच मर्कट दशांतहि मद्य प्याला । झाला तशांत जरी वृश्चिक
दश त्याला । झाली तयास तदनंतर भूत बाधा ॥ चेष्टा वटूं मग
किती कपिच्या अगाधा ॥ १ ॥

अशी स्थिति व्हायचीच, गरीवांच्या दारूच्या व्यसनानं एक कुटुंब नाश पावतं, परंतु राजाच्या आश्रयावर तेंच व्यसन सांग्या

राज्याची वाताहत धूळधाण करून सोडतं. याचे पूर्वज जुळमी होते—
हा राजा तसा स्वभावतः चांगला होता—परंतु मदिरासक्तीमुळं हा गत
भूपतींहून आपल्या राज्यास अधिक अपायकारक व घातक झालेला आहे.
हे सुरादेवी, तुला दुरूनच नमस्कार असो.

(विजयवेताळ सुरादेवी व कलिका येतात.)

राजाः—(उठून) यावें, यावें, आपशींच एक या उत्सव-
प्रसंगीं वाण होती. (जवळ नेऊन बसवितो.)

विजयवेताळः—आमची नूतन पत्नी सुरादेवी—मदिरामहा-
राणी हिनें सरकारोत्तमासाठीं एक उत्तमोत्तम मद्याचं पीप नजराण्यादाखळ
आणलेलं आहे. (सेवकांस) तें वाहेर आहे, तें आंत आणा रे.
(सेवक आणून ठेवतात.)

सुरादेवीः—वाळ कलिके, ती मद्याची सुरई उचलून आण
पाहूं. माझी बया ती.

कलिकाः—(कापत) माई, ती फारच मोठी आहे. मी
कशी उचलून आणूं?

सुरादेवीः—(हळूच) कारटे आगतेस कीं नाहीं. (एका
हातानें कान पिळते व दुसऱ्या हातानें तिला रडूं नको हणून दांत ओंठ
खात खुणावते. मुलगी आंतले आंत स्फुटून रडतं. नंतर एका
बाजूस नेऊन दोन चार चावूक लगावते. मग मुलगी मोठ्या कष्टानें
सुरई घेऊन येते.) (स्वगत) ही सवतीची कारटी मारीच चिवट आहे.
कष्ट करून करून मरून जावी, हणून मी या चिमुकल्या जिवाला
किती तरी छळतें. एकामागून एक चहाचीं कढत कढत पातेळीं एक-
सारखीं उघड्या हातांनीं मी हिला आणावयास लावतें. जळते निखारे
हातांत देतें. अंगाचे ओरखाडे काढून मांसाचे लचके तोडते. दगडांवर
ढकलून अंग ठेचतें. मेलीच्या अंगाची चाळण, हाडांचा चुना आणि
जिवाची रक्षा होऊन गेली आहे. परंतु अज्ञान या पोरटीचा जीव आईला
बघण्याकरितां—या जळत्या कुडींत—कुठें अडकून पडला आहे नकळे. सतत

छलानं अंगांतल्या तापाच्या उवाळा दुरून देखील दुसऱ्याला सहन होत नाहीत. पण ही मेली अझून मरत कशी नाही? आईला पाहिल्यावर मरेल कदाचित्. या मानवी प्रेमाचं राहून राहून मला मोठं नवल वाटतं. शरीर गळलं तरी प्रेम जळत नाही. लढाईत डोकं उडून गेल्यावर देखील वॉरश्रीच्या प्रेमी भक्तांनीं विनधडाच्या शरीरानं लहून शत्रूंचे अनेक मुडदे पाडल्याच्या कथा या जगांत घडतात. हें मानवी प्रेम नष्ट करणारी मी मदिरा अतुल पराक्रमी कशी वरं नव्हे? (इंदुप्रभेस सेवक घेऊन येतात.) (कलिका मातेस विलगते.)

राजा०:—हो ही पहा, महत्त्वाची एक केस. तुमच्या घरचा खटला. विजयवेताळजी, तुमच्या या सुरादेवीच्या दोन मुलांचा खून तुमच्या प्रथमपत्नीनं भर रस्त्यांत केला. हें प्रकरण तुहांला ठावूक नाही वाटतं?

विजयवेताळ:—सकाळीं सुरादेवीशी लग्न केल्यापासून मी घरी गेलों नाही सरकार. ही इंदुप्रमा फारच दुष्ट स्त्री आहे. नेहमी माझ्या विलासांच्या आड येते. महाराजांनीं तावडतोव हिचा शिरच्छेद करावा. तिला सोडून देऊं नये. प्यारी सुरादेवी, आव, आव, नजदीक आव गलेमें हाथ डालो. (गातो.)

सरपे आखोंपे कलीजेपे विठावूं तुझको ॥

ये सखे, भर राजसभेंत माझ्या अंकावर बैस पाहूं. सुरचे सोदाळे व चोचले असे लाजलज्जा सोडूनच झाले पाहिजेत. चल ये.

सुरादेवी:—छे बाई, लाज वाटते.

विजय०:—सुरेला लाजलज्जा? अगदीच नवी अद्भूत गोष्ट. बरं तर मांडीवर नाही तर मी तुला हृदयांत बसविनों. (दारू पितो.) महाराज—प्रधानमंडळी हो, आपणही मेहेरवानी करून सुरादेवीला हृदयांत बसवा. बोला 'सुरादेवी की जय.' (सर्व ओरडतात.) आतां माझ्या कंठांत सुरादेवी बसली. पण महाराज, या इंदुप्रभेला लवकर कंठस्नान घाला. ही नाही दारू पीत!

इंदुप्रभा :—(कलिकेस कुरवाळीत गहिवरून) कलिके, तुझ अंग इतकं असं तापळंय ग कशानं ?

कलिका :—आई, माझं अंग जळालं. तुझं दर्शन झालं. मी मरतं आतां. माझा जीव घावरला. ही बव मला घेरी आली. माईनं माझे फार फार हाल केले. देव तिला क्षमा करो. आई-ई-ई-(मरते.)

विजय :—(जवळ जाऊन) मेळी ना? हो खर्चात मेळी! पीडा टळली! आतां बोला, 'सुरादेवी-विजयवेताळ-विजय!'

इंदुप्रभा० :—(स्वगत) देवा, तुझ्या दरबारीं या सर्व गोष्टीं रूजू आहेत. तुझ्या राज्यव्यवस्थेवर टीका करण्याचा-मला अधिकार नाही. मला तुझ्या करणांचे रहस्य कसं कळणार? मृत्यु दूर असतांना मनुष्याला संकटकाळीं रडायला अवसर सांपडतो. परंतु मृत्यूच्या दाढेंत उभी असलेली ही इंदुप्रभा शोक कशी करणार? डोळ्यांदेखतां कसावानें बकरीं कापावीत तशीं माझीं मुळं कापलीं गेलीं. दुःखानं हृदय फाटलं, परंतु अती दुःख मुकं असतं. व्याघ्र वाचा नसते. त्याला वाचा फुडण्या पूर्वीच माझा अंत होणार. ह्मणून अंतकालापूर्वीच क्षण मुलांच्या दुःखांत घालविण्यापेक्षा ईश्वरनामस्मरणांत घालविणं अधिक पुण्यकारक आहे. युद्धाच्या कथा, सद्धर्मार्थ-सत्कर्मार्थ प्राणार्पणाच्या कथा ऐकून दुर्बलहृदय मानवदेखील क्षणमात्र आपल्याला रामकृष्ण भीमार्जुना-सारखा योद्धा समजून स्फूर्ति पावतो. परंतु स्वतःवर प्राणार्पणाचा प्रसंग येतांच पुरुषासारखे पुरुष भागुवाईसारखं वर्तन करतात. पण आह्मी आर्य स्त्रिया पातिव्रत्य धर्माचं केवढं कटुकर्तव्य पाळीत असतो, हें जगास दाखविण्यासाठीं हे देवा, इंदुप्रभेच्या अंगीं मद्यपानाचे दुष्परिणाम सोसण्याची व पातिप्रेमांतच सुखानें मरण्याची शक्ति दे. मला कंठस्नान घालण्याची आज्ञा माझे अतार-प्राणनाथ इच्छीत आहेत. अहाहा! प्राणनाथा-मागून सती जाणाऱ्या भगिनींनीं, पहा माझं भाग्य! केवढी धन्य मी!! प्राणपतीच्या प्रेतावर नव्हे, तर प्रिय जिबलगाच्या शब्दांवर मी सती जात आहे. महा सतीनाच पतीच्या हातीं अशीं पर्वणी लाभते. देवा,

भातां लवकर आटोपते घे. मी अवला छां आहे. माझं सत्त्व पाहून वीरपुरुषांच्या कसोटोला उतरण्यापूर्वीच कदाचित बुद्धिभ्रंशानं माझं मन डळमळू लागेल. कारण स्त्रियांचं मन शरिरासारखच नाजूक असतं.

राजाः—हे स्त्रिये, बोल. तू हें अवोर कृत्य कां केळस?

इंदुप्रभाः—(स्वगत) देवा, भातां धैर्ये दे!

राजा०ः—बोल लवकर बोल. उत्तराळा वेळ लावशाल, पण तुला जगायला वेळ मिळणार नाहों.

इंदु०ः—मग महाराज, प्रश्नोत्तरांत वेळ जातो. एकदम शिक्षाच अमळांत आणावी.

राजा०ः—वरं तर तसंच करूं. पण अपराध्यावर काम चालवून त्याची चीकशी करणें हा राजनीति आहे. मनांतला क्षोभ राजाला जनांत दाखवितां येत नाहों. बोल हें अवोर कृत्य तू कां केळस?

इंदुप्रभा०ः—महाराज, माझे प्राणपती घ नूनन सवत सुरादेवी यांच्या विलासांच्या आड येणारी पापीण मी-मला लवकर मृत्यु येण्याचा मार्ग मी आपल्या बुद्धीन हा शोधून काढला.

राजा०ः—पापमार्ग कां काढलास? पुण्यमार्गानं कां नाहीं मेळीस? मी मद्यपि राजा आहे, पण माझी राजनीति जागृत आहे.

इंदु०ः—महाराज, पुण्यमार्गानें मेळें तर परलोकीं स्वर्ग लाभतो क्षणतात, ह्मणून सत्पतीच्या संतोषार्थ माझा परलोकही विघडावा या-साठीः—

राजा०ः—दस्स दुष्टे, पुढें बोद्धे नकोस.

१ दूत०ः—(स्वगत) निर्लज्ज मद्यप्यासमोर त्याच्या स्त्रियेचे हे धिडवडे विनवोभाट चालतात. अशा धीरानें उत्तर देणारी ही स्त्री पापी खचीत नसेळ. हर! हर! सुरादेवी, तुझा सत्यनाश होवो!

सुरादेवी० :—(मोठ्यानें ओरडून रडत) महाराज, महाराज, पहा हो पहा! माझ्या उरलेल्या एकुळ्या आजारी मुलीचा-ही गळा दावून या चांडाळींनीं जीव घेतला—चांडाळीण—कृत्या—राक्षसी!

१ व २ दूत० :—हें अगदीं खोटं सरकार!

विजयवेताळ० :—(त्यास मारून) चला, येथून (ते जातात) सुरादेवीचें ह्मणणं अगदीं खरं. सुरा कधीं खोटं बोलत नाहीं. ही इंदुप्रभा महा अव्वार-कृत्या-अधमा स्त्री आहे

इंदुप्रभा० :—(स्वगत) प्रियकराच्या तोंडच्या शिव्यादेखील किती गोड आहेत! पण प्रिया, आपलें हृदय मद्यनं इतकं निर्दय कसं बरं करून सोडलं? हर! हर! हा देह आतां सर्वस्वी सुरादेवीचा झाला. आजन्म मजला प्रेमानं कुवाळीत आलेला हा हात एकाएकीं सुरादेवीचा अंकीत कसा बरं झाला? प्रेमानं ओथंबलेलं, घटके-घटकीं इंदुप्रभेभोंवती घिरव्या घाटून-दिव्यावरील पतंगाप्रमाणं-लंपट झालेलं, तें माझ्या जीवितेश्वराचें हृदय मदिरेच्या स्पर्शानं इतकं कसं बरं पालटलं? पण छे, वेडे इंदुप्रभे, सोड हे विचार. पतंगानं दिव्यावर मरावं. राहून चंद्रावर प्राण सोडावा, मग इंदुप्रभेनं आपल्या इंदूवर-अथवा प्रभेनं चंद्रावर कां मरूं नये? माझ्या माता-पितरांनीं दिलेलं माझं नामाभिधान आज सार्थकीं लागलं.

सुरा :—(आप०) आमच्या विलासांच्या आड येणं ह्मणजे केवढा बरं अपराध हा! माझे आजचे लाख बळी ह्मणजे निव्वळ पुरुषच मी गणतोला धरले. दारू पिऊन मरगारांच्या स्त्री-पुत्र कन्यकांच्या मृत्यूचा हिशेब जर मी जमेस धरीन, तर त्यांची आजची बेरीज कितिक लाखांवर होईल. या मदिरेचें एक लाख बळीचें नाटक काय आजच चाललेलं आहे? याचे लाखों प्रयोग झाले आणि लाखों होणार आहेत. माझं नाटक पाहायला नाटकगृह नको. रस्तोरस्ती धरीं दारीं मदिरेचा 'एकच घोंट' प्रतापशाली वीर मनुष्याच्या जन्माची माती करीत आहे. पहा, या निरुपद्रवी इंदुप्रभेचा शेवट आतां कसा होतो तो, आतां माझे डोळे थंड होतील.

विजयवेताळः—(दारू पिऊन) महाराज, लवकर आटपा. ही लांडगी एकदां चिरून हिची भाजी करा. उडवा, तुकडे उडवा! हरामखोर स्त्री. नवऱ्याला दारू पिऊं देत नाहीं. हें अमृत ही प्रेमवल्ली—महाराज या राक्षसी-डांकिणी- सर्पिणी.—

राजा०ः—या स्त्रीने 'स्त्रीचारित्र्याचा' कळस केला. या स्त्रीला नेऊन जीवंत जाळून टाका. हिची रक्षा जपून तात्काळ पाण्यांत फेंका. कारण अशा पापिणी स्त्रीची रक्षा आमच्या मुलखाच्या हवेंत पसरून तो वास दुसऱ्या स्त्रियांस लागेल व भोंवेळ.

विजयः०—असें नको. तिला मातींत जिवंत पुरून अतीशय खोल गाढून टाका. मग दूतांनीं हिची रक्षा संभाळण्याचें कारणच नाहीं. हत्तीच्या पायाशीं बांधून मारली तर छान मीज होईल, लोकांना तिकीट लावून तमाशा दाखवूं आणि त्यां पैशांनीं खूप दारू पिऊं. पण असें नको. हत्तीच्या पायाशीं बांधून मारली तर हिचें थोंडें तरी रक्त जमीनी-वर सांडून ही पृथ्वी बिटाळेल. फांशीं लटकविल्यास लवकर प्राण जाईल, आणि सुखानं मरेल. हणून हिचा गाढूनच टाकली पाहिजे.

इंदु प्र०ः—(स्वगत) हिंदुस्थानच्या सकल अवलानों, आपल्या पतीच्या हातचं मरण हेंच तुझी आपलं सौभाग्य समजा. आपला आवडता नवरा हातचा गेला, तर त्याच्या हातचं मरण हाच आह्मां हिंदी स्त्रियांचा धीरोदात्त पराक्रम. नवऱ्यावर टीकेचा एक शब्द उच्चारणारी जिव्हा झडून जावो !

राजा०ः—वरं; विजयवेताळजी तसेच करूं. बोल स्त्रिये, तुला कोणती शिक्षा पसंत आहे? हा प्रश्न विचारण्याचा संप्रदाय आहे. एरव्ही तूं मागशील तशीच शिक्षा तुला मिळणार नाहीं.

इंदुप्रभाः—महाराज, लवकर शिक्षा करा. माझ्या पतिराजांच्या शब्दांवर माझा अंत व्हावा, एवढेंच मागणें आहे. सुरादेवीच्या सवतीस—पतीला दुःखदायक असणाऱ्या पत्नीस योग्य वाटेल ती शिक्षा सरकारांनीं द्यावी, सरकार, त्वरा करा, एक क्षण मरणाहून भयंकर क्लेश देत आहे.

(पतीस) मत्प्राणवल्लभा—प्राणनाथा, मत्सकलभूपणा, माझ्या हृदाच्या सिंहासनस्थ दिव्य दिनकरा—महाराजांनी आपल्या अमृतवाणीप्रमाणं मला जीवंत गाढून टाकण्याचा हुकूम फर्माविला आहे. हें शासन नसून स्वर्गाचं सिंहासन लाभत आहे, आपल्या या पापिणी स्त्रीस! माझी सर्व अपत्ये—छी—सुरादेवीची सर्व अपत्ये गेली, आतां मीहि जातें. मी दया माक्रीत नाही. आतां ती आपणा उभयतांचीही वैरिण आहे. दयेचा काल लोपला. आतां आपण या सुरादेवीशीं खुशाल याव-
चंद्रदिवाकरौ सुखोपभोग भोगावेत. मजवरचा रोष आतां सोडून द्यावा. या पापिणीला सर्व पापांची क्षमा करावी. माझ्या मातापित्यांनीं मजसारखी नालायख—गुणहीन स्त्री—आपल्या गळ्यांत बांधली, लणून त्यांच्याही अपराधांची त्यांना आपण क्षमा करावी. ते अज्ञून जीवंत आहेत, त्यांचं समाधान मात्र आपण करावं. त्यांनीं मला घरीं नेण्याची पुष्कळदां खटपट केली; परंतु:—

विजयः—गेली नाहीस हें वाईट केलंस. कदाचित् दुष्कर्मापासून व मरणापासून वांचली असतीस.

इंद्रुः—नाहीं, मला आपल्या हातून मरण्यांतच जास्त आनंद वाटला.

राजाः—महाअधम-चांडाळ स्त्री!

इंद्रुः—सरकार आतां माझ्या सुखाचा क्षण दूर लोटूं नका. हा आपल्याला नमस्कार, माता पित्यांनीं, या दुर्दैवी—मुलीचा तुझाला नमस्कार, प्राणेश्वरा आपल्याला नमस्कार, वाई सुरादेवी, गडे तुला विसरलेंच—माझ्या भ्रताराच्या आवडत्या लाडक्या सुभार्ये, हा तुला माझा शेवटचा प्रणाम! देवां, हे सकलविश्वजनका, तूं तिकडचं रक्षण कर. तुला कंठालिंगन द्यायला ही मी आलेंच! माझ्या पतीचं—निस कल्याण होवो!

विजयवेताळः—हः! आरोपीचं धैर्य—लणजे नीतिधैर्य थोडंच आहे. जा लवकर मला दारू पिऊं दे.

राजा०:—दूतांनों, जा. हिला नेऊन हुकुमाप्रमाणं जिवंत पुरून टाका. नाटव्यवस्थेनं अमलवजावणी करा. आह्मी उद्यां सकाळीं येऊन पाहूं. स्त्रीजात मोठी धाडशी! ना रे, पहात काय राहिलांत ?

इंदु०:—(जातांना आप०) वाळे कलिके-कलिके, आपल्या आई बरोबर शेवटचे दोन शब्द बोलून तू मेलीस. आपल्या दादांबरोबर खेळण्याकरितां गेलीस. चल-चल, वाई चल. ही मीही आलेच. आतां तुझ्याशीं भाषण परलोकीं होईलच-जातें वरं वाळ-रडूं नकोस हो. (हंसून) वेडे, मीही आलेच ना तुजकडे. मग भीतिनिं अशी कांपतेस काय झणून? मला जिवंत पुरतात झणून भितेस? छे, तुलाही आतां पुरणारच आहेत. वाई दारूळा सवतीमत्सर खपत नाही. हे जगा-एक क्षणभर का तुझ्या पाठीवर मी राहिलें? मी आतांच जन्मलें आणि आतांच मेलें, असं वाटतं. माझ्या दृष्टीपुढं हें मद्यपि जग उभं राहिलं? माझं हें चरित्रं मद्यप्याच्या संसाराचं चित्र आहे. मद्यप्यांनों, तुमच्या वायकामुलांची अशांच वाताहत या सुरादेवीनं-या मदिरेनं-या दारूनं केली आहे ना? नाहीच, तुम्ही डोळे नाहीच उवडणार. तुम्ही सावध नाहीच होणार. मजवरचा हा मदिरेचा प्रताप पाहून आतां तरी सावध व्हा. डोळे उघडा. आपल्या देशांतून-जगांतून या मदिरासवतीची हकालपट्टी करा. जगांत तिचं नांव राहूं देऊं नका. शुद्धी, सुद्धी, लक्ष्मी, पंचप्राण, आतेष्ट हिच्यापार्थी नाडवूं नका, नष्टवूं नका. कष्टवूं नका. अष्टवूं नका. हिचं दुष्ट प्रेम धरून दारूच्या गुत्थाकडे जाणारं आपलं पाऊल आपल्या घराकडे-फिरवा. नाहीतर माझ्या घराप्रमाणं तुमच्याही घरादारावर असाच यमराजाचा वरवंटा फिरेल. ही मदिरा-यमराजाची प्रधान-प्रतिनिधी आहे. या राक्षसीचा नाद मद्धंधूनों, सोडून द्या हो, सोडून द्या. माझा बळी आतां पडेलच, पण इतःपर आपल्या स्त्रीसुतांचे बळी या व्यसनाला देऊं नका. मजसारख्या मरणाच्या हजारों अवलांवर त्यांच्या अनाथ उपाशी मरणाच्या वाळांवर दया करा. हा मी पदर पसरतें. एका कुटुंबाची होत असलेली ही दुर्दशा पाहून आपापलीं कुटुंबे या नीच मदिरेच्या जाचांतून सोडवा वाचांनों, आपल्या व इतरांच्या अनाथ कुटुंबांचा

समाचार घ्या. ज्या देशांतील लोकांनी सुरापानाचें पाप सोडून-सत्याच-
रणाची कांस धरलेली नाही-तो देश सकाई बुडाळा ! त्या देशांतील लोक
माणसें नसून जनावरे होत ! त्यांनी जीवनाची आशा धरणें व्यर्थ-व्यर्थ-
व्यर्थ आहे!! (द्रुतांसह जाते.)

सुरा०:—(स्वगत) मेले दारूवाज कृतांतापेक्षांही निर्दय खरे!
तो कृतांत झाला काय किंवा मी सुरादेवी झालें काय, आमची बंधुभगि-
नींची अंतःकरणें मद्यपि लोकांपेक्षां खचीत मृदु आहेत. आमची निष्ठु-
रता राजा हरिश्चंद्रासारखी कटु-कर्तव्यनिष्ठेची निष्ठुरता आहे. दारू-
वाजांच्या निष्ठुरतेन त्रैलोक्याचें वाटाळं झालेलां आहे. मला वाटतें इंदु-
प्रभेची मूस ओततांना ब्रह्मदेवाच्या पोटांत खचीत या सुरादेवीचंच वास्तव्य
होतें. नाही तर अशा सुस्वरूप, सुस्वभावी, सद्गुणी स्त्रीच्या जन्माचें
मातेरें करण्याची दुर्बुद्धी या विजयवेताळाला खचीत झालो नसता! मी
स्वकर्तव्यानुरूप राक्षसी वृत्तीने याच्या अनाथ स्त्रीपुत्रांचा वध केला, तरी
पण परलोकी या स्त्रीपुत्रांस सद्गति-स्वर्गवास लाभेऊ, तर त्यास
माझी व यमराजाची कांहीं हरकत नाही. त्यांच्या पुण्याईपुढें परलोकी
आमचें चालणार तरी काय? पण हें मद्यपि कापि द्राड राक्षस इहलोकीं
आपल्या स्त्रीस व अपत्यादिकांस नरकयातना भोगावयास लावून-
यांचें चालेल तर-परलोकीं देखील त्यांना स्वर्गलाभ होऊं देणार नाहीत.
वाई इंदुप्रभे, तूं आपल्या अर्भकांसह खुशाल स्वर्गांत जा. तुझ्या या
निर्दय, पातकी पतीचे-माझ्या खाष्ट नवऱ्याचे-हाल हाल करून मी
त्याला नरकांत खचीत घेऊन जाईल. तूं पतिव्रता स्त्री आपल्या पतीच्या
कल्याणाकरितां आमच्या सर्वशाला मुकलीस! तूं धन्य धन्य आहेस. तुला
प्रसवणारे मातापिरांस मी मदिरा धन्यवाद देतें! पण वाई, इहलोकीं तुला
अंतरलेला पति मात्र मी परलोकींसुद्धां तुला लाभूं देणार नाही. तुला
निर्वाण मिळेल-मुक्ति लाभेल. परंतु तुला हा दुरात्मा पति मदिरापानाच्या
जाळ्यांत गुरफटून अखंड नरकवासच भोगील. स्वार्थ व परमार्थ
दोहोंला मुकेल.

राजा०—चला, आतां आपण सर्वजण हें नूतन मद्य चावूं.
(सर्वजण एक एक पेला पितात—सुरादेवी विजयवेताळास निराळी सुरई देते व तो वांचतो. बाकी सर्व क्षिगून क्षिगून मरून पडतात.)

सुरादेवी०—(सानंद) खाशी मौज झाली. या विपारी मद्यानं आपलं कार्य केलं. (शांठ वाजविते व तिचे सर्व सेवक येतात.) उचला हे सर्व मुडदे. हें दारूनं क्षिगळेले लोक नव्हेत. हे विपारी मद्यानं मेलेले लोक आहेत. हा मेला विजयवेताळ अज्ञून मी वांचविला आहे. याला नेऊन त्याच्या घरी पोहचवा. याच्या पापाचे घडे संपूर्ण भरलेले आहेत. परंतु याचें मरण याच्या विद्वान व सुशिक्षित मित्रमंडळीच्या कंपूत—विद्वान—दुरित संवर्धक—समाजमीदरांत हांगार आहे. बोला तर—मदिरा प्रधान की जय! ध्यातर मदिरेंचा 'एकच घोंट'! एकच घोंट!! एकच घोंट!!! (पडदा पडतो.)

प्रवेश तिसरा.

→॥३३३॥←

स्थळ—सभागृह—स्त्रियांचें.

(सामानाची मांडणी चालली आहे, सुरादेवीच्या गळ्यांत हात घालून विजयवेताळ येतो.)

विजय०—आपण लवकर आलों. इथं अज्ञून सामानाची मांडणी चालली आहे. लवकर आटपा रे. सुरादेवी, तोंपर्यंत (हातांतील सुरई पुढे करून) हं! केवळ एकच घोंट—एकच पेला सुरेचा घे! नाही तर तू सुरादेवी कसली? आज मद्ययाननिषेधावर महिलापरिषद भरणार आहे. आणि—काय ह्मटलंस? अध्यक्ष तू सुरादेवी हांगार आहेस? मग—हः हः हः! (हंसतो.) तू दारू पिऊन अध्यक्षपदारूढ झाल्याशिवाय महिला परिषदेला रंग कसा चढणार? जोंवर हिंदुस्थानच्या—या प्रिय भारतवर्ष राष्ट्राच्या स्त्रिया दारू पिऊं लागल्या नाहीत, तोंपर्यंत महिलापरिषदा व्यर्थ आहेत!

सुरादेवी:—हिंदुस्थानच्या त्या भाषी स्थित्याचा एक काल्प-
निक सीन-प्रवेश मो आज या सभेत दाखविणार आहे.

विजय०:—व्यभिचाराचा निषेध करावयाचा, तर जसा व्यभि-
चारप्रवीण फकड अव्यक्ष निवडावा लागतो, तद्वत् मद्याचा निषेध करा-
यला सुरादेवीला अव्यक्षपद द्यावं लागतं. हा आह्वा हिंदुवासीयांचा
मोठ्यांतला मोठा सद्गुण. वा: खाशी अव्यक्षसाहेब! घेतां ना सुरेचा
एक प्याळा-एक घोंट तरां?

सुरादेवी:—छे, छे, सभेत ओळखायला होईल. सध्यां
समांना फार जपलं पाहिजे. कारण सध्यां बोल घेवल्यांचा काल आहे.
हात अनाथांच्या खुनांनी भरलेले असले तरी तोंड-बोळून मोकळं व्हायला-
मोकळं असलं पाहिजे! जा गडे आपण आतां. सभेची वेळ झाली.

विजयवेताळ:—वः! खासा थाट जमला. वाटलेंतळी दारू
संपली कों काय? एकादं मदिरामंदिर इथं जवळ आहे का पाहूं. या
त्रियांना दारू पाजून मस्त कर. त्रिया दारूवाज वनल्या पाहिजेत.
(रडत) माझी इंदुप्रभा, दारूवाज नव्हती, नाही तर:—

सुरा०:—पुन्हां 'माझी इंदुप्रभा', जोम भिजवा दारूत, हणजे
मग तिची आठवण नाही होणार. हणगे माझी इंदुप्रभा!

विजयवेताळ:—तिळा जिवंत पुरलो-अरेरे!

सुरा०:—जा. दारू प्या हणतें ना!

विजय०:—माझीं मुळं, माझीं भार्या-मला त्यांची आठवण:—

सुरा०:—हां खबरदार, मी जाईन वरं आपल्याला सोडून, मला
ही सभाही नको आणि नवराही नको. जाऊं का! (जाऊं लागते.)

विजय०:—नको, नको, सोडली त्यांची आठवण.

सुरा०:—ही ध्या तर दारू. (देते.)

विजय०ः—हं आतां विसरलों सर्व! गेली ती वयको मसणांत, आपल्या मुलांबरोबर! चालीव आपली सभा तूं इथं. स्त्रियांना वाटेल तें बोद्धे दे, पण मद्यपान निषेध करूं देऊं नकोस.

सुरा०ः—मी मितपानावर जार देणार आहे. पण आतां आपण इथं बोलत राहू नये. जावं लवकर. इतक्यांत सर्व सभासद-स्त्रिया येतील.

विजय०ः—सभेस येणाऱ्या स्त्रिया सभेस येऊन बोलून बोलून घरी जाईपर्यंतच सभेतील त्रासानं मरणोन्मुख झाल्यावर बोललेले बोल कर्तात आणायचं त्राण अवलांत कोठून राहणार? वय सुरादेवी, त्रैलोक्यसंचारी-त्रैलोक्याधिकारी सुंदरी, तुळा त्रैलोक्यांत भय नाहीं. हं, जातों आतां. मीही माझ्या गुप्त ऋवाला-विद्वान् दुरितसंवर्धक समाजांत जातों. (जातो.)

सुरादेवी०ः—(स्वगत) आतां येथे मद्यपि पुरुषांच्याच सर्व स्त्रिया जमणार आहेत. त्यांच्या नवऱ्यांना रात्रंदिवस मद्यपानाचा झोड लावली असल्यानं, मो इकडे त्यांच्या स्त्रियांवरही आपला अंमल गाजवू लागलें आहे. मेले आपण बाहेर वाटेल तें करतात, आणि-किर्नई-स्त्रियांना मात्र सर्व प्रकारें जाच. हाच यांचा तो पुरुषसत्ता-न्याय! पण आतां सुशिक्षित-स्त्रीसत्तान्यायाचा काल आला आहे, हें आतांच्या सभेवरून ठरणार आहे. (एका आसनावर वसते; नंतर प्राचीप्रभा हिंदु-स्थानी थाटांत व पश्चिमभूषा पाश्चिमात्य थाटांत येऊन सुरादेवीशीं हस्तां-दोलन करतात; नंतर सर्व स्त्रिया येऊन स्थानापन्न होतात, एक खेडवळ स्त्री येऊन बाजूस वसते. तिच्याबरोबर एक मुलगी असते.)

प्राचीप्रभा०ः—(उठून आदवीनें) प्रिय भगिनीनो, आजची आपली सभा फक्त मद्यपि पुरुषांच्या अर्धांगांची आहे. चर्चेचा विषय-“मद्यपि नवऱ्यांवर आपण सूड कसा उगवावा, अथवा उगवूं नये? अथवा देशांतील मद्यपानास कसा आळा घालावा? व त्या कामी स्त्रियांची कर्तव्ये कोणती आहेत?” -असा विस्तृत आहे. आजचें अध्यक्षस्थान आपल्या प्रभापुत्रीच्या नूतन पत्नी गदा विदुषी सुरादेवी यांनीं मंडित

करण्याचं कवूल केलें आहे, याजवद्दल आपण साऱ्याजणी त्यांच्या फार आभारी आहोंत. आणि त्याप्रमाणें मी समेर्चा सेक्रेटरी-चिटणीस-हणून आपल्या सर्वांच्या वतीन वाईना अध्यक्षस्थान स्वीकारण्याविषयी विनंति करतें. (प्रथम पश्चिमभूषा व मग एक-एक स्त्री अनुमोदन देते व अध्यक्ष-टाळ्यांच्या गजरांत पद-रूढ होते.)

अध्यक्षः—(वर चढून) हं, सर्वजण पुन्हा एक टाळी वाजवा. हं वाजवा हो. पुनः सारे प्रेक्षकजन एक टाळी वाजवा. लाजू नका मेलें. तुम्ही पुन्हां एक टाळी वाजवून सुरादेवीचा जयजयकार केल्याशिवाय मी बोळायची नाही. हं वाजवा, वाजवा एक टाळी हणतें ना? (सर्व टाळी वाजवितात.) नाहीच सर्वांनीं नाही वाजविली! पुन्हा सर्वजण एक टाळी या माझ्या सन्मानार्थ! (पुन्हां टाळी) हं! आतां करते सुरवात. माफ-करा वायांनीं. माझा स्वभावच पडला तसा. मी तुमच्यासारखी लाजाळू स्त्री नव्हे. हं, ऐका! मज्जूनही या अध्यक्षपदास अधिक योग्य अशा अनेक भगिनी येथें असतां, विशेषतः पश्चिमभूषा चाईसारखी महान त्रिदुर्गा समेत हजर असतां, हा बहुमान आपण मला दिळांत, याजवद्दल आपले अत्यंत आभार मानून मी स्वतःच पहिला ठराव, माझी मृत-सवत इंदु-प्रभा हिच्चावद्दल सहानुभूति व दुःखप्रदर्शित करण्याचा आपल्यापुढें मांडते. तिचा अमानुष छळ माझ्या भ्रतारांनीं या दुष्ट मद्याच्या व्यसनाधीनपणा-मुळें केला, हें मी स्वतःच सांगतें.

पश्चिमभूषा०—बेल्! माझे वा ठरावास पूर्ण अनुमोदन आहे. हा ठराव प्रधानर्जाकडे पाठविण्यांत यावा, हेंही पण मी सुचवितें.

प्राचीप्रभा०—हा ठराव सर्वास मंजूर आहेना?

सर्वः—मंजूर!

अध्यक्षः—यानंतर पश्चिमभूषावाई, मद्यपाननिषेधाचा मुख्य ठराव पुढें आणतील. सर्वांनीं आपापलें मत स्पष्ट नमूद करावें.

पश्चिमभूषाः—पहिली गोष्ट 'आह्मी आपल्या मद्यपि नवऱ्यांवर सूड उगवावा कीं नाही? आणि उगवावा तर कसा उगवावा?'—ही आहे. पावर आपलें काय मत आहे?

१ स्त्रीः—मी यावर बोलतें माझे स्पष्ट व ठाम मत आहे कीं, दारूबाज नवर कोणाचा उपदेश कधींच ऐकत नाहीत. स्वतः वेअत्रू हवें-तसे होतात, परंतु आपल्या स्त्रियांच्या अत्रूची मात्र फुकटची चाड वाळ-गतात, तेव्हां मी अगदीं त्वेषानं व द्वेषानं लगतें कीं, पुरुष एकपट मद्य-पितात, तर स्त्रियांनीं त्यांच्या दुष्पट प्यावें; पुरुष घरावाहेर जे जे चाळे बेफामपणानं करतात, ते ते स्त्रियांनीं घरीं वेदरकार—विनादिकृत—मन-सेक्त—यथोक्त चाळू करावेत. माझ्या मतें पुरुषांवर सूड उगविण्याचा स्त्रियांना हा एक उत्तमोत्तम—खुला—राजमार्ग आहे.

खेडवळ स्त्रीः—(उठून) बाईसावानं, वेडीविद्री मी एक खेड्याची चंदी हाय. माझ्या येड्या न्हवऱ्याची तंद्री दारूवर लागून लागून—आनि मागून मागून आतां हातरनाला खिळलाया. आतां मला हनतुया तू मला मिळवूनशान घाल. आतां कां माजं काळीज त्येला घालूं, का त्याचं काळीज पोराखी भाजून देऊं? सदा मेला निजून न्हायलाय. आनि वरती दारू वी मागतुया. मीक मागून मिळाली कीं पितो, आनि घरांत येऊन रांडा पोराळा छळतो, कुणी कोळीं माळीं वचतो, तेची शेळी पिळतो, दुधासंगं शिळी भाकरी गिळतो, आनि त्यो पोळ जुव्या खेळायला पळतो. माझं नशीव नशीव असं फळफळं-या बायांनो. आतां का त्याला इख पाजू का आपला जीव हिरित पडूनशान देऊं? हीं पोरागी अन्नानं वाळून कोळ झाली, लाकडाची मोळीवी जळती ती भिळना. रानोमाळ बाळगोपाळ घेऊन फिरलें तरी कसा त्यो हरिगोपाळ—दयाळ—वळेना. रात्रंदिवस हळहळ हळ-हळ—जळफळ जळफळ—तळमळ तळमळ—चाडली बायांनो, तर कुणाला कळकळ कळकळ हणून येहना. आतां चळवळ वळवळ तरी काय करूं? दळ दळ दळन दळतें, तरी पोटाची कळ शमेना.

पश्चिमः—फार गोड बोलतेस बाई. पुढं चाळूं या लळाची वाराखडी.

खेडवळ स्त्रीः—मला काय छटलं, कपाळ कळतंय नी वळ-तंय? हुरदं आतनं जळतंय, नी तेंच भाईची बरळतंय; नी हूं काय?

मुलगी :—मला येळडा केळ, नी न्हारीला सिताफळ तरी मिळतंय हानतां? मन रमेना कुठं करमेना, पन आमचा बावा मुळीच शरमेना! दारू सोडीना—लांकूड फोडीना—पैका जोडीना—आनी का न्हाई-

पश्चिम :—शाबास मुली! तुझ्या बावाची दारू आही सोडवूं वरं बाळ.

खेडवळ स्त्री :—माझ्या पतीला दारूच्या गाळाचा लागला लळा, काळीण पडली त्याच्या गळां. त्यो काळवी हानतें कसा काप-तुया त्या लवीसापुढं चळाचळां, पैसा खाटकाच्या हितं वततोया खळाखळां आनि तळतळाट आमचा घेतो या चांडाळ खळ दरपळागनीक. आनी काय सांगू? (रडत)

लावणी

लाखाचा विकुनी मला आणिला नला दारूचा घरीं जी ॥ इळ-भरी पितो घळवळां, घरीं काय इळा आनी भोपळा जी ॥ १ ॥ मळमळे जीव तळमळे दारूचे लळे सुटति त्या कधीं जी ॥ मन गळे हृदय खळवळे हात सळसळे पतिल झोडण्या जी ॥ २ ॥ तोडुनी मान झळझळीत व्हावं राडं घरीं मी वरी जी ॥ ह्यो आळ जणुं मानवा बोल-पोळहा टोल जातिचा जी ॥ ३ ॥ निशिदिनीं घोल दारूचा लोल आगिचा भरी ऊदरीं जी ॥ मातीच चाळि चाळणी उखळवी उणी सदाची रितो जी ॥ ४ ॥ ना घरीं असति जंधळेहि राळे, मुळे भाजिला मुळीं जी ॥ व्यायास लाजतो झोळि मागतो पोळि काळिबि नको जी ॥ ५ ॥ लाळाळ लळाळा लळा । लळा लळा लळा लळा जी ॥ हा लळा सुटेना लळा दारूची कळा वर्णिळी पुरी जी ॥ ही घरीच वाराखडी लांबली खुडी पुरे मी करीं जी ॥ ६ ॥

बायानों, कसं वी करा पन माझा नवरा दारूनं मरतोय तैला सोडवा,

मुलगी० :—माझ्या बावाच्या पोटांत दारूचं समदं दुकान शिरळ्या, तें समूळ जाळून पाळून जाईसं करा,

खेड०:—तेंच तेंच घोळून घोळून माझ्या बाळूची टाळू सुकलग बाई. आतां समदं निर्दाळून मी माझ्या आळवणीची वाळवण करतें. माफ करा मी आपल्या वेळेचा खेळ करून खोळंबा केला हणून. पण ह्मटलं द्यावीच टाळी.

प्राचीप्रभा०:—आतां आपला टाळा बंद कर कसा! बाई, या सभेची प्रभा भातां नाहींशी करूं नकोस.

पश्चि०:—तुझं बोलणं प्राचीप्रभा बाईनीं टिपून घेतलंय.

प्राचीप्रभा०:—पण कांहीं झाळं तरी नवऱ्यांना शिक्षा करण्याचा आसुरी राजमार्ग, आह्मां हिंदुस्त्रियांना खचितच उचित नाहीं. पहा अध्यक्षबाईची सवत महा पवित्रता—सती इंदुप्रभा जिवंत पुरळी गेली तरी, तिनं आपली सतीची वृत्ति ढळूं दिळी नाहीं, हें ध्यानांत घ्या.

अध्यक्ष०:—यावर ज्यांचें मत प्राचीप्रभाबाईसारखें आहे, त्यांनीं हात बरती करावेत. (कोणीच हात बर करीत नाहीं.) या वरून सूड उगविणें सर्वांना पसंत आहे, असें दिसतें. करितां प्राचीप्रभाबाई, आपण आपले शब्द परत घ्या.

प्राचीप्रभा०:—नशीब देशाचं. नी दुसरं काय हणायचं?

पश्चिमभूषा०:—यानंतर 'मद्यपाननिषेधाचे उपाय व आह्मां स्त्रियांचीं कर्तव्ये.' या विषयाची चर्चा होऊं द्या.

२ री स्त्री०:—मद्यपाननिषेध व त्याचा नाश यास सर्वोत्तम उपाय ह्मटला हणजे एकसारख्या समांतर सभा आणि व्याख्यानावर व्यख्यानं यांची एकसारखी शोड लावून तोंडाचा तोफस्नाना सतत जोराने चालवा, हणून स्त्रियांनीं बेतावातानं थोड थोडं तरी मद्य प्यायला शिकलं पाहिजे. मित पानानं या व्यसनाला चांगलाच आळा बसेल. आपण यापूर्वी मुळींच पीत नसूं, तरी येथून पुढं मितपान हें केलेंच पाहिजे. कारण मितपान हा एकदां सर्वमान्य उपाय ठरला!

प्राचीप्रभा०:—छट्! हा उपाय कुच कामाचा! आजच मी एका वर्तमानपत्रांत वाचलं कीं, "या मितपान करणाऱ्या जगांतलि सर्व

पुरुषांनी एकाच वर्षांत इतकं मद्यप्राशन केलं कीं, ते जर एकत्र सांठवितां येईल, तर त्याचं एक भळं मोठं सरोवर बनून, त्यांतून एक चांगलंसं उढाऊ आरमार हांकारून नेतां येईल!" जळळं मेळं तें मितपान ! मद्यपान विध्वंसक सदुपाय हणजे मद्यपानाचा पूर्ण निषेध, त्याचा सर्वस्वी तिरस्कार-सर्वस्वी त्याग-सर्वस्वी सत्यनाश-त्याचं सर्वस्वी वाटोळ-वाटोळ-तोंड काळं झालं पाहिजे.

पश्चिम०:—या गप्पीदास वर्तमानपत्रावरून का तूं हें बोळतेस? वर्तमानपत्राचा धंदा हणजे देशभक्तीच्या नांवाखालीं गरिबांना लुबाडण्याचा.

प्राची०:—पण मी जें वर्तमानपत्र वाचलं तें तसं:—

पश्चि०:—टाक तें नेऊन संडासांत

प्राची०:—संडासांत? कांग बाई त्यांनीं काय असं तुझं घोडं मारलं आहे.

पश्चि०:—मेत्यांची सदोषकृति पहिली कीं संडासांतच त्याला:—

अध्य०:—(मध्येच) हा! हा! विषयांतर होत आहे.

पश्चि०:—मी दोन शब्द जास्ती बोललें खरी पण मी मितपानाचं मंडण करीत आहे हो.

प्राची०:—मीही पण त्याचंच खंडण करीत आहे ना?

खेडवळ स्त्री०:—(उठून) चल बाळू, यांचं मंडण खंडण चालायचंच उगोच. माझं दळण कांडण खोळंबळय तिकडं. सर्माच्या पणत्या-नी ठरावांच्या आरत्या-जळूं या परत्या. मी जात आतां.

अध्य०:—जा बाई. (तो मुलीसह जाते.) ब्याद गेलो. लळळाची भजागळ बाराखडी इथं नकोच होती !

प्राची०:—मद्यपान जगांतून अजो नष्ट करण्याचाच खटपट ली पाहिजे.

पश्चि०:—मी हणतें तीं कटकट नको. मितपानच पाहिजे.

अध्य०ः—वरं; मी मतं घेतें. हे पहा भगिनीनों, ज्यांचं मत मितपानाविरुद्ध आहे, त्यांनीं आपले हात वर करावेत. (निम्मे सभासद हात वर करतात.) अर्थात् निम्मे सभासद मितपानास अनुकूल आहेत. अध्यक्षाचीं मतं दोन. तीं दोन्ही मी मितपानाच्या वतीनं देऊन, आज मी एक मित धार्मिक मद्य आणलेलं आहे, त्याला धर्मांत वैदिक आणि-औपधांत वैदिक ह्यणतात; तें सर्व सभासदांनीं थोडं थोडं पिऊन, मग सभा वर-खास्त करावी, अशी विनंति करतें. कारण मितपान बहुमतानं मंजूर झालेलं आहे. बोलल्याप्रमाणं कृति झालीच पाहिजे. नाहीतर सभा व्यर्थ होतात! (स्वगत) आतां काय झालंच माझं काम. माझा 'एकच घोंट' इकडची दुनया तिकडं करून सोडोळ.

प्राची०ः—पण मला मंजूर नाही. मी समेतून जातें.

अध्य०ः—(शोळ वाजविते तोंच महर्गता व महामारी मद्याच्या सुरया घेऊन येतात.) समेतून कोणासही जातां येणार नाही. एकीला मंजूर नसला ह्यणून बहुतांनुमते मंजूर झालेला ठराव सर्वांनीं पाठलाच पाहिजे. मी कोण सुरादेवी ना? हिंदुस्थानच्या स्त्रियांत दारूचं व्यसन मावी येणारं संकट—पुढे घडणाऱ्या अपवाताचा सीन तुझाला आज मी दाखविला (पुन्हा शोळ घालते व पड्डिपु येतात.)

क्रोध०ः—(तरंवार उपसून) चला, हें मद्य आतां तुझी सर्व-जणी एक एक घोंट प्या. आणि मदिरा—मदिराकडे चला. तुमचा शेवट आतां तिथं होणार ? मदिरादेवीला तुमचे वळी घात्रयाचे आहेत. हं ध्या एकच घोंट!

प्राचीप्रभा०ः—हर, हर! ही सुरादेवी मानवी नव्हे, मायावी सक्षसी आहे. हाय! हाय! घात झाला! आतां ही मी प्राचीप्रभा—सुरेच्या हातीं मावळलें हो मावळलें अखेर!! (पडदा पडतो.)

अंक ४ था.

प्रवेश पहिला.

स्थळ-मदिरा मंदिराजवळील जंगलरस्ता.

(महर्गता व महामारी पुढील पद्य हणत येतात.)

महर्गता व महामारी:—

पद्य-(रमारमण पदि मना)

सुरासुरा ही शिरा उरा छेदीं ॥ सुरा ही शिरा ॥ धृ० ॥ ही
असुरा जाळिते नराला । लावुनियां नादीं ॥ १ ॥ अनंत अबला
अमित शिशूंचें ललाटपट भेदी ॥ २ ॥ सुरा ही ॥ धृ० ॥ षडारे-
रोगगण निजावेक्रांता-पुढें वनवे नंदी ॥ ३ ॥ यमगुरेचा अध-
घट वनवी जा । पडे इच्या छेदीं ॥ ४ ॥ या अबलेचा सबल परा-
क्रम । पाडे अह्नां खेदीं ॥ ५ ॥ सुरा ही ॥ धृ० ॥

महर्गता:—(दारू पिऊन) मीं घेतला. आतां तुह्या घ्या
एकच घोट! (तो घेते.) वन्संताई, आपण नर्कपुरीत भांडळों त आतां
भगदी व्यर्थ ठरलं. हा हटळं! पहा, या पडिंपुंनां आणें सर्व रोगांनां
सर्व जगभर धुमाकूळ करून सोडला. कालियुगांतोळ पापातिशयामुळं,
प्रथिज्वर-इन्फ्लुएन्झा, महामारी, अवर्षण, महर्गता इत्यादि आपत्ति ईश्वरी
क्षोभामुळं-मनुष्याच्या अधार्मिक वर्तनानं-भूळोकावर येऊन कोसळल्या,
असे सर्व लोक हणूं लागले. आणि:—

महामारी:—पण एक तरी मेला मनुष्यप्राणां पश्चात्ताप
पावून ईश्वरभजनीं लागला असेल तर शपथ. सारे मेळे स्मशानवैरा-
ग्याचीच वडवड करणारे. बरं का?

महर्गता:—हो हटळं. रोगांना प्रतिकार असल्यानं सर्व
फसले. परंतु मदिराताईच्या पराक्रमाला इलाज नसल्यानं शेवटीं
तिलाच यश आलें. तिला हे बळी घ्यायला अमेरिका, यूरोप, जपान

वगैरेकडे मुळीच जावं लागलं नाहों. फक्त एका हिंदुस्थान देशांतच इतके दारूबाज तिनं कत्तळ केले. इतर देशांतला हिशेब जमस धरला तर त्या आनंदानं यमराजाचं पोट ब्रह्मांडाएवढं फुगून जाईल. मग हें प्रधानपद आतां मदिराकाकूलाच भिळणार ह्मणायचं? आतां काय? एकच बळी घ्यायचा उरला आहे. तो तो इतक्यांत घेऊन सोडोळ. हो ह्मटलं.

महामारीः—मजसारख्या महामारीलाहो या सुराताईनं लाजीवलं वरं का? मादेरा घरांत शिरतांच आह्मो सर्व आपत्तोहो मनुष्यावर येऊन कोसळतां, परंतु केवळ मदिरेंचो आह्मो पाळण्यासाठोच! तो आमचा स्वतंत्र पराक्रम नव्हे. झालं बाई, आह्मो सारे रोग या दारूच्या व्यसनापुढं अपेशी ठरलों. करायचं काय? नारायणाचो इच्छा! वरं का?

महर्गताः—हो ह्मटलं. या बयाचो एक एक बळी घेण्याची शिताफी वर्णन करतांना वृद्धस्पतीची देखोळ वाचा बसल. काय काय सांगूं आणि कसं कसं सांगूं बाई—? हें पहा—हो ह्मटलं—

महामारीः—अग आह्मो रोग काय, कथांमधो अवतरणारे. या मदिराताईच्या तडाख्यांत सांपडलेले कोठ्यावधी सुराभक्त आयतेच सदैव तयार असतात. त्यांतलेच एक लाख बळा तिनं आज उचलले. आणि काय-वरं का?

महर्गताः—हो ह्मटलं. तरी पण या व्यसनी लोकांची मीज तरी ऐक. उत्तरदेशीं पद्मनाभ नांवाचा एक मोठा न्यायी व सद्गुती राजा होता. त्यानं एके दिवशीं औषधाकरितां ह्मणून जरासं मद्य सेवन केलं. आणि झालं बाई, त्याला लागली-लागलीच मदिराताईची गोडी, सांपडला दारूच्या व्यसनांत. आज दोनप्रहरीं यमलोकीं आपण पाठीवला तोच तो. त्याची बरिचशी प्रधानमंडळीही या व्यसनाला बळी पडली. मरण्यापूर्वीं या मंडळींनीं राज्यांत फारच अनर्थ केले ह्मणे. झालं दारूच्या पायीं साऱ्या राज्याची माती झाली. हो ह्मटलं.

महामारी०ः—हे वध हे दारूचं व्यसन असं आहे. व्यभि-
चारादिक पापकर्मासारखंच हे व्यसन एक मोहक त्रिष आहे. एका
मांजराची गोष्ट ऐक. एक होतं मांजर. तें एकदां शिरलं इंजिनिअर
खात्याच्या टोरांत. तिथं पडलं होतं सारं लोखंडाचं सामान. मांजरानं
एक चक्रचकीत व खरवरीत कानस पाहिळी आणि खाण्याचाच पदार्थ
समजून ते त्याला चोखूं लागलं. चोखतांना तोंडांतून व जिभेंतून निघणारं
रक्त तें चाटूं लागलं. त्या गोडीच्या नादांत आपल्याच शरीरांतलं सर्व
रक्त चाटून खाऊन आटून गेल्यानं तें मांजर तिथंच गतप्राण झालं.

महर्गता०ः—खरंच दारूवाज मनुष्यप्राणी या मांजरासारखाच
आत्मवातकी आहे. आपल्याला अधिकार असता तर आपण आपल्य
फायद्याकरितां मनुष्याला असा उपदेश केला असता कीं—मी एक गाणं
हणतें तूं साद दे.

पद्य—(राम स्मरावा राम.)

नको पिऊं तूं घोंट । दारूचा ॥ नको पिऊं तूं ॥ धृ० ॥ जाळिल कंठ
व पोटा । दारूचा ॥ धृ० ॥ या व्यवहारीं ॥ लाभ नसे वा । येते
नित्यचि खोट । जाते. अन्न, धन, संसारहि-विद्वें येती कोट ॥
दारूचा ॥ ? ॥ अनाथ शिशु, अबलांस जलधिमधि-फेंकी बांधुनि
मोट ॥ ऐक गोष्ट हतभागी प्राण्या । सांगुनि सुजले ओंठ ॥ दारूचा
॥ २ ॥ लहान भारी वस्तू सारी । विकिला करिंचा मोट ॥ रडे
बायको, झाला वेडा, उरला नच लंगोट ॥ ३ ॥ हाय ! हाय !
दारूनं केला । बाईग-कडेलेट ॥ शरम जनामधिं वर्ती न करभे,
नयनिं अश्रुंचे लोट ॥ वाहती ॥ ४ ॥ नको पिऊं तूं ॥ धृ० ॥

—पण करायचं काय ? निरुपायापुढें निरुपाय आहे ह्मणायचा !
नी दुसरं काय ? हो झटलं.

महा०ः—वरं का ? आणि किं नाहीं, एका शहरांत सर्व जगा-
तल्या उत्तमोत्तम पदव्या धारण करणारा एक वैद्य चोरून पुष्कळशी दारू
पीत होता. त्याचा आज कसा दारू पितां पितांच प्राण निघून गेला.
हायकोटांत एक ब्राह्मण आणि एक जाट वकील कचेरीत पक्षकारांतर्फे एक-

मेकाविरुद्ध लढतां लढतां दारूच्या तारेंत दोघेही जमीनीवर पडले, ते थेट नरकांत जाऊनच उठले. त्यांची काळझोंप काळापुढं जाऊनच सुटली. वरं का ?

महर्गोः—एक मुसलमान नबाब सुरई प्रमाणच ज्याचं तोंड बारीक आणि पोठ मोठं खूप फुगलेलं तों मशीदीकडे दारूच्या निशेंत नमाज पडण्यास निघाला असतांना वाटेंतच थंड झाला. हो लढलं.

महामारीः—खरंच आहे अशा पाण्याला नमाज कोटून भिळायला ? अशाच्या कफनदफनक्रियेला मग मुसलमान गेले नसतीलच. कारण दारूचा निषेध मुसलमानी धर्मांत फारच कडक रीतीने केलेला आहे हणें. 'दारूबाजार्शी जेवणारा, त्याला घांसभर अन्न अगर घोंटभर पाणी देणारा, त्याच्याशी सलामकडाम—भाषण करणारा, अगर दारूबाजार्शी वसणारा उठणारा' असा मनुष्यदेखील नरकाच्या भयंकर यातना भोगील, असं स्पष्ट वचन त्याच्या पैगंबरांनी सांगितलें आहे. वरं का ?

महर्गताः—पण बाई हण आहेना ? पुराणांतली बांगी पुराणांत ! मी पुष्कळ मुसलमान असे पाहिलेत कीं, बाहेरून पोषाखावरून पहावें तर ते मोठे विद्वान् नमाजी दिसावेत. प्रथम प्रथम मी तर त्यांना फार फार भीत असें. पण मग जेव्हां ईश्वराऐवजीं अफू, भांग, घोटा, चंडोल, गांजा, ताडी, माडी, सिंधी दारू यांच्या भक्तीतच ते चूर आहेत, असं मी पाहिलं, तेव्हां त्यांच्या वायकापोरांना उपाशी मारण्याचं काम मी खुशाल पत्करलं. जगांत महर्गता नसली तरी दारूबाजांच्या घरीं मला थारा हा आपला असायचाच. हो लढलं.

महामारीः—मुसलमानांचा सुधारलेला इजिप्तदेशदेखील मोठाच दारूबाज. फक्त पठाणांची मात्र या बाबतींत मी तारीफ करतें. परवां एका प्रमुख मुसलमान शहरीं भयंकर जलप्रलय होऊन जवळ जवळ एक लाख लोक त्यांत मेले. प्रलयानंतर अनार्थाकरितां बांधलेल्या दोनशें शेंपड्या सामानसुमानसह आग लागून जळाल्या. त्या ईश्वरी

क्षोभाचं कारण हें व्यसनच, असं यमराज एकदां हणाले. महाप्रलय येतो पापामुळं, पण तो भोवतो साऱ्यांनाच. यांत काहीं तरी ईश्वरी सूत्र आहे.

महर्गता०ः—या झाल्या मुसलमानांच्या कथा. आतां एक इतरांच्या गोष्टी. होळीसारख्या माकडचेष्टांच्या सणांत जेव्हां हे मनुष्य-रूपी मर्कट मद्यपान करतात, त्यावेळीं मदिराताईचा 'विजयव्रज' जणुं काय त्रिभुवनांत फडकत असतो. बहादुर सिख फौजेची तर ती आराध्य-देवता आहे. तिच्या आराधनेंत त्यांच्या गुरवाज्ञेची होणारी अवहेलना त्यांना मुळीच दिसत नाहीं. गुरखे, डोगरे, जाट, सारे, एकाच मोळेतले सुरामक्त आहेत. तसंच किल्ल्यांनीं पवित्र धर्माच्या नांवाखालीं दारूला पवित्र करून, तिला कायमचाच आश्रय देऊन ठेवला आहे. सारेच जन कसे खुळावले हणतें मी!

महामारी०ः—सर्वांत मला मनापासून अतीशय वाईट वाटतं, तें या नाटकी नटांवरदल! यांतला एकेक सुंदर-सुस्वर-अभिनयप्रवीण नट सुरेच्या व्यसनानं अकार्ळी मृत्युमुखी पडत असल्यानं त्याच्यावरदल सारं जग हळहळूं लागतं. कवि हणजे प्रति सृष्टि निर्माण करणारे ब्रह्मदेवाचे अवतार आणि त्यां सृष्टीचे हे सुकुमार-राजबिडे आधारस्थंभ नट जेव्हां दारूच्या व्यसनानं जळून खाक होतात, तेव्हां कवीच्या नाट्यसृष्टीचं केवढं वाटोळं ते करित आहेत वरं?

महर्ग०ः—खरंच; विचारांची काँव येते. परवां 'मथिरेचा एकच घोंट' या नाटकांत मुख्य नायकाचं पात्र पडद्यांतून खरी मदिरा पिऊन रंगभूमीवर आलं. नाटकांतलं सोंगही मदिरापानाचंच असल्यानं, प्रेक्षकांसमोरही त्यानं खूप मदिरा झोंकली. क्रोधाच्या हातून त्याचं डोकं पुढं उडवावयाचं होतं. नाटकाची हकीकत घडण्यापूर्वीच रचलेलें एक काल्पनिक नाटक होतं हणेंनास? पण बाई, तो नाटकाचा शेवटचा अंक घेण्यापूर्वीच मदिरेच्या रंगांत त्या नटनायकानं रंगभूमीवर खरोखरीच प्राणत्याग करून दाखविलान्. झालं बाई, प्रेक्षकांनीं नाटक पाहण्यास भरलेले पैसे त्या नटाच्या उत्तरक्रियेला लागले, प्रेक्षकांचं मात्र मोठंच

नुकसान झालं. नट मेला तर त्याचं सुतक प्रेक्षकांना काय? नाटक अर्थेच पाह्यला मिळालं, हणून खिन्न वदनांच ते घोबर गेले.

महामारी०:—असे होणारे अनेक प्रकार उघड्या डोळ्यांनी पाहून देखील ही निगरगट्ट माणसं दारू पिण्याचं सोडून देत नाहीत ना? पक्क्यां दारूवाजांची कमाई दरमहा दहा रुपये तर दारूचा खर्च महिन्यास शंभर रुपये! ऐपतदार कर्जवाजारी होतात आणि विन ऐपतीचे लोक चोरीकरून दारू पितात. दारूवाजांच्या व्यसनाला जोडीदारांची फार जरूर असल्यानं श्रीमंत दारूवाजावर व्यसनपरंपरा-हणजे संकटावळी ओढवून त्यांच्या घरदाराची होळी करतात. दारूवाजांची वचनं अगर शपथा बाजारांतील कवड्यांपेक्षांही कमी किंमतीच्या असतात. धन्य आहे वाई मदिराताईची करणी तर मग! मला वाटतं आतां यमाचं प्रधानपद तर हिला मिळणार, परंतु हिच्या या अपूर्व पराक्रमामुळं आतां आर्हा आधि-व्याधि जन आहेत त्या पदावर तरी राहतो, कीं सुराताईच्या कारकीर्दीत सर्वांनाच कायमचा डिचार देण्यांत येतो, याची धास्ती पडली आहे वाई. स्त्रियांत देखील आतां दारूचं व्यसन फैलावणार आहे हणगे. काय करावं? दारूला पुरता वेरी कोणी कधी भेटणार नाहीच काय? आणखी एक विसरलेंच. थोडेसे विसाडी पण त्यांच्याच पैशावर मदिरेचं लग्न केलीं झालं हणगे! कोणी विसाडी कधी श्रीमंत तूं पाहिला आहेस काय? दिवसभरची कमाई रात्री कलालाच्या घरांत! असो, पण आपली आतां मोठी पंचाईत आली वाई नोकरी चाकरीची!

महर्ग०:—अं: ! त्याची नको तुला काळजी. ही सुराताई मनुष्याचं मांस-रक्तमज्जा भक्षणकरणारी महाराक्षसी जरी प्रधानपद पावली तरी मुडदेकरासाची हलकी सलकी कामं करायला तरी सर्व आधिव्याधीचा परिवार तिला लागणारच. दुष्टांना देखील दुष्टांचा लवाजमा लागतोच. (दचकून) पण गडे, आपण इयं बोलत काय राहिलो? वंगल्यांतली व्यग्रस्था कांहीं चुकली विकली कीं, मदिराताईचे कोरडे खाण्याचा प्रसंग वायचा. हं ही घे जरा.

(दोषी दारू पितात.)

महा०ः—हो, आणि यमाच्या दरवारांतूनही कोरडेच बडतर्फ होण्याची पाळी यावयाची! (जातांना दोषी मिळून.)

पद्य-(अपने पियाकि.)

महाविकारी जगांत मदिरा ॥ हतभागी इस धरीति अधरा ॥ धृ० ॥
चाल ॥ सुखें सुखें ही हृदयिं शिरुनियां सखि होउनि वसते ॥ मग
रुसुनी, असुखी विमुखी नर-शिर घेउनि जाते ॥ स्वसा खारि गरा
॥ धृ० ॥ १ ॥ दाम जाउनी दास्य करवुनी दांत दारू पाडी ॥ रुक्ष
हृदय करि रुष्ट मनहि ती रुदन रुद्र जोडी ॥ ही 'दारू' सुगरा ॥
॥ २ ॥ धृ० ॥

(दोषी जातात.)

प्रवेश दुसरा.

स्थळ—मदिरामंदिराचें प्रथमद्वार.

(आंत दारूचीं पिपें वरीरे देखावा. दारिद्र्यनाईक व अवर्षणराज
हिशेव लिहीत आहेत.)

(बाहेर दरवाजावर कांखेंत मूळ व हातांत खड्ग घेतलेला क्रोध
ऊर्फ ग्रंथिज्वर पहारा करीत आहे.)

क्रोधः—(सक्रोध)

पद्य-(अति पापि मी चंडालिण.)

हा क्रोध सहज वश न होय बाल हें वधा ॥ हें बालक वधिल
त्यासि पाजितां सुधा ॥ धृ ॥ आज अमित मायावी अर्भकें अर्शां ॥
वधुनि कितिक पडले हो क्षुधित नर फर्शां ॥ मदिरेचे सेवक
आह्नि लावितां पिशां ॥ मदिरा स्त्री-चसुवरिही चालवी गदा ॥ धृ ॥

(पडद्याकडे पाहून) कोण, तू कां आर्लास इकडे? आणि अशी
रडतेस काय हणून? (गहर्गता स्फुंदत रडत येते.)

महर्गताः—(रडत) माझं हेही बालक नाही का हो वांचत? भर्शा कशी पुरुषांची मनं निर्दय झणतें मी ! एवढं शेवटचं बाळ घेऊन तरी आपण यमलोकीं नाही का जायचं? हो झटलं.

क्रोधः—हा वेडे! भूलोकीं झालेलीं बालकें कधीं आह्वांला यमलोकीं घेऊन जातां येईल का ?

महर्गताः—बरं, नसेल जातां येत तर निदान तीं मुलं जिवंत तरी या जगांत सोडून कां देऊं नयेत ?

क्रोधः—मग कृतांतालाही हों पोरं 'काळ' होऊन आह्वां सर्वांचाही संहार करतील, हें तुला ठावूक नाही का ?

महर्गताः—झणजे हें काय हें असं बोलायचं? पोटाच्या पोरानीं भाईवापांचा संहार कधीं कुठें केला आहे काय ?

क्रोधः—खुळे, हें आमच्या राज्यांत सदैव चाललेलं असतं. ग्रंथिज्वर आणि महर्गता जगांत आली कीं, त्यांना धर्म, नीति, भक्ति, ईशप्रीति भर्शा हजागें सद्गुणी पोरं होतात. तीं आमच्या शत्रूंच्या—या मानवांच्या—हातीं लागून, त्यांनीं त्यांची जोपासना केली कीं, तीं झालीच आमच्या जिवाला काळ ! मग आह्वांलाच काय, पण काळाच्या काळालाही तीं दाद देत नाहीत. आणि त्यांतलंच माझ्याजवळ हें 'धर्म' पोरं, सर्वांहून थोर शत्रु आहे. तेव्हां या 'धर्म' कार्याचा वध तर आधीं झाला पाहिजे. साऱ्या सुधारलेल्या देशांनीं या धर्माचा आधीं वध केला झणूनच मदिराताईच्या कृपाप्रसादानं तीं आजकाल उन्नतीच्या शिखरावर पोहचलेलीं आहेत. काय झणतों ?

महर्गताः—(हंसून) असं आहे का ? मला नव्हतं बाईं ठावूक हें. तर करा या मेल्याची शंभर नव्हे—हजार शकलं. हो झटलं ! (जाते.)

क्रोधः—(स्वगत) काय करायं? मला देखील या पोरानींचा कैफ वेळा द्या येते. परंतु मद्यापि स्त्री पुरुषांपासून झालेलं हें निर्जीव

‘ धर्म ’ पोर असून देखील या जगांतल मानवांच्या हातीं जातांच ताजें-
तवानें होऊन, आपल्या मातापितरांना केव्हांच काळ होऊन वसेल;
झणूनच अशा पोरानाची मी प्रत्यहो वध करवीत आहे. असो, आतां
शेवटीं काय? मी एवढा मोठा ग्रंथिज्वर जगाला त्राहो करून सोडणारा,
परंतु दांतीं तृण धरून मदिराकाकूला शरण जाण्याचीं मजवर पाळीं
आलीं. आं? मी मोठा भयंकर ग्रंथिज्वर असलों, तरी वारा महिने
मला सर्व देशांत राहावयास मिळत नाहीं. शिवाय माझीच लस
टोंचून घेऊन माझा प्रतिकार करण्याची एक युक्ति एका दुष्ट विद्वानानं
काढल्यापासून तर मला चांगलाच शह बसूं पाहत आहे. आणखी
जर का माझे एकादं वर्म दुसऱ्या एकाद्या धूर्तानें ताडलं, कीं संपलच
माझे या जगांतलं आयुष्य! आणि या मदिरादेवीची गंमत पाहा;
हिला प्रतिकार नाहीं, औषध नाहीं, आर्जव नाहीं, कांहीं नाहीं. आह्मां
रोगादिकांचा प्रतिकार करणारांच्या घरीं देखील या वयाचा आदर-
सत्कारच चाळला आहे. आहो यमराजाचे सर्व सेवकही हिच्या तडा-
ख्यांतून सुटलों नाहींच. हा पहा एकच घोंट! (दारू पितो.) दुसरी
गोष्ट या ‘ धर्म ’ पोरानाची! आह्मां सर्व रोगांवर पडिंप्रवर, सर्व दुर्जनांवर
ही ‘ रामबाण ’ मात्रा व आमचें खरें वर्म हेंच, हें सर्व लोकांना टावूक
असून देखील, ही पिशाचनायिका ‘ मदिरा ’ या ‘ धर्म ’ संजीवनीचा
उपयोग करण्याची त्यांची बुद्धि व शक्तीच नष्ट करते, आणि त्यांना अध-
र्मरत बनवून अगदीं अचूक नरकांत रवानगी करून देते! सर्व काळीं,
सर्व स्थळीं, हिचा वास अप्रतिरोध असल्यानेच यमराजाच्या बरोवरीनें
हिडा यश मिळतें. आणि खरेंच आहे:—

दिंडी.

भगिनि कालाची विपस्वसा साची ॥ धरुनि मृदु नामा जनीं
शिरायाची ॥ नारि बालांप्रति महा तापदायी ॥ ओस पडलों किति
घरें इच्या पार्थी ॥ १ ॥

(इंद्रनाथ वैरागी ईशस्तवन करीत मद व मदन यांसह येतो.)

इंद्रनाथः—

पद्य—(नका हो नका हो कहं)

स्मरा रे स्मरा शास्त्रवेत्ता हरी ॥ असे पंचतत्त्वांचि माता खरी ॥
धृ० ॥ इतिहासकारां त्रिकाला कुणी ॥ दिलें निर्मुनी निर्मिता तो
धनी ॥ १ ॥ कवित्वासि हें विश्व कविना दिलें ॥ रची मूर्ते
काव्यासि मायावलें ॥ २ ॥ प्रसवते श्रुति-श्री-कळा-शारदा ॥
सृजे विश्वधेनु अशी दुग्धदा ॥ ३ ॥

मद व मदनः—हूं एकलेंत का महाराज? चाळून चाळून
थकलांत. हेंच तें मंदिर-शिरा आपण आंत. आह्मी जातो आतां
आंतील व्यवस्थेस. आमचं जरा एकावं. (जातात.)

इंद्रनाथः—(आंत पाहून) मोठंच आश्चर्य! अशा निर्जन वनांत
असे सुंदर उपन आणि हें सुंदर मंदिर कोठून आलें? स्वर्गातून तर
नाहींना उतरलें? आहा हा! काय हा घमघमाट सुटला आहे! या
पकानांचा सुवास सेवून माझे पंचप्राण निश्वास सोडूं लागले. एकाद्या भव्य
शहरांतील अगडबंद वाजाराप्रमाणें मेवामिठाई आणि फळफावळांच्या
ढिगांचा जणू या मंदिराच्या आंत एक वाजारच भरलेला आहे. हा षड्-
सालांचा सुगंध माझे प्राण आकर्षण करूं लागला. जेवून तृप्त झालेल्या
माणसाची क्षुधा प्रदीत करणारे हे पाकालय पाहून मजसारखा क्षुद्रिकल
व्याकूल झाला तर नवल तें काय? धन्य धन्य आहे या मंदिराची
धनीण? विचारी अतिथिसत्कारार्थ किती तरी अर्थ खर्चून श्रम करीत
आहे! ईश्वर तिचें कल्याण करो! तिचो जगांत भरभराट होवो ! या
मंदिराला चार दारं दिसतात. पण शिखर या आपण या प्रथम दारां-
तूनच आंत. दुसरें दार जाऊन पाहण्याइतका धोर आतां मला कोठून
धरवणार? हें मुक्तद्वार अन्नलत्र दिसत! तेव्हां आंत जाण्याला आतां काय
हरकत आहे? (आंत जाऊं लागतो.)

क्रोधः—(पुढें होऊन) हां खबरदार! आंत जायचं नाहीं.
काय हणतो?

इंद्रनाथः—(साश्वर्य) क्षणजे? या तुझ्या हागण्याचा अर्थ तरी काय?

क्रोधः—अहो स्वामी महाराज, मला अर्थ निर्थ कांहीं कळत नाही. काय क्षणतो? आपल्याला आंत जाऊं देण्यापूर्वी साक्षी एक अट आहे. ती आपण आधीं पूर्ण केली पाहिजे. काय क्षणतो? पूर्ण केली पाहिजे क्षणतो.

इंद्र०ः—ब्रावारे, मी आहे वैरागी-गोसात्री. कांहीं 'वयाणा' मागत असशील, तर माझ्या सारख्या कफळकाजवळ तुला काय मिळणार आहे? हवी तर ही माझी रिकामी झोळी मी तुझ्या गळ्यांत अडकवून देईन, समजलास?-(स्वगत) सरणाराचें सरतें, आणि कौठवळ्याचें पोट दुखतें. पुरलेल्या द्रव्यावर जसे झोटिंग भुजंग तसे श्रीमानांच्या दरवाजावर हे हलकट लावूचखोर श्वान अभ्यागतांच्या अपमानार्थ तयार असतात! मालकाचा एकपटीचा हुकूम हें दसपटीनें वजावतात. या धटिंगण-वेमुखवत-उद्धट रानवटांना कोणाचाही मानापमान क्षणजे एक करमणुकीचा खेळ वाटत असतो. श्रीमानांच्या घरी साधूसंत या मुळेंच आपण होऊन येत नाहीत. उघड्या दरवाज्याचं भयंकर कुळप क्षणजे हे पाहरेकरी. अर्थांत लक्ष्मी असून हें मुर्तिमंत दुर्दैव या हलक्या सेकांवच्या रूपानं यांच्या द्वारीं सदैव नांदत असतं. असो, याच्या अडाणीपणावर मी याला क्षमा करतो. कारण आहां साधूंना मानापमानाची क्षिति इतकी असूं नये.

क्रोधः—काय क्षणतो, स्वामीमहाराज, तुमची झोळी तुझालाच लखलाम असो. ही माझ्या हातांतील तलवार ध्या. आणि आमच्या वहिवाटीप्रमाणं या मुलाला-या 'धर्म' कार्याला-ठार मारून आपण खुशाल आंत चला. या धर्माचा वध आधीं करा. साऱ्या जगानं केलेला आहे. तुम्ही मिळं नका. काय क्षणतो? आमची ही वहिवाद तुम्हाला सांगितली. 'वयाणा' वेणारे सेवक या वाज्यांत तुम्हाला नाहीत मिळायचे! हं: काय क्षणतो?

इंद्रः—तर काय या मुलाचा वध मी करावा, असें हाणतोस? विष्णवे नमः! विष्णवे नमः! अरेः—

पद्य-जगदिशा तूं तात असशि.)

कोमल हें ॥ मूल फूल जाईचें ॥ वा मूल फूल ॥ धृ० ॥ कुणि वाधिका । क्षुद्रिकलहि खल पाडस हें गाईचें ॥ धृ० ॥ चाल ॥ देवचलें । चक्रवर्ति होइल हें ॥ संतजनी । सत्कीर्तिहि मिळविल हें ॥ बुद्धिवलें । बुद्धि बुधां शिकविल हें ॥ चाल ॥ पंडित वा । सद्गुणमंडित होउनि बहुदिन वांचे ॥ धृ० ॥

आणि याचं नांव काय 'धर्म'? याळा मारण्याचं अधर्माचं खाटकाचं काम तूं मला सांगतोस काय? धिःकार असो तुहां निर्दय कसावांना! अरे यापेक्षाः—

साकी

पडों क्षुधेच्या भक्ष्यस्थालीं मी अभक्ष्य भक्षण न घडो ॥ बरवी रक्षा होवो तनुची वृत्ति क्षणहि न विघडो ॥ धेवो मृत्यु बरा ॥ भ्रष्ट न पडरि करोत नरा ॥ धृ० ॥

क्रोधः—वरें तर, काय हाणतो? आलांत तसें निघून जा हाणतो. (स्वगत) हो सेवा तर बजावली. आतां, मदिरेची शिकार गमावली तर तो दोष तिच्या नशिवाचा! (उघड) अहो, या मुलाला मारल्याशिवाय मी तुहांला या दारांतून कल्पातीही आंत सोडणार नाही. बस मालकाचा हुकूम आहे हाणतो. मी नांवाचा ग्रंथिज्वर क्रोध आहे. काय हाणतो?

इंद्रनाथः—काय, तुझे नांव क्रोध? तर तूं सुबोधरिपु-संव्दोष शत्रु. तुझाच वध, नव्हे—साग केला पाहिजे. जा, नाही तर नाही; असें राक्षसी काम करण्यापेक्षां या क्षुधा राक्षसिणीनेच मला—गिळून टाकले, तरी बेहत्तर आहे. जय शंकर. (जातो.)

क्रोधः—(स्वगत) हीं तुझीं बालबोध वचनें मला क्रोधाला विरोध करणारीं—दुर्बोध आहेत. तूं आपलं भक्ष्य आतां दुसऱ्या द्वारीं शोध बावा! (पडदा पडतो.)

प्रवेश तिसरा.

(स्थळ-मदिरामदिराचें द्वितीय द्वार.)

(इंद्रनाथ येतो.)

इंद्र०ः—(स्वगत) काय? हा वाडा चेतक्यांचा आहे, की भूताटक्यांचा आहे? की पहिल्या दरवाजावरील पाहेकरांचि महा ठग आहे? मला इथं आणून सोडणारे ते सेवकही आतां कुठं दिसत नाहीत. हा काय प्रकार आहे, कांहीं कळत नाही. हर! हर! क्षुधे, नको-नको अशी मला विव्हल-विकल करूं:—

पद्य—(अपना जमाल.)

अतनु असुनि सतनु जीव जाळिशी कसे ॥ उदरभरण कार्य
त्यजुनि लाविशी पिसें ॥ दुःसह माव्यानकाल देव-दानवा ॥
सागर रवि सुकवि, रविसि राहु गिलितसे ॥ धृ० ॥

असो, या द्वितीय द्वारी तरी आपली कांहीं दाद लागते का पाहूं.
(उघड) अहो कुणी आंत आहे का हो? या क्षुधित वैराग्याला कांहीं
खायाला देतां का हो? (लोभ आंतून गोमांसाचें भरलेलें ताट घेउन येतो,)

लोभः—हं! आळं का लक्षांत? हें ध्यावं महाराज, यथेच्छ
भक्षण करावं. आळं का लक्षांत? अगदीं ताजें उनउनीत नुकतेंच शिज-
विलेलें आहे. आळं का लक्षांत?

इंद्रनाथः—काय हें मांस?

लोभः—आळं का लक्षांत? नुसतं मांस नव्हे, सुरेख गोमांस आहे.
आळं का लक्षांत? हे पहा, साधुमहाराज, हा अगदीं चटकदार सुरवा आहे.

पद्य—(मुझे छोड चला वंजारा.)

गोमांस मुखद् खायाला ॥ कट्टु विषतो भार्जीपाला ॥ लाउनिपां
मालमसाला ॥ अति सुरेख सुरवा केला ॥ धृ० ॥ चाल ॥ ध्या स्वामी
भुरका याचा ॥ काय पोळिभात खायाचा ॥ सेवुनि हें थय थय
नाचा ॥ चाल ॥ याहुनी अमृत नच मिष्ट । जर्गीं स्वादिष्ट । करिल
हा पुष्ट । जराग्रस्ताला ॥ सात्त्विक सागुतिचा गोळा ॥ धृ० ॥

का आळं का लक्षांत?

इंद्र०:—शांतं पापं! शांतं पापं!! काय, हें गोमांस तूं मळा हिंदूला खायाला देणार? हा मूर्खा!

पद्य-(तूं टाक चिन्नी.)

जातिचे शुद्ध हिंदू ॥ जिला वंदूं ॥ गोमाय तियेचें मांस भक्षुं का जोडुं पापसिंधू ॥ धृ० ॥ चाल ॥ गोसुत्रहि आहे तीर्थ आह्लां हिंदुंना ॥ बारे ॥ रोहिणी दुग्धदा कीर्ति तिची निंदुं ना ॥ बारे ॥ आर्यासि असा कृषिकर्मि दुजा वंधु ना ॥ बारे ॥ चाल ॥ कृष्ण करूं धर्मदु काय सेवुनी मांसपिंडू ॥ धृ० ॥

लोभः—पण आळं का लक्षांत? आपणासारखे साधुसंत—महंत—सुविद्यासंपन्न सुशिक्षित हिंदू, त्यांतून देशांतरीं आहांत, असें असल्यावर आपल्याला हा विधिनिषेध कशाळा पाळायला हवा? आळं का लक्षांत? लक्षांत घ्या. हें गोमांस थोडें तरी खाल्याशिवाय या दरवाजांतून आपला प्रवेश आंत व्हावयाचा नाही. नाही तर या तरवारीशीं गांठ आहे. का आळं का लक्षांत? खातां का वेऊन जाऊं?

इंद्र०:—जा दुष्टा, चल नीच. (तो गेल्यावर आ०) झालं, दुसऱ्या दोन दरवाजांवर देखील अशीच काही तरी ट्रम असेल झालं. पण भातां असाच जाऊं तरी कुठं? असो, आपला पूर्ण मनोनिग्रह तर आहेच. तेव्हां राहिलेले दोन दरवाजे पाहून मगः—मग काय माझा निश्चय ढळणार तर. नाही? छे: नाहीच ढळणार. चला उगीच त्या दोन दरवाजांवर फेरी घालून जायला काय हरकत आहे? पण छार्ता कां घडघडते? असो भगवदिच्छा बलीयसी. हें मंदिर असंच सोडून पुढें जायालाहि धीर होत नाही. असो काय होईल तें होवो. आपला निश्चय तर आहेच, कीं.

साक्षी.

पडोंं भुधेच्या भक्षस्थलिं मां अमक्ष्यभक्षण घडो ॥ सरवि रक्ष, होवो तनुची वृत्ति क्षणहि न विघडो ॥ येवो मृत्यु बरा ॥ अष्ट न षडरि करोत नरा ॥ धृ ॥

(पडदा पडतो)

प्रवेश चौथा.

(स्थळ-मंदिरामंदिराचें तृतीय द्वार)

(इंद्रनाथ येतो)

इंद्र०:—(विव्हळ होऊन) हा क्षुधे! हा क्षुधे! हे जीवजंतूंचें पोषण करणारे जननी:—

पद्य—(आत्महृदया शांतवाना)

पूर्ण भरुनी सदनि अन्नं ॥ काय तुझी सजणे ही त्रेधा ॥ उपकृति करिना कुणिहि कदन्नं ॥ धृ० ॥ क्षुधाचि जडजीवांची जननी ॥ तुजविण जीव न धरि साधु मुनी ॥ तुजविण नगरें बनति अरण्यें ॥ पूर्ण भरुनी ॥ धृ० ॥

असें असून तोच क्षुधा आज मला कशी राक्षशी होऊन लळू लागली पहा!

पद्य—(स्वार्थी जी.)

जेननी ही । झालि मशिं आजी राक्षसी ॥ धृ० ॥ भक्षि भक्ष्य मज गणुनि, दहन करि । रुक्ष वृक्ष जैसी ॥ १ ॥ देवहता कधि कधि जगि मित्रहि । होति नाग फुरसी ॥ २ ॥ निकट वसुनि तूं खोल्या पोटा, । वैन्यासम लळशी ॥ ३ ॥

—भरे ए पहारेकरी, कोणो आहे का रे आंत ?

श्लोक.

उभा द्वारिं ठेला यती हा भुकेला ॥ जरा काहीं द्या शांतवाया भुकेला ॥ दया स्वर्ग देई, दया भोक्षदायी ॥ दया मायताई, दया बापभाई ॥ असे ही दया साधुवर्गाचि माता ॥ खरें, ही दया स्वर्गि नेईल दाता ॥

—जय जय रघुवीर समर्थ !

(मोह-पड्यांत 'येथे आहे मंदिरेचा अनर्थ !' असें लपून दारूचें एक सुवर्ण कदश व सुरई घेऊन गेतां.)

मोहः—समजलं कीं नाही, यति महाराज, या सुवर्णपात्रांत सुरा आहे. ही आपण प्राशन करा. क्षणजे मग आपला आगमनसन्मान होऊन, आपल्याला आंत जाऊन वाटेल ते खायला-प्यायला मिळेल. समजलं कीं नाही? असं आहे, समजलं किं नाही?

इंद्रः—(स्वगत) झालं, कल्पिलं तेंच अनुभवाला इथंही आलं. इथं सारी खुद्द लवाडी आहे. पण या साऱ्या गोंडवंगाडाचें कारण तरी काय असावें? जगांत अपकारी लोक पुष्कळ असतील, परंतु इथलं हें अपकारी वर्तन, प्रकरण व दळगवळण कांहीं विलक्षणच दिसतें. कीं साऱ्या जगांतले अपकार एकवटून त्यांनींच येथें हें एक आकारी मंदिर निर्माण केलें आहे कोण जाणें? असं हें अपकारी मंदिर जगांत एवढंच आहे, कीं आणखीही या जगांत अशा मंदिरं कुठं असतील? अशा मंदिरांचा जगांत जर सुकाळ झाला, तर मग जगाचा प्रलयकाळ येऊन ठेपलाच समजावा. जगांतील सर्वच पापांचें मुख मनोहर-सुंदर-सुखकर-प्रियकर; परंतु हृदय विषागर-विषसागर असतें; क्षणून सर्व मोहक वस्तूपासून फार सावध राहिलें पाहिजे. हाय! हाय! पण मी या क्षुबेला आश्रुं तरी कोठवर ?

मोहः—समजलं कीं नाही? स्वामी मनांत शंका विका अगदीं आणूं नका. अहो:—

पद्म—(महवृव । सकसूद ।)

प्या दारु । ही मारु । अम दारु । हितकारु ॥ धृ० ॥ ही मंदिरा । अधरि धरा । उदरि द्या शिरु ॥ धृ० ॥ स्वर्गपददायि सुरा । मोक्ष-दही पितरां ॥ क्षणुनी स्वामि जरा घ्या कि, नका कां-कुं करुं ॥ १ ॥ धृ० ॥

पहा, ही मी पितों. (पिऊन) समजलं किं नाही?

इंद्रनाथः—(तिरस्कारपूर्वक) हा मूर्खा! मी आधीं आहे कोण, हें तूं समजलास का? मग तुझं बोलणें मला समजलं किं नाही, तें मग मी तुला सांगतों. अरे:—

पद्य-(परिणिलं न मुनि०)

हा भक्त-निरंजन तुजला ॥ मदिरासक्त कसा दिसला ॥ रे खला ॥ धृ० ॥ मंदिर हें आतिथ्याचें ॥ कीं 'शापविषय' पथिकाचें ॥ रे खला ॥ चाल ॥ वारुणी । मला पाजुनी । काय तव मनीं ॥ सत्त्व हरण्याचें ॥ परि नाम न घेई त्याचें ॥ मजपुढें ॥ धृ० ॥

मोहः—(स्वगत) ऊं: ! असे किती तरी सत्त्वशील लोक या मदिरेनें धुळीला मिळविले आहेत ! (उवड) पण स्वामी महाराज, समजलं किं नाही ? यांत सत्त्वहरण कसचें होतें आहे ? हें पंचतत्त्वाचें सत्त्व मद्य आहे. एवढीशी मदिरा प्यायची आणि या मंदिरांत शिरून खुशाल चैन भोगायची. दारु पिण्यांत पाप कसचें आहे बुवा ? समजलं किं नाही साधु महाराज ? आह्मी तर मद्यपान आणि दुग्धपान एकच समजतो. तुझी भिन्न समजू नका. समजलं किं नाही ?

इंद्रनाथः—मदिरापान ह्मणजे तूं एक अगदीं क्षुल्लक गोष्टच समजतोस, नाही रे ?

मोहः—हो अगदींच क्षुल्लक-सोपी गोष्ट आहे ही. हातांचें आणि ओंठांचें काम-क्षणभर मन जरा बाजूला ठेवून द्यावं. किंवा मदिरादेयी मनांत शिरल्यावर मन ठिकाणावर मग राहिल तरी कशाला ? आपोआपच तें दूर पळून जातं. मग तें जवळ ह्मणून येतच नाही. हं, समजलं किं नाही ?

इंद्रनाथः—जळो तुझें 'समजलं किं नाही' ? मदिरेनें हिरावून घेतलेलं मन इहलोकीं कधीं कुणाला मिळालं आहे काय ? इहलोकीं मदिरेनें सत्यनाश केल्यावर मग परलोकीं पश्चात्ताप करायला तें परत येतं. महा मूर्खा :—

पद्य-(लाल शाल जोडि)

पापें ब्राह्मण-हत्या, चौर्यहि, गुरुभायेंशीं गमन तसें ॥ दुर्जन संगति पातक चवथे मद्यपान पांचवें असे ॥ या पांचांतिल मद्यपानची श्रेष्ठ दुरित मज भासतसे ॥ लग्न न एक दुजाला चारीः परि पंचम चारांसि डसे ॥ १ ॥ धृ० ॥

तसेंच :-

पद्य-(हा भक्त निरंजन)

वैरिण ही सुरासुरांला ॥ ही दुजी हलाहल हाला ॥ रे खळा ॥
हा भक्त ॥ धृ० ॥

मोहः—छे हो स्वामी, आपण अगदी चुकत आहात. ज्या प्रमाणं व्यभिचार-चौर्यादिकांना श्रीकृष्णदेव व कार्तिक स्वामीचा आधार आहे, त्या प्रमाणंच आह्वांला भोलानाथ श्रीशंकरजोचं दैवत-मद्यपि व कैफी लोकांकरितां पाठाराखं आहे. आह्मी सुरादेवांची आराधना करून देखील मोक्षपद साधतों. हें पहा, ही देवी सुरा श्रीशंकरजोवरही ताण करते. एका हिचा महिमाः-

पद्य-(चाल सदर पुढे चाल.)

प्रिय वनिता सुरा-सुरांला ॥ गिरिजापति परिश्रुतेला ॥ सेवितो ॥
सुप्रसन्न भक्तां करिते ॥ ह्यणुनियां प्रसन्ना धरिते ॥ नाम ती ॥
गुजगोष्टि अंतरीं कथिते ॥ 'कादंबरि' ह्यणुनी धरिते ॥ नाम ती ॥
चाल ॥ उत्तमाचि । गंधोत्तमा । नरांची रमा ॥ 'इरा-मधु-हाला' ॥
बोळवी अमित मधु बोलां ॥ भारती ॥ धृ ॥

हं समजलं किं नाहों? ध्या; ध्या; लवकर एक घुटका ध्या. फक्त एकच घोंट पहा, हें स्वर्गप्राप्तीचं साधन-मद्यप्राशन करा. नाहों तर मी तुह्वांला आंत मुळोंच सोडणार नाहों. हां या दरवाजावरचा अट आहे, समजलं किं नाहों? दारू प्या हो, थोडी दारू प्या. पडे पर्यंत दारू प्या. स्वतः बुडे पर्यंत प्या. संसार, देश, राष्ट्र उजाड होईपर्यंत प्या. जग बुडेपर्यंत दारू प्या. समजलं किं नाहों?

पद्य-(रतिविलास गंगेमाझारीं)

या दुष्ट दारूच्या पायीं ॥ रे ॥ नर अधोगतीला जाई ॥ धृ० ॥ शिशु
रडतीं धायी धायी ॥ रे ॥ हंबरती अबला गायी ॥ १ ॥ नरमांस-
रुधीर ही खायी ॥ ही ॥ राक्षसी यमाची ताई ॥ २ ॥ जो पशू
हिशीं रत होई ॥ रे ॥ नोळखा वाप वा भाई ॥ ३ ॥ नाशिते पूर्व
पुण्याई ॥ ही ॥ पूर्वजांसि नरकीं नेई ॥ ४ ॥ जगां अनर्थ नाना
पाहीं ॥ रे ॥ करी मदांध मदिराबाई ॥ ५ ॥

जा, आतां मी पाहतों माझ्या देवाची परिक्षा चतुर्थद्वारीं जाऊन. (जातो.)

चित्रगुप्तः—(पूर्वीप्रमाणें प्रवेश करून स्व०) शाबास! इंद्रनाथा, शाबास! तू ही तीन द्वारं जशी चुकीवलीस तसेंच एवढं चवथें द्वार चुकीव. हणजे पहा, हीं स्वर्गाचीं पडसानें तुला मिळतील. कोणतंही कठीण कार्य परमेश्वरावर भार घालून मनुष्य करूं लागतो, तेव्हां त्यानं प्राणांतापर्यंत निराश होऊन कचरतां कामा नये. मनुष्य कसोटीला टिकला, कीं देव प्रसन्न झालाच. ही अगदीं खूण गांठ! नाटकांतिल प्रसंग प्रत्येक वेळीं बोलाफुलाला गांठ पाडून गोंवावे लागतात, परंतु ईश्वरी लीलेचं नाटक सदैव खरे प्रवेश व खरे अंक विनचूक दाखवितें. सर्वांत कठीण जो मदिरा—मोह तो तर इंद्रनाथानं जिकला. आतां हा चवथ्या द्वारींही पश मिळवून विजयी होईल असें वाटतें. कारण क्षुधित मनुष्यापुढं कामाचा प्रताप चालत नाही. पण चवथ्या द्वारीं दुष्पट मदिराप्रताप ती मदिरा दाखीवणार, त्यांतून हा सुटला पाहिजे. चला, तो गेलाच चवथ्या द्वारावर, (जातो.)

मोहः—स्वामी महाराज खुशाल जाऊं देत. समजलं किं नाही? तिथं तर ती प्रत्यक्ष सजीव मदिरा आस्मानां परीं यांचें सत्त्व हरण करायला बसलेली आहे. याला धडपणें ती घरीं जाऊं देईल, असें मला कांहीं वाटत नाही. ती याला सर्व धिपयांसह मदिरारंगांत दंग करून, अनंग—रंगांत याच्चाशीं संग करील. तिचे अनेक दंग पाहून याचा यतिभंग—साधुत्वभंग होऊन मदिराकाकू सर्वप्रकारें खमंग होऊन बसणार. समजलं कीं नाही? आणि आतांपर्यंतचें सर्व बळीं जियें पुरलेले आहेत, त्यांतच यालाही नेऊन पुरणार; आणि हा तिचा अत्यंत महत्त्वाचा बळी असल्यामुळं त्याजबरोबरच तीही यमलोकाची वाट धरणार. समजलं किं नाही? परंतु हा मृतपणें, आणि तीं जिवंतपणें—एवढांच कायतो दोघांच्या प्रयाणांत फरक उरणार. बोला तर मग—सुराधिजय—मदिराप्रताप—एकच प्याला मदिरेचा प्रधान झाला. 'संगीत मदिरेचा एकच घोंट!' विजयीभव! समजलं किं नाही. (पळत पळत जातो.)

प्रवेश पांचवा.

स्थळ—मदिरामंदिराचें चतुर्थद्वार.

(मद्, मदन व मत्सर येतात.)

मत्सरः—हटलं हणजे हा गोसावी मोठाच छट दिरातो, तुमच्या बोलण्यावरून, हटलं हणजे. चौथ्या द्वारापर्यंत मजल मारणारा हा पहिलाच माणूस आपल्याला भेटला. खरंच! हटलं हणजे.

मद् व मदनः—होय; पण ऐकलंत का महाराज? आमचं जरा ऐकावं. चांगलं सावध रहावं. ही शिकार आमच्या कसूरीमुळं हातची गेली तर मदिरामहाराणांसाहेब आह्यां, सहाजणांचीही डोकी उडीवतील. तिचा प्रयत्न करून फुकट गेला तर आमचं भाग्य आहेच सांत! आमचं जरा ऐकावं, ऐकलंत का महाराज.

मत्सरः—हो हटलं हणजे, मला देखील तीच पंचाईत येऊन पडलेली आहे. आणि हटलं हणजे—पण वाईसाहेबांची स्वारी आलीच इकडे (घाबरतात)

(उत्तम शृंगार करून हातांत कोरडा घेतलेली मदिरा येते.)

मदिराः—(स्व०) विजययेताळ प्रधानापेक्षांही हा महत्त्वाचा बळी आहे. हा लाभला तरच प्रधानपद मला अधिक शोभेल. (उबड कोरडा उडवून) काय रे? कसली खलबतं चाळली आहेत? (ते कापू लागतात) मदा, मदना तुम्ही चला अंतर्महालांत. तिथं तुमचं काम. किंनई? कारण लागेल तेव्हां मी तुम्हांला बोलावीन, वरं. किंनई!

मद् व मदनः—आज्ञा प्रमाण. (जातात.)

मदिराः—किंनई, मत्सरा, तूं हातांत तरवार घेऊन या इथे असा उभा राहा. आणि किंनई, मी इथं या संगमरवरी चबुतऱ्यावर बसें. आतां बघते, मेला तो गोसावडा माझ्यापुढे कितीसा टिकतो तें. हे दोंगी पोटभरू, वादसरू, बहुरूपी जोगडे प्रथम प्रथम मोठे छदच

दिसायचे. परंतु हे खरे साधु-सन्यासी नव्हत. तर तुला सांगतें ऐक.
किनई:—

पद्य-(आही पंढरपुरीं जातों.)

कौपीन श्रान लावी । सन्यासी होई का ॥ आली दाढी वानरासी
सन्यासी होई का ॥ धृ ॥ चाल ॥ वाढवुनी शिरीं जटाजूट तनु
वृथाची कष्टविती ॥ रामनाम जरि पाठ जिभेचा अंतरिं दुष्ट अती ॥
पोटासाठीं यति झाले सन्यासी होति का? ॥ धृ० ॥

तेव्हां किनई मत्सरा, वच तूं मी त्वाची आतां कशी मौज करतें
ती, किनई, तो खरा साधु असला तरी मदिराप्रतापानंच जेर व्हायचा.
तुही क्रोध-मद मदनादिक 'षड्रूप' नामधारी हणून जगाला भिव-
विणारे असलांत आणि जगभर तुमच्या पराक्रमाच्या गोष्टी जरी गाजत
असल्या-तरी या मदिरेची सेवा करण्यासच तुही योग्य आहांत. अरं
मदिरा हणजे कोण समजलांत तुही? किनई!

मत्सर:—पण वाईसाहेब, हटलं हणजे हा गोसावडा मोठा
मुर्दाड-चिकट दिसतो, हटलं हणजे. हटलं हणजे हा काहीं सामान्य
पुरुष दिसत नाही, हटल हणजे.

मदिरा:—अरे पण सकल जगत्संहारिणी मीही पण नांवाची
सुरा-मदिरा आहे. ऐक; कीं नाही, हा खरा साधु असला तरी मीही
काहीं कमी नाही. समजलास? किनई.

पद्य-(सुदिन येई उदया)

गरस्वता मदिरा ॥ मी ॥ गरला तरि धरि गरगळ शिव हृदि ॥ मज
लावी अधरा ॥ धृ० ॥ चाल ॥ कापि कंड चरचरां प्रकट यम ॥
त्याहुनि भयकर किति तरि कृति मम ॥ भ्रमें लंपट नर-सुखिं
शिरुनी जालितसे उदरा ॥ श्री ॥ धृ० ॥ लंपट वनवुनि संकटतति-
मधिं ॥ पाडिन, सोडिन त्या नच मी कविं ॥ देशी माझी करणी
असुनी ॥ प्रियकरणीच नरा ॥ मी ॥ २ ॥ धृ० ॥

मत्सर:—होय खरं आहे वाईसाहेब, हटलं हणजे. हटलं
हणजे, आपला प्रताप आहेच तसा, हटलं हणजे, आणि हटलं
हणजे-पण हा कोण?

(पडघांत)

“ उभा द्धारिं ठेला, यती हा भुकेला ॥ जरा कांहीं द्या, शांतवाया भुकेला ॥ १ ॥ दया स्वर्ग देई, दया मोक्षदायी ॥ दया माय ताई, दया वाप भाई ॥ २ ॥ असे ही दया साधुवर्गाचि माता ॥ खरें ही दया स्वर्गि नेईल दाता ॥ ३ ॥ ”

मदिरा:—आला रे आला! सावध रहा. मेला किंनई, मदिरेश्वा घरी दयेची याचना करीत आहे. खरोखरीच हा शतमूर्ख अर्थात माझी शिकार असलाच पाहिजे. या पारध्यापुढं त्या सशाची आतां काय प्राज्ञा आहे. सुटून जाण्याची-किं नई.

(इंद्रनाथ येतो.)

इंद्र:—हें चवथं आणि शेवटचं द्वार आहे. आतां कांहीं होवो. कोणाला कांहीं एक न पुसतां, या द्वाराच्या आंत आतां मी एकदम शिरणार. (शिखं लागतो, तोंच मत्सर त्यास आडवितो.)

मत्सर:—हां! ह्मटलं ह्मणजे एकदम नाहीं जायाचं आंत, ह्मटलं ह्मणजे. अहो ही पहा, त्रिभुवन विख्यात अम्सरा-मदिरा-आधी इच्याशी संग करा. आणि ह्मटलं ह्मणजे मग या सुंदर-मंदिरांत प्रवेश करून रंगढंग करा.

इंद्र:—व्याकूळ होऊन) अरेरे! जातो आतां माझा प्राण. मला भोंवळ येते. (घेरी येऊन पडतो.)

मत्सर:—(वावरून) ह्मटलं ह्मणजे, ह्मटलं ह्मणजे, बाईसाहेब हा गोसावी मरतो किं काय बघा वरं. याला आतां हें जग बुडेल, आणि क्षुधेनं मेला, तर महर्गतेचा बळी ठरेल. ह्मटलं ह्मणजे.

मदिरा:—किंनई, मत्सरा भिजं नकोस. हे मेळे असेच ढोंगी असतात. कदाचित माझं हें अपूर्व रूप पाहून देखील हा बेशुद्ध झाला असेल. तेव्हां जा तूं आतां आंत-मी-याची संजीवनी मात्रा-एकटीच इथं राहतें याच्याजवळ.

मत्सर:—जातो; ह्मटलं ह्मणजे. आणि बोलावाल तेव्हां येतोच ह्मटलं ह्मणजे. (जातो.)

मदिरा:—आतां किनई, याळा सावध करावं, आणि आपलं कार्य साधावं. केव्हां एकदां यमराजाच्या घराचें मुख्य प्रधानपद मळा लाभेल, असं मळा होऊन गेल्लं आहे. (इंद्रनाथाजवळ जाऊन) स्वामीमहाराज, अहो स्वामीमहाराज, किनई, अहो यतोमहाराज ! असं जग बुडवूं नका गडे. सावध व्हा. सावध व्हा ! (थोडो दारू डोळ्यांस लावते.) हा मदिरा-स्पर्श आतां चांगलाच परामर्श घेईल याचा किनई.

इंद्र०:—(डाळे उघडून) “ अस ही दया साधुवर्गीचि मांता ॥ खरे ही दया स्वर्ग नेईल दाता ॥ ” (मदिरेकडे पाहून साश्चर्य) आं? तूं कोण आहेस? त्या चंद्राच प्रतिबिंब तर नव्हस? पण प्रतिबिंब मूळ बिंबा-इत सरस कसे? मळा वाटतं, आतां सूर्य उद्यां उगवणार नाहीं; जग-ताचो सर्व कार्य आतां तुझ्या प्रकाशानंच पार पडणार ! पण असा, तुझं सौंदर्य कितीहो मोहक असलं, साधूजनही क्षणमात्र या सौंदर्यावलोकनानं ईश्वरां चातुर्याचें कोतुक करीत राहिळे, तरां ओल्या मातोचो-शेणामेणाचो तूं एक बाइली ! मळा स्रौसौंदर्याचा माह भगदां कःपदार्थ वाटतो. मां कर्वाचें स्र्वावश होणार नाहीं. पण सांग, तूं माझ्याजवळ कां आलांस?

मदिरा:—किनई, बुवासोहेव, आपण घरां येऊन पडलांत, तेव्हां आपल्याला सावध करण्यासाठींच मां आपल्याजवळ आलें हो. (स्वगत) तपाचें विलक्षण तेज याच्या डोळ्यांत चमकत असल्लें पाहून प्रयक्ष कृतांतमहाराजदेखील भिऊन जातील. परंतु:—

पद्य—(मूढमते तूं पापराशां.)

जप-तप मदिरे-पुढें कशाचें ॥ व्यसन भयंकर हें दारूचें ॥ धृ० ॥
 किती जपस्वी किती तपस्वी ॥ फसले साचे ॥ १ ॥ मद्यचि यश,
 बल असे यमाचें ॥ सुरा करी वाटोळें सगळ्या सुरासुरांचें ॥ २ ॥
 वर्णन हीचें शक्य न वाचे ॥ जो खल पडला हीच्या नादां ॥ तो
 नच वाचि ॥ ३ ॥ चंदन करि सर्व सदगुणांचें ॥ नरकंदन करि
 यमपुरि भरिते ॥ ढीग शवांचि ॥ ४ ॥ दुर्दैवाचि मी शिशुरामांचें ॥
 मूर्तिमान 'मदिरा' मंथनविष ॥ सुतदारांचें ॥ ५ ॥

इंद्र०:—पण तूं कोण आहेस, तें सांग ना आधीं. काय तूं या लोकचीच आहेस? तुझा जन्म मानवकोटींतच झालेला आहे काय? तुझ्या-

घरून शतकोटी मानव जीव ओवाळून टाकतील, असं तुझं सौंदर्य घातक आहे. तुझ्या या रूपावरून तू कोणी तरी अप्सरा असावीस, असं मला वाटतं.

मदिरा०—(स्वगत) आमच्या नर्कपुरीचा दरवाजा जसा कर्पूराचा आहे, तसंच माझं वाह्य सौंदर्यही खोटं आहे, हें याला काय ठावूक? (उघड) किंनई, साधुमहाराज, ती उठाठेव आपल्याला कशाला हवी? की नाही, भुक्तेनं आपण व्याकूळ झालेले आहांत. तेव्हां झटलं, किंनई आपल्याला कांहीं खायाला प्यायाला हवें काय? किंनई.

इंद्र०—काय तू मला कांहीं खायाला प्यायाला देणार? तर आण आण पाहू लवकर कांहीं तरी.

मदिरा०—पण झटलं, एकदां आपण किं नाही, तो सुंदर भारसे—महाल पाहून येऊं. तोंपर्यंत किंनई, ताजा स्वयंपाक तयार होईल, मग जेवू मिळूनच एकत्र किंनई!

इंद्रनाथ—अग, मला वैराग्याला तो आरसेमहाल घेऊन काय करायचा आहे? कांहीं तरी खायाला देणार तर दे. पहा मी आज तीन दिवसांपासून उपवासी आहे.

मदिरा—(तोंड वाईट करून) आई, आई, आई! काय तीन दिवसांपासून आपण उपवासी आहांत? (स्वगत) तर मग मला ही खाशी शिकार सांपडली आज. (उघड) अरे मत्सरा, मत्सरा, चल इकडे वाहेर ये.

मत्सर—(प्र० करून) हा मी तयार आहे. काय हुकूम आहे वाईसाहेब? झटलं हणजे?

मदिरा—यांना सांग आतां तूच काय सांगायचं तें, कारण, तूच या चवथ्या द्वारावरचा चौकीदार आहेस. मी जरा आंतून जाऊन येतें, (जातांना आप०) मथ्यरात्र उलटून गेली. आतां लवकरच पहांट होईल. या मेल्याचं डोकं लवकर उडावायला हवं. (जाते.)

मत्सर—झटलं हणजे, साधुमहाराज, अज्ञून इथंच का उभे तुम्ही?

इंद्रनाथः—तर बाबा, काय करूं? मला आंत कोण सोडतो?

मत्सरः—हटलं हणजे 'देव देतो, आणि कर्म नेतं' अशांतली गत झाली आहे, तुमची! अहो अशी गोरी, गोमटी, टेंगणी, टुसकी अप्सरा सोडून देऊन, असे 'आ' पसरून काय बघत उभे राहिलां आहांत? अज्ञानपर्यंत हटलं हणजे—हटलं हणजे—दुसरा कोणी असता तर, काय सांगावं तुहांला? हटलं हणजे—(काहीं खुणा करतो.)

(मद् व मदन येतात.)

मद्—एकचंत्त का महाराज, वाईसाहेब आंत बोलावताहेत तुहांला.

मदनः—माझं जरा ऐकावं. आपल्याकरितां आंत सर्व काहीं तयारी झाली आहे.

इंद्रनाथः—(वर पाहून) काय? या वाड्याचें नांव ' मदिरा-मंदिर ' ? काय मायावी-राक्षसी प्रकार आहे हा ! ही मदिरा कोणी वेश्यां तर नाही ना ?

मदनः—अहो, या वाड्याच्या मालकिणीचें नांव मदिरा आहे. आपण मलतें सलतें बोलूं नये. आणि आपण भिऊंही नये, माझं जरा ऐकावं. आपण अगदीं ' नाही ' हणूं नये. कसं अगदीं सुरेख पांखरूं आहे. हं माझं जरा—माझं जरा ऐकावं.

इंद्रनाथः—(रागानें) अरे हरामखोरांनों, तुहां पाजी दगलबाज आहांत. तुहां दगलबाजी करून फसवून मला इथं आणलेंत, हें तुमचं कौटाळ आतां मला समजलं. चला; जा. नको मला तुमचं तें अन्न.

साकी

पडों शुधेच्या भक्षस्थलिं मी अभक्ष्य भक्षण न घडो ॥ बरची रक्षा होवो तनुची वृत्ति क्षणहि न विघडो ॥ येवो मृत्यु बरा ॥ अष्ट न षडरि करोत नरा ॥ धृ ॥

मत्सरः—हा भसा ऐकत नाही तर धरारे धरा, बांधा गुलामाला; हटलं हणजे.

इंद्रः—चांडाळांनीं, माझ्या दृष्टीपुढून चालते व्हा. तुझाला तुमच्या शस्त्रास्त्रांची घमेंड असेल, तर या असे पुढें. आणि माझा शाप-प्रभाव पहा. (तेकांपूं लागतात.) का, अज्ञून जातां कीं नाहीं निवून? (दंड सांवरतो.)

सर्वः—(भिऊन) ऐकलंत का महाराज? माझं जरा एकावं. हलटलं हणजे-आहो-पापी-मद-मदन-मत्सर सर्व निवून जातो. क्षमा करा. (जातात.)

इंद्रः—अरेरे! ही पुन्हा दुसऱ्यांदा मूर्च्छा आली. आतां मात्र मी मरतो खचित. (पडतो.)

(चित्रगुप्त येऊन एका बाजूस उभा राहतो.)

चित्रगुप्तः—(स्वगत) काय करावं, याची ही भयंकर क्षुधार्तता पाहून माझं काळीज तिळ तिळ तुटत आहे. परंतु आणखी कांहीं वेळ जाऊन याचें व्रत कायम टिकल्याशिवाय मला हें अन्न आणि पाणी याला देतां येत नाहीं. (बाजूस होऊन स्वस्थ उभा राहतो.) (मदिरा दारूचा कळश आणि सुरई घेऊन येते.)

मदिरा०—(' नमुं शशिधर शंकर ' इ० अंक १ ला, २ रें पद्य, हणते.) किंनई, ' यमराजाचा दरवार आणखी दोन तासांनीं भरणार; तुझी तयार होऊन यावें. ' हणून यमलोकचा एक दूत येऊन सांगून देखील गेला. आतां कसं करावं बाई? किंनई, या मेल्या गोसाब्याला मारून केव्हां एकदां हाता वेगळा करीन, असं मला होऊन गेलं आहे अगदीं किंनई! (त्याच्या अंगावर थोडी दारू शिपडते.) हें झालं मदिरा स्नान. आतां झालं पाहिजे एकदां मदिरापान. भित्रे मेळे सारे क्रोध, मद आणि मत्सर याच्या शापाच्या भीतीनं लागलींच पळून गेले. आतां पहा हणणावं मदिरेचा प्रताप-मेल्यानों! किंनई, यमाची प्रधानकी अखेर या मदिरेलाच मिळणार आहे हो! (इंद्रनाथास) किंनई, अहो बैरागीबुवा, अहो संतमहाराज, उठा, हें ध्या थोडं साखरपाणी. हें किंनहीं, अमृत आहे. याचा ' एकच घोंट ' घ्या. (स्वगत.) हा

एकच घोंट याला नरकांत न्यायला पुरे आहे. दारूचा प्रत्यक्ष घोंटचसा काय? या अक्कावाईचा विचारच नुसता डोक्यांत शिरला तरी पुरे. औषधाच्या रूपानं का असेना, एकदां एक बिंदु पोटांत घेण्याचा अवकाश की, घाटेळ त्या पुरुषाच्या जन्माची माती या मदिरेनं केलीच! असे माती मोल करून कोठ्यावधी पुरुष मी 'मृत्युची पारध' बनवून ठेवले आहेत, झणूनच आज एका लाखाची भरती मी हां हां झणतां केली! फुटकी-तळास छिद्र पडलेली-सुरई-आणि सुरेनं पोखरलेली मानवी शरीरें हीं सारखींच आहेत. अशा सुरईतील मद्य किंवा अशा कुडींतील प्राण केव्हां गळून पळून जाईल याचा नेम नाही. ही मंडळी मदिरा-मंदिरांत तव्हे, तर मृत्यूच्या द्वारांतच सदैव उभी आहेत. मद्य जगांतून जाईल तर जग स्वर्ग होईल. पुष्कळ सदात्मे या कार्यां झटून झटून मेले. पण माझा दुरात्मा पती कली-सैतान, दारू व जुगाराचे पार्यां जगांत कळह द्वेष, वैमनस्य यांचें बीज पेरतो व त्या आपत्तीची जोपासना करतो. मी जगांत भक्ती, प्रीति, नीति, धर्म यांस नांदू देत नाही. लोकांना आहां पतिपत्नींचे छक्केपंजे कळून आल्यावर देखील त्यांच्या मनावरचा पापाचा पगडा आह्मी निघू देत नाही. किंनई. (उघड) अहो बुवासाहेब, उठा, उठा.

इंद्रनाथः—(हळूच उठून बसतो) रा-म रा-म!

मदिराः—(स्वगत) आहा हा! हा साधुवेषांत असून देखील किती तरी सुंदर दिसतो. कुरूप सुरूप सर्वांवर लंपट होणारी मदिरा मी याजवर तर अतीशयच फिदा झालें आहे. ब्रह्मचारी राहून यानं जगांतल्या स्त्रीवर्गाला दुःखांत लोटून दिलं! माझ्या दृष्टीला तर हा प्रति पशुपति गिरिजाधर राधेचा माधव दिसतो. हा चंद्र मला पूर्वदिशा समजूनच उदय, पावण्याकारितां मजजवळ जडावयवरूप होऊन आला कीं काय न कळे. मदनाचें सौंदर्य याच्यापुढं तुच्छ आहे, आहा हा!

पद्य-(अपने पिया कि)

दिसेचि पशुपति गिरिजाधव हा ॥ रतिपति ! वा दुसरा माधव
हा ॥ धृ० ॥ चाल ॥ चंद्र कलेसह येथ पातला भुदार्त ह्यणुनी
का ॥ 'प्राचि' जणां मन्मदिर गणुनी येई मृत्युलोका ॥ जडावय
हा ॥ दिसेचि० ॥ धृ० ॥

पण किंनई इथं येऊन भगदीं साफ फसला. हा भूलोकवासी
सुंदरींचा भाग यमलोकवासी मदिरेच्या हातीं सांपडला. त्यांचा भाग
गेला पण माझं भाग्य उदयाला आलं, किंनई! आतां अनंतकालापर्यंत
मी या सुंदरासह नरकांचे सोहाळे भोगणार. तेथील आगीच्या प्रलय-
कलहोळांतच आह्मां असुरांचे प्रणयसोहाळे चालायचे. आगीच्या
डोंवाळांत-प्रलयकालांत प्रणयलीला करणारी, मी भयंकर राक्षसी मदिरा,
वाह्यात्कारी कशी सुंदर अप्सरा, सजून नटून थटून माझ्या मद्यपि प्रेक्षकां-
पुढं उभी आहे. पण माझं खरं भीषण उग्र-स्वरूप या प्रेक्षकसमूहापुढं
लवकरच मी प्रकट करीन, तेव्हां माझं मदिरेच्या 'एकच घोटाचं नाटक'
संपून हे सर्व प्रेक्षक दशादिशांना पांगापांग होतील. परंतु या नाटकांतलि
रागरंगाकडे लक्ष न दता या-नाटकाच्या अंतरंगाकडे ते पाहतील तर
खरोखरच ते या मदिरेच्या तावडींतून सुटतील देखील. पण माझं
सुदैव हे सुविचार त्यांना सुचूं देत नाही. माझ्या पतीची सैतान-
कलीची मैत्री दारूवाजारी मीच जडविते. किंनई! (उघड) अहो
संतमहाराज, तुझाला काय हयं वरं? मी हवी कों हें हवं? (दारूचा
पेला दाखवून) माझ्या रूपावर कों पेलाच्या अंतरंगावर आपण प्रसन्न
आहात? सांगा किंनई.

इंद्र० :—पण तूं कोण, हें अज्ञानही मला नाही का सांगत? तूं
देवता आहेस काय? तुझ्या रूपाइतकेच सद्गुण जर तुझ्यांत असतील,
तर तूं खचीत खचीत देवताच आहेस.

मदिरा :—होय बरं, कीं नाही माझं नांव 'मदिरा-देवी' पण
इथं दोन मदिरा आहेत. या वाड्याची खरी माळकीण 'मदिरा'
मी नव्हे. मी स्वयंपाकीण दासी आहे हो, मी मदिरेचं कामकाज

कार्य करतें. पण खऱ्या मदिरेचं मी एक सोंग आहे. खऱ्या मदिरेचें गुणवर्णन माझ्यावरूनच आपण समजावं. ती मजहून फारच सुंदर आहे. वरं, पण यति-महाराज, तुम्ही आमची एकही अट कां वरं पूर्ण करीत नाही? अहो, हे स्वर्गाचे सुखसोहाळे चुकूनच तुम्हां मानवाना मिळायचे. यंदा जगांत अवर्षण आणि दारिद्र्य यांचा कहर उसळलेला पाहून आजच स्वर्गांतून या मदिरासह आमची धनीण मदिरा येथें उतरली आहे. अशीच आजपासून ही महर्गता संपेपर्यंत ती रोज एकदां या लोकांत येऊन जगावर उपकार करून जाणार आहे. आज पहा एका-दिवसांतच हजारों लोकांवर आम्ही उपकार केलेला आहे. लाखों लोकांना आम्ही काम लावलेलं आहे. आमचं हें मदिरामंदिर मोठं मोठं उपकारी परोपकारी-सदुपकारी प्रत्युपकारी आहे वरं. किंनई.

इंद्र०ः—काय या अपकारी, अनुपकारी पापी मदिराला उपकारी समजणारे लोक आज तुम्हांला हजारों भेटले ह्मणतेस?

मदिरा०ः—होय हो, हें 'मदिरामंदिर' सकाळीं उघडून रात्रीं-वेरात्रीं बंद होईपर्यंत लाखों भक्त रोज इथं येऊन तृप्त होऊन जातात.

इंद्र०ः—आणि काय ते सर्वजण तुमच्या दरवाजावरच्या या सर्व अटीही पत्करतात?

मदिरा०ः—कसल्या मेल्या अटी? गोमांसभक्षण, परस्त्रीसंग, धर्म-वध, सुरापान यातर आजकाल सुधारलेल्या जगाच्या सहजजालीला आहेत. स्वामी, आपल्यालाच मोठं कोडं पडलं आहे. बाकी ह्मणाल तर या जगांतल्या मदिराभक्तांची कृत्ये कांहीं पुसूच नकाः—

पद्य-(काय पुरुष चळले)

लोक वधिति मदिरे पायीं ॥ बाप-भाई-माई-ताई ॥ पत्नि-पुत्र-
दुहितानाही ॥ मारिता कसाथी ॥ धू० ॥ मायभगिनि-भेद न
ठावा ॥ जारकर्भरत नर व्हावा ॥ न्याय-धर्म पादिं तुडवावा ॥
वर्णुं करणि काई ॥ १ ॥ पाप-पुण्य सम त्या दोन्ही ॥ स्वर्ग नरक
समची मानी ॥ शुद्ध-मलिन पाणी-वन्ही ॥ तो न मुळिहि पाही
॥ २ ॥ पुच्छविषाणहीनचि पशु तो ॥ नीच मशि पशुपेशां गमतो ॥
मृत-सर्जाव कामीं येतो ॥ पशु; न पुरुष कांहीं ॥ ३ ॥ धू० ॥

—मग याहून सोण्या अटी तर ते हव्या तितक्या पत्करतील. आसो आज ज्या अटी या मंदिरांत ठेवल्या आहेत, त्या सर्व एकाकरिताच नाहीत. किंनई. यांतील कोणती तरी एक अट प्रत्येकानं पत्करायची आहे. दुनया मतलबी आहे. मतलबावांचून कोणी कोणावर परोपकार करीत नाही. मग तो मतलब उच्च असो वा नीच असो. पाप असो वा पुण्य असो. हणून हणतें बुवासाहेब वेळ गमावूं नका. किंनई.

इंद्रनाथः—परंतु सदमाळा मतलबाला अनुसरून तुमच्या अटींतील कोणती अट स्वीकारण्यासारखी आहे?

मदिराः—दुसऱ्या नसल्या तरी महाराज सत्यमूर्ते, ही अट पत्करायला काय हरकत आहे?

पद्य—(नसे थारा मला जगतांत)

सुखाचा खीचि मू ठेवा ॥ विषय-विषय पुरुषांस ॥ धृ० ॥ चाल ॥
यत्प्राप्तिस्तव किति नर मेले । धैर सुरासुर यांत ॥ तशीच ही
मदिरा जगताची ॥ दुजी सखी प्रसु-तात ॥ धृ० ॥

स्वामीमहाराज, यांतली एक तरी अट कृपा करून आपण पत्करायची हो. तरच आतां आपले प्राण वांचतील. किंनई।

इंद्र०ः—छी, छी, बोलूं नकोस हें अमद मापण मजपुढं. (‘पडों बुधेच्या भक्षस्थळि’ ३० साकी हणतो.) अग, मी बालब्रह्मचारी असून आजपर्यंत :—

पद्य—(नंदनवनदेवीनें माझा)

चौदा विद्या चौसष्ट कळा गुरुपार्शी पढलों ॥ तीर्थाटन देशाटन
केलें, सुव्रति ना ढळलों ॥ श्रीरामीं मीं भाव ठेविला, सुमित्रगण
त्यजिला ॥ अनादरें षड्रसान्नकण मीं नाहिं कुठें गिळिला ॥ षड्रिपु-
संसृति-पाश तोडिला, छंद भजनि धरिला ॥ घालुं पहाशी काम-
सुरेचा पाश का अशाला ॥ धृ० ॥

चित्रगुप्तः—(आ०) शाबास! हा बहुधा या आपत्तीतून वांचेल असे वाटतें.

मादिराः—(आप०) कळांच्या कामिनांचा कामपाश पडायला मोठे नशीब हवे. याचा हा योग नवाच दिसतो. (उघड) अग बाई, होय का? खरं का? एवढी का आपली प्रचंड शक्ति आणि प्रखर भक्ति आहे? पण कां नाही, यतिमहाराज, आमच्या वाड्याच्या माळकिणीचा आह्मांला आज्ञाच तशी आहे. त्याला आह्मां काय वर करावे? किं नाही, सारं राहू द्या मेळ. पण 'एकच घोंट' तरी या मादरेचा आपण घ्यावा ह्मणते. आपल्याला असं क्षुधाते पाहून-किनई-माझं काळीज कसं भगदां तिळ तिळ तुटत आहे. (स्वगत) लवकर माझ्या हातून मरेना ह्मणून काळजाचा कसा तिळपापड झालेला आहे. (उघड) पहा फक्त एकच घोंट! तेवढाहा आपण घेतला नाही, तर मग एक घांसभरंही अन्न मी आपल्याला देऊं शकत नाही. या अवर्षणराज आणि दारिद्र्य-महाराज कारकुनांच्या लखणांची शपथ घऊन सांगते कां, आमचा हिशेव अगदा चोख आहे. किनई.

चित्रगुप्तः—(आप०) ही डंकिणी मदिरा याला आतां धीर धरूं देते कां नाही, देव जाणें.

इंद्रनाथः—(दुःखानें) हर! हर! आतां या कडक भुकेनें घेरीवर घेरी येऊ लागली. हाय! हाय! आतां धीर नाही धरवत. लंकांना ब्रह्मज्ञान सांगणारा मी, मजवर प्रसंग येतांच ब्रह्मघोंटाळ्यांत पडलों. आतां मला कांही सुचत नाही. हे स्त्रिये, तुला दया येत नाही ना? हा यति इथं आतां मरून पडणार, आणि याचा शाप तुला बाधल्याशिवाय राहणार नाही, हें पकें ध्यानांत ठेव. जळो हें अरण्य; यांत कंदमुळंही नाहीत!

मदिरा०ः—(स्वगत) खरंच, दारू प्यायल्याशिवाय हा मेला, तर याच्या शापानं मी खचीत नष्ट होणार. ह्मणून वाटेल तें करून मी याला 'मदरेचा एकच घोंट' पाजीनच पाजीन! (उघड डोळ्यांस पाणी आणून) महाराज, नकाहो नका असं करूं. काणाचा प्राण गेलेला मला नाही हो पाहवत. पण कोनई, मी दासी बरं, दासी आटोवणी. माझ्या

हातांत काय हो आहे? मालकिणीशीं बेमान झालें, तर ती मला जिवंत दिखील ठेवणार नाही. आणि किंनई, हवं तर आपण सांगा; आपला प्राण वांचविण्यासाठीं—मी आपल्या जिवावर उदार होऊन आपल्याला एक घासभर अन्न आणून देते. आणू का? सांगा बरं, किंनई.

चित्त०ः—(आप०) हिनें आतां विश्वासघाताची कमाल केली. दुष्टांनीं भूतदयेचें सांग आणलें, कीं त्यांच्या नीचपणाची कमाल झाली, असचें समजावें.

इंद्र०ः—(स्वगत) खरेंच, ही मोठी दयाळू बाई दिसते, पण मालकिणीच्या दुष्टपणापुढे ही काय करील विचारो? (उघड) नको, असें धाडस तूं कांहीं करूं नकोस. जा आत, मी आतां मरतो इथेंच. आतां जें नशिबी असेल तें घडेल. रा-म. (पडतो.)

मदिराः—(घाबरून आप०) अग बाई, आतां काय करूं? हा मद्य प्यायल्याशिवाय असाच मेला तर माझा सर्वस्वी घात होणार! मी व्यर्थ याला पछाडण्याच्या भरीस पडलें. अज्ञानपर्यंत कितिक हजारांचे बळी मी घेतले असते. माझं सारं लक्ष्य व बल याच्याच कामीं लागून राहिल्यानें आतां मला दुसरीकडेही पराक्रम गाजवायला अवधी राहिला नाही. किंनई; प्रथम मला हा दोंगी असेल, असें वाटलें होतं. पण हा बुवा मोठाच खंवीर आहे. आतां विश्वासघाताशिवाय मार्ग नाही. माझं प्रधानपद या भक्तापुढे आतां डळमळू लागलें आहे, असो, 'प्रयत्नांतीं परमेश्वर' हें यमराजाचें नेहमींचें वाक्य आहे. तें मला विसरतां कामा नये. या कलियुगांत ईश्वराची आराधना मनुष्यांनीं सोडून दिल्यामुळ ती आह्ला निशाचरांना हल्लीं लाभली असून निश्चित फळदायकही झालेली आहे. म्हणूनच जग अधोगतीच्या मार्गांनिं प्रलयकालाकडे त्वरेनें धांवत आहे. तर आतां या साधूंचें, माझ्या महत्त्वाच्या बळींचें सत्त्व मी मदिरा खचीत हरणार, आणि याच्यासह आतां इतक्यांत यमलोकीं शिरणार. (उघड) किंनई, अहो यतीमहाराज, व्या हो यांतला 'एकच घोंट' व्या. किंनई, दारूचा एकच घोंट प्यायल्यानें कांहीं अधर्म होत नाही हो. हें मी तुम्हाला अगदीं देव व धर्म स्मरून सत्य तेंच सांगत आहे हो. किंनई.

इंद्र०:—हाय! हाय! देवा, कशाला मल! या मदिरारण्यांत येण्याची बुद्धि दिलास? आई-आई-आई मरतो आतां मी. मरणाच इतकंस भय नाही, परंतु मजपासून जनकल्याण कांहींच झालं नाही, यांचं फारच वाईट वाटतं. अधर्मानं प्राणरक्षण :—

मदिरा:—त्यांत काय आहे? जनतेचं कल्याण किंवा उन्नति आणि धर्म यांची सांगड घालणं हणजे मूर्खपण आहे. धर्माचा जनकल्याणाशा काय संबंध? कलियुगांत राष्ट्रांचो उन्नति मद्यपान खांखिराचरण इत्यादी अवगुणांनींच होते हे. किंनई.

इंद्र०:—परंतु अधर्मानं झालेलो उन्नति अल्पकालच टिकते. धर्म आणि ईश्वर यांच्या अधिष्ठानावांचून मानवा-राष्ट्रीय-जावित फोल आहे. धर्मास फांटा देऊन वनवणाऱ्या राष्ट्रियत्त्वास धिःकार असो.

मदिरा:—वरं धर्म नाही तर आपत्धर्म तरी आपण पाळावा. दारूचा 'एक घोंट' हणजे मेला 'एकच थेंव' तो! औषधांतून वैद्य नाही का आपणाला पाजीत? ध्या तर मग मदिरेचा एकच घोंट! किंनई.

इंद्र०:—अग खुळे, तुला ठावूक नाही. आपत्धर्म संसारो लोक पाळतात. आहो वीरगा वीद्यांची औषधेच मुळीं घेत नसतो. आहो निसर्गाचे अनुयायी हणून आमचं सर्व कांहीं निसर्गावरच अवलंबून असतं.

चित्र :—(स्व० एकीकडे) शावास गड्या! असाच आणखी थोडा धीर धर. मग हें अन्नपाणी मी तुला आनंदानें देतो.

मदिरा:—अग वाई, होय का? खरं का? तर मग महाराज, मी देतेंच आतां आपल्याला अन्न आणून. आपल्यासारखे असे सत्पुरुष मरण्यापेक्षां आपल्या एवजीं माझ्यासारख्या हजारों वायकांचे वळी गेले, तर जगाचं कल्याण तरी आपण कराळ. कारण साधुसंत जगाच्या कल्याणासाठींच अवतरतात हणजे. छे वाई, जातेंच आतां आणि देतेंच आपल्याला एक वांसभर अन्न आणून. (जाऊं लागते.)

इंद्र०:—छी, छी! नको-नको. तूं जाऊं नको इकडे ये.

मदिरा:—छे, छे! आतां मी मुळीं ऐकणार नाहीं. मज-सारख्या अवलेला एका यतीच्या प्राणरक्षणासाठीं प्राणार्पणाची सुवर्णतुल्य संधि मिळावी तरी कोटून? आतां मी आपला जीव देऊन तुमचा जीव वांचीवणारच, किंनई. (पुन्हा जाऊं लागते.)

इंद्रनाथ:—अग ए खुळे. तूं जाऊं नको. इकडे ये. माझं जरा एक. तुला माझ्या या जपमाळेची शपथ आहे.

चित्रगुप्त:—(एककिडे) अरे! ही काय याळा दुर्बुद्धि आठवली!

मदिरा:—(परतून) काय, तर मग घेतां आपण यांतला एकच घोंट?

इंद्रनाथ:—एक घोंट—एकच घोंट—पण हा अधर्म कीं आपत्धर्म?

मदिरा:—आपत्धर्मच काय पण हा सद्धर्मच आहे. मीं असं ऐकलं आहे हो. (' प्रिय वनिता सुरा सुराला ' इ० पद्य म्हणते.) धर्म आणि शास्त्र शुक्राचार्याला, शंकराला नव्हतं का ठावूक. त्यांनीं ' मद्य आणि हलाहल ' प्राशन केलं, तें तरी जगाच्या कल्याणासाठींच ना? आणि दारूचा ' एकच घोंट ' पितांना का धर्मशास्त्र आपल्याला आडवं येतं? या मद्याचा एक थेंब पिऊन जर कांहीं पाप होतच असेल, तर ध्यावं हटलं कांहीं तरी प्रायश्चित्त. प्राण जगल्यावरच धर्मही जगेल. धर्म जंगवायला माणसंच नसलीं, तर त्या मेल्या धर्माचं महत्त्व तें काय? प्रसंगीं अधर्म करून देखील प्राणरक्षण करावं, तरच धर्मरक्षणही होतं. मजसारख्या साधारण स्त्रांन अधीक तें काय बोलायचं? किंनई.

इंद्रनाथ:—(स्वगत) आतां ईश्वरी इच्छाच विपरति दिसते. आतां माझं मरण जर दारूचा एक घुटका घेतल्याशिवाय चुकतच नाहीं. तर ध्यावा फक्त एकच घोंट झालं. तेवढ्यानं काय आजपर्यंतची सर्व भक्ति व्यर्थ जाईल?

मदिरा:—छे, पुन्हां आपण विचारांत पडलांत. तर नका पिकूं मद्य; मी आतां अन्न देतेंच आणून. आपण मरून मजसारख्या

पापिणीं स्त्रीं जगून काय पराक्रम करायचा आहे? (पुन्हां जाऊ लागते.)

इंद्रनाथः—(किंचित हंसून) तू तर मोठीच धर्मनिष्ठ व चतुर स्त्री दिसतेस. खरेंच, मी हें अगदी विसरून मोहमूढ झालो होतो. अगदी प्राणांतिक अवस्थेतः—

मदिराः—हो, एक घोंटभर मदिरा प्यायला-कांहीं हरकत नाही! होय ना? किं नाही साधुमहाराज, मी लणालें तें अगदीच खोटं काय हो? परलोकची मिष्टान्नं खायला दारूची अट ही जरूर पाळलीच पाहिजे. स्वर्गांत देवांचा राजा इंद्रदेखील ती पितो ना? मग घेतांना यांतला एकच घोंट?

इंद्रनाथः—(घुटमळत) ध्यावा लणतों. पणः—(थांबून) बरं आण. एकच घोंट घेतों त्यांतला.

मदिराः—मी माझ्या होतांनीं पाजूं का? आपण हात लावूं नका वाटेळ तर. (प्रसन्नतायुक्त त्याजकडे पाहते.)

चित्रगुप्तः—(स्वगत हळहळत) झाले, हा दुर्दैवी फसला अखेर. बरं या वर्हांत तरी—जगाच्या नशीबावरोबर—याचं नशीब काय आहे, तें पाहूंया. (पाहून) याच्या नशिबीं ब्रह्मलिखित उलटच दिसतें. हर! हर! घात झाला तर मग. असा विद्वान कर्मयोगी दारू प्यायल्यावर या देशाचा नाश ओढवलाच लणायचा!

इंद्र०ः—तो पेला आण इकडे. (पेला घेऊन) मी उगीच इत-कावेळ आढेवेढे घेत होतो. ही सुवर्णपावांतली सुरा सुधारलेली, स्वर्ग-लोकची अर्थांत त्याज्य नसेलच. इहलोकची साधी—गांघठी दारू शास्त्रांनै निषिद्ध मानली आहे. ही व्यवस्थि रीतीनं बंद होऊन परलोकाहून आलेली पवित्र मदिरा खर्चांत निषिद्ध नव्हे.

मदिराः—(आनंदानें) हाः! हाः! साधुमहाराज, आतां कसे बरं आपण ठीक ठीक बोललांत! किंतई,

इंद्र०:—हैं पहा, मी यांतला मदिरेचा केवळ एकच घोंट घेतों खरा; पण 'पुन्हा आणखी ध्या, ' किंवा 'स्त्रीसंग करा ' 'धर्मवध करा' 'अभक्ष्यमक्षण करा' असले कांहीं लचांड आणखी माझ्यावर नाहीना आणणार! हा एवढा 'एकच घोंट' मी आपल्या राजीखुषीने व अकल हुशारीने पितों, पण:—

मदिरा:—किती संशयखोरपणा तरी लहणावा हा! आपण मद्य पिऊं नका तर. माझा प्राण मोवदला देऊन मी अन्न देईन लहलं, तर तेंही आपण ऐकत नाही. अहो बुवासाहेव, फक्त 'एकच घोंट' ध्या आपण. आणि किंई इथंच वसा हो. मग मी आंतून आपल्यासाठी धोवर, जिलवी, मोतीचूर, वासुंदी, पुगी, लाडू, करंजा, पोळ्या आणखी—आणखी बगैरे बगैरे सर्व कांहीं इथंच आणून देते. आपण बाहेरच्या बाहेरच तें सर्व खा, प्या, आणि किंई असेच्या असेच चालते व्हा. शंका असेल तर आपण या मदिरेच्या आंत देखील येऊं नका. किंई.

इंद्र०:—तर मग घेऊंच तर यांतला एक घोंट—केवळ एकच घोंट—फक्त एकच घोंट? अगदी फसवायची नाहीस?

मदिरा:—खरं बाई, आतां मात्र बुवासाहेव, संशयखोरपणाचा अगदी कळस केलांत आपण! मी लहणतें आपण मदिरा मुळींच पिऊं नका. आणा इकडे तो पेला. घेऊं नका एकही घोंट!

इंद्र०:—वरं तूं नको रागाऊंस. मी विश्वास ठेवतो तुजवर आणि घेतों आतां 'मदिरेचा एकच घोंट.' जय शंकर. (एक घोंट पिऊन पेला खाली ठेवतो.) ओहो, अति सुखकर—रुचकर—प्रियकर 'एकच घोंट!'

चित्रगुप्त:—(एकीकडे) हा मूर्खा काय हा उतावीळपणा केलास? पंचपक्वान्नांनी भरलेलें ताट सुवासिक जलासह मी तुझ्यासाठी तयार कीं रे ठेवलेलें होतं! देवांची परीक्षा खरी व योग्य आहे. प्रथम मी देवांना नावे ठेवलीं. पण माझी आतां खात्री झाली. खोटा व बनावट रूपाया जर मानवांच्या बाजारांत चालत नाही, तर मग असले प्रसंगीं

डगमगून कर्तव्यनिष्ठैत चळणारे-अल्पधीर, अल्पनिश्चयी, अल्पविश्वासी, ईश्वरशत्रु, दांभिक, फुकट वडवडून तोंडाची वाफ दवडून खऱ्या भक्तांस ब्रह्म लावणारे खोटे भक्त देवाच्या दरवारी तरी काय हणून चालावेत? ब्रह्मपद मिळवायला लोखंडाचे चणे चावावे लागतात, हेंच खरं. मनुष्य स्वतः उतावळा व अन्यायी असून अजाणपणानं तो आपल्या अपेशावद्दल देवालाच दोष देत वसतो, हें उचीत नव्हे. खरोखरः—

पद्य-(नागिणी चपलखल,)

लव धरि न ज्या मनुजाला ॥ हरि त्याला । तो मुकला ॥ तो स्वयेंचि नरकीं गेला ॥ धृ ॥ पाठिं उभा हरि मनुजा न दिसे ॥ अंतरिं निश्चय न ह्मणोनि फसे ॥ हर ! हर ! हतदैवी दुबळा ॥ धृ ॥

जावं तर आतां हें वर्तमान ब्रह्मदेवाला कळवायला ! (ताट वगैरे घेऊन जातो.)

मदिराः—(हर्षयुक्त आपल्याशीं) झालं माझं काम आतां. हा सुरेचा एक विंदूच याच्या हातून आतां अनर्थसिंधु आपोआप घडवून आणील. (पेला उचलून घेऊन उदड) बुवासाहेब आणूं का आतां काहीं खायाला ? खा; प्या; रात्रीचे जाळ तरी कुठं ? इथंच एक रात्र झोंपा झालं.

इंद्रः—(आनंदानें) आहाहा ! ती मदिरा नव्हे वाटतं ? हें दुसरच काहीं तरी स्वादिष्ट पेय आहे. दारूनं गुंगी येते हणतात, आणि मला तर या एकाच घोंटानं अपूर्व हुपारी आली आहे. त्वां मला अमृत पाजलें खचीतः—

पद्य-(आतां शशिमुखिच्या,)

अह ! तो ॥ त्रय दिन जरि । मशिं वनारि । खल गांजितो ॥ धृ ॥ उदर्नि विंदु जंव एकचि शिरतो ॥ भृप बनवि मजला तो ॥ १ ॥ गमे विपिन नंदनवन हें मशिं । स्वर्ग भुवनि उतरे तो ॥ २ ॥ कनक-कलशिं या नच मधुविंदु । सत्य ! अमृतसिंधू तो ॥ अह ! तो ॥ धृ० ॥ ३ ॥

आहा हा! छे बुवा, आपली या एकाच घोंटानं काहीं तृप्ति होत नाही. तो संबंध पेलाच झोकला पाहिजे आतां. दारू नव्हे, अमृतच आहे तें!

मदिरा:—बुवासाहेब, आणूं ना आतां कांहीं खायाळा?

इंद्रनाथ:—छे, थांव! तो पेला दे इकडे. मळा आर्धो तहान चांगली भागवूं दे.

मदिरा:—छे ग बाई! नको ग बाई! किंनई हें दुष्ट मद्यपान आपण करूं नये आतां. आमची अट होती 'एकच घोंट' व्यायची, ती तर पूर्ण झाली. आतां संबंध पेला आपण प्याळ तर तें पाप आपल्याला व मळा दोघांनाही निस्तरावं लागेल. किंनई. वाटेळ तर थोडं अन्न आणि फळफळावळ खायाळा आंत चळावं क्षणते महाराजांनीं किंनई.

इंद्रनाथ:—छे! छे! आर्धो मळा तो पेला दे तेवढा. त्याशिवाय मी आंत नाही येत.

मदिरा:—मी नाही बाई देत.

इंद्रनाथ:—देतेस कां नाही? (जवरीनें घेऊं लागतो.)

मदिरा:—(स्वगत) पहा, हा मदिराप्रताप! झालेंच मी मदिराप्रधान! अनुभव मेल्या मदिरेंचा 'एकच घोंट.' (हंसून उघड) वरं घ्या तर वापडे. पण किंनई ऐकलेंत का? आतां याचा दोष माझ्याकडे नाही, वरं का? किंनई. (पेला देते.)

इंद्रनाथ:—(पिऊन) आहा हा हा! आणखी एक पेला देतेस का? मळा नको एकच प्यालां? मळा आणखी आणून दे. मळ अन्न नको वाटेळ तर तुझें. होय देतेस का? पेला-दे. (तार चढते.) हीं-हीं सारीं विमानं पाहिळींस का? स्वर्गांतून आह्वांला न्यायला आलींत चळ वसून जाऊं. तूं येतेस का? चळ, चळ, इंद्राला भेटायला जाऊं मीही इंद्रनाथ-क्षणजे इंद्राचाच घडील भाऊ!

मदिराः—बरं, आंत चढायचं भातां स्वामीनीं. यथेच्छ मदिरा तिथं मिळेल. किंनई. (स्वगत) हां! वसला आतां याच्या-वर माझा पुरता अम्मल. आतां याला घटकेत स्वर्गाला-नव्हे नरकालाच-मी पाठवून देते. किंनई.

पद्य-(सफलेच्छा ती)

आला यति हा माझ्या हातीं ॥ तज्जन्माची करिते माती ॥ मदि-
रेचा जगिं प्रताप वानिति । दाखवितें याला ॥ अजि तो ॥ प्रति-
ज्ञाहि मम पूर्ण करोनि । वळविन यमनृपती ॥ अजि तो ॥ १ ॥
ज्वर-क्षय-ग्रंथिज्वर यांचा ॥ काय पाड इन्फ्लूएंझाचा ॥ जाणति
ना विक्रम मदिरेचा ॥ सर्वांची जननी ॥ जगता ॥ जाळिन
पाडिन ओस क्षणिं मी ॥ वैरि मला जगतीं ॥ न कुणी ॥२॥
(त्याचा हात धरून त्यास घेऊन जाते, व पडदा पडतो.)

—❧❧❧ चौथा अंक समाप्त. ❧❧❧—

अंक ५ वा.

प्रवेश पहिला.

स्थळ—(विद्वान-दुरितसंवर्धकसमाज-मंदिर.)

(डॉक्टर, वकील, व्यापारी, कारकून वगैरे वगैरे सुशिक्षित मद्यपि समाज मद्यपान करित असून मुख्यासनीं विजयवेताळ आहे; व सुरादेवीचा नाच व गाणें सुरू आहे, असा देखावा.) (साद्या कुणवी एका वाजूस बसला आहे.)

सुरादेवीः—(' जयतप मदिरेपुढें कशाचें ' हें पद्य ह्मणून नृत्य करते,)

विजय०ः—हाः! हाः! हाः! राजा पद्मनाभ निपुत्रिक मेळा. त्याच्या राण्या दारूवाज नःहींत ह्मणून सर्वानुभूतें मळा-या विजयवेताळाला उद्यां राज्याभिवेक होणार! हाः हाः हाः! मठांतल्या खेळपेक्षां हा-विद्वान दुरितसंवर्धक-समाज माझ्या कारकीर्दीत उदयाला येणार आहे. मदिरापानाचें पूर्ण स्वराज्य आह्मी रयतेला देणार असून-ही सुरा-महाराणी-देवी कायम अध्यक्षपदारूढ राहणार आहे. महाराणी सुरादेवी, त्वां यावेळीं मळा-आपल्या नृत्यगानानं-धन्य धन्य केलंस! आपल्या अर्धांगीचें-आपल्या महाराणीचें नृत्यगायन भरसभेंत ज्या महाभाग राजाला अनु-भवायास मिळत असेल, तो राजा किती तरी भाग्यवान समजला पाहिजे. स्वर्गसुख ब्रह्मानंद यांतच आहे. 'नृत्यगान आणि मदिरापान' शिक-वूनच आमच्या राज्यांत आतां अबलोचति होणार. आस्मादिकाचें मत-हे सुमित्रजनहो-कसं काय आहे!

सर्वजणः—(तारेंत) मंजूर-मंजूर आहे.

डॉक्टरः—' वीफ ' आणा रे.

वकीलः—मूर्ख आहांत. ' मटन ' ' मटन ' आणा रे.

सेटजी:—दिवाणजी, आमच्या दुकानांतील, वोर, व्रांडी, रम, विस्की, शांपेन प्रधानजोंच्या-भावी महाराजांच्या-नांवें खातीं लिहून-पांच पन्नास वाटल्या-वेऊन या. (हुकूमामागें सर्व व्यवस्था होते. सुरापान चालतें.)

साद्या०:—ह्यो ढेर पोथ्या शेटजी, ह्याच्या पोटांतच दुकान हय. हेच्या गोटांत कशाला जायला हवं? माजो चंद्रो अगदीं यडी विट्टी हय. मी दरित्री मानूस मी पदरची दारू कुटली पिऊं. श्रीमंताची मालकी नी वसायला पालकी! चंद्रो ह्यगतिया 'मेत्या दारू पिऊ नगस.' माज्या वाळास्त्री काळ झाळयास! टोळ नी-पोळ-मला ह्यनतिया, वावटळ-उटवळ-शिंदळ शिची! दारूची इया श्रीमान इद्वानाजयळ मी शिकलों. ह्यांची संगत सुटली नी पंगत खुटली, तर मग गरीबाच्या नशीबाची दोरीच तुटली ह्यनायची! शिरीमान वेणान चिभन गरीबाला दारूची खोड लावत्याती. येसनांत फसवून येसन लावत्याती; आनी ह्यांची सोवत सुटल्यावर दोस्तीची येसन तुटल्यावर मोफत दारू मिळत नाहीं, ह्यनून गरीब मानसं चोरी करून दारू पित्याती. भारी वंगाळ वगा हे येसन! पन मसनांत गेल्या विगार ह्या येसनांतनं सुटका व्हेईत नाहीं, काय करावं? ए ए-वा-वा, माजे आई, मला वी दे की योक गलास-का झाळी दारू खळास.

नोकर:—जुड्या बापाची आली मिरास.

साद्या:—भातां राहूं द्या रात्र मिजास, उगच देऊं नका तरास. द्या द्या, द्या पांच गळास. (सर्व दारू पिऊन शिंपू लागतात.)

मदिरा:—(शीळ घालते व पडिपु सशस्त्र येतात.)

पडिपु:—बाईसाहेबांची काय आज्ञा आहे? 'ह्यदलं ह्यणजे' 'काय ह्यणतो' इ० वाक्यें उच्चारतात.)

सुरादेवी:—किर्नई, प्रधानाखेरीज ही सर्व शिंगत पडलेली मंडळी एकेक उचलून नेऊन-मदिरा मंदिरांत गारद करून यमळोकी पाठवा. उचला प्रथम या खेडवळाला.

साक्षा० :—(ओढतांना) चिभन मळा कुटं वडतां? मी दुस-
ऱ्याच्या संगतीनं दारू पिल्लो नव्ह का? अर एडझवां का काय? मळा
कुटं वडतोस?

मदिरा :—याला इथंच ठार कर. दाव गळा. (सेवक गळा
दावून मारतो.)

साक्षा० :—(मरतांना) ही दारूवया भंवली मळा. देवारं,
भातां माज्या मुळांवाळांचं कसं व्हेईल? आई-आई- (मरतो.) (पडिपु,
प्रधानाखेरीज सर्वास उचळून नेतात.)

मदिरा :—ही आली तोंडाळ, कुडाळ टाळा पसरून लळाची
बाराखडी. हिठा टाळणंच वरं. (वाजूस होते.)

चंदी :—(मुळीसह रडत) अळळा ला ला ला ला! माझा
दादला मेलग वाळू. पळा पळा पळा पळा! पळीवला ग चांडाळांनी!

मुलगी :—माझ्या वावाचा हाळ हवाळ कळवा हे आहाला.
आळळा ला ला ला ला! (रडते.)

चंदी :—वल वार्ई आळवून बोळवून वगू. जळळाग हा
दारूचा उळा. किती रडूं ढळा ढळा ढळा ढळा! पळ वाळू पळ.

मुलगी :—आई जाऊं नको सरळ हिकडं वळ. पळ, पळ,
पळ! ('आळळा ला ला' करीत दोवी जातात.)

मदिरा :—(स्व०) भातां हें चित्र पहा मेल्या विजयवेताळा!-
(नंतर पडदा उवडतो व दिव्य प्रकाशांत इंदुपमेची मूर्ती चवुतन्यावर
उभां दिसते.)

मूर्ती :—

गार्णे—(चंद्रकांत राजाची कन्या)

धन्य विजयवेताळ! अखंडित सुख भोगा जगतीं ॥ कांता तव ही
उभां तुजपुढें दुःखाची मूर्ती ॥ धृ ॥ १ ॥ मुलें वाहिलीं पर्दी,
आहुती दिधली मम अती ॥ अनेक दुःखें-ताप सोशिला-धरिली
मनि शांति ॥ २ ॥ अन्न न उदरा, वस्त्र शरीरा, झाली ऐशि गती ॥

सुरादेविनें संसाराची केली कीं माती ॥ ३ ॥ गुलाब गेला, वकुल
निमाला, कलिका भेली ती ॥ जिवंत इंदुप्रभा पुरलि ती, 'सति'
तिस जन ह्यणती ॥ ४ ॥ लाज कुलाची राखा आतां मदिरा सोडा
ती ॥ हीच विनंती शेवटची मप्र, मानावी सुमती ॥ ५ ॥ घोर
पातकें पतिन-सुतांच्या वधांत घडलीं तीं ॥ केली म्यां तरि क्षमा
तुझांला, सावध व्हा पुढतीं ॥ ६ ॥ पुत्र निमाले, सुता अंतरे,
पतिन नुरे जगतीं ॥ निष्कंठक तुज राज्य मिळालें, विपारित काल-
गती ॥ ७ ॥ गेले ते दिन, निशा हि गेल्या, गेलि अपत्यें तीं ॥
गेली इंदुप्रभा हाय ती ! काय वदूं पुढतीं ॥ ८ ॥

(मूर्ती अदृश्य होते,)

विजय० :—(घाबरून व दुखानें वेडावून) कोण ? माझी
प्रिया इंदुप्रभा ? अन्नून जिवंत ! हें स्वप्न, कीं हा मायेचा खेळ. कुठे
आहे ती. प्राणप्रिया इंदुप्रभा ! हा मायेचा खेळ !

सुरा० :—मायेचा नव्हे—या महामायेचा हा खेळ वर ! आली
आतां तुझी शेवटची वेळ. वसेल माझ्या कार्याचा आतां सुरेख मेळ !
आतां राज्य कर नरकांत जाऊन.

विजय० :—माझी इंदुप्रभा ! हाय इंदुप्रभा ! सती इंदुप्रभा !
गुलाब, वकुल, कलिका ! अरे मला सोडून तुझी सर्वजण कुठे रे गेलां ?
(रडतो.)

सुरा० :—सारे गेले मसणांत, आतां तूं ही जा तिथंच !

विजय० :—(शुद्धीवर येऊन) हां ! आतां सर्व आठवळें.
(क्रोधयुक्त होऊन सुरादेवीस) चांडाळणी, तूं सुरादेवी नसून कोणी
राक्षसी—महामाया आहेस. माझी अर्धांगी वनून तूं माझें सर्वांग भाज-
लंस. माझ्याशीं लग्न करून त्वां माझ्या संसाराचें सर्वस्वाचें वाटोळें
केलंस. जा, जा, दुष्टे येथून आपळें तोंड काळें कर. जगांतून नष्ट हो.
मी आतां विप खाऊन आत्मघात करणार !

सुरा० :—(हंसून) तुला आत्मघाताची सवड दिल्यावर मग
माझा मदिराचा प्रताप तो काय राहिला ? पहा, मी सुरादेवी काय, किंवा

मदिरा-राक्षसी झालें काय? लक्षावधी पुरुषांची मी अर्धांगी वनून सर्वांग माजणारी आहे! माझ्या तावडीत हंसत हंसत सांपडणारे वळी असेच शेवटीं रडत-रडत नरकांत जातात. मूर्ख प्रधाना तूं राजा होणार? तूं आतां शुद्धीवर आलास काय? पण आतां शुद्धीवर येऊन तूं काय करणार? पहा आतां या मदिराप्रधानाचा प्रताप! (जमीनीवर लत्ताप्रहार करते, तोंच महाल जाऊन, त्या ठिकाणीं मदिरामंदिर दिसते, षड्विपु प्रधानाचें डोकें उडविण्यास शस्त्रें उपसतात.)

विजय० :—अरे रे! ही राक्षसी जगत्संहारिणी मदिरा-मद्यपानाचाच हा भयंकर परिणाम! माझ्या स्त्री सुतांच्या छळींचेच हें फल. इंदुप्रभे, तुझा भयंकर छल मी-नव्हे या मदिरें-केश. हिचा सूड घे आणि मला क्षमा कर. वस, सूड-सूड-सूड!

मदिरा :—सूड नव्हे, हा आसूड—आसूड—आसूड! पाहिलास का? (कोरडे मारते.)

विजय० :—ए-सुरादेवी, तूं माझी अर्धांगी-सर्वांगी ह्यणी-वतेस, आणि मला ठार कां मारतेस? दया कर. मला जिवंत सोड. मी जगांत जातो. पश्चात्तापानें-देह दंडून-देहाचें कांहीं सार्थक करतो. स्त्री-सुतासह माझी कथा जगास सांगून सर्वांस मद्यपानापासून सोडवितों. दारूवाजांच्या वायकापोरांस हालांतून मुक्त करितों.

सुरा० :—पण मी यमार्ची प्रधान अशी भोळी नाही तुला सोडायला! सान्या जन्मभर कसावाची करणी करून आतां या स्मशान वैराग्याचा काय उपयोग? तुझें चरित्र हें आंधळं जग पाहून चुकलं आहे. अशीं चरित्रं तें रोज पाहतही आहे. मद्यपान-मुक्त होण्या-ऐवजीं मद्यमत्तच फार होत आहेत. मद्यपाननिषेधाचा उपहास होऊन दारूवर उड्यावर उड्या पडत आहेत. जगभर आजकाल मदिरा-विजयध्वज फडकत आहे. तुझ्या चरित्रनाटकानं जग शुद्धीवर येईल तर मग काय हवं?

विजय० :—तुझें सारं प्रेम खोटंच तर मग?

सुरा०:-माझ्या मायावी राक्षसी प्रेमानं साऱ्या जगाची होळी केली आहे. पण अज्ञून तुझ्यासारखी भोळी-खुळी-मंडळी त्या प्रेमाला बळी पडतच आहेत.

विजय०:-—मद्यपानापेक्षां भयंकर पाप दुसरं या जगांत नाहींच काय?

सुरा०:-—होय! होय! होय! असं भयंकर दुसरं पाप खर्चीत नाहीं. सारीं पापं या मदिरेच्या पोटी! हा पहः पाड्डिंपूंचा व अनंत आर्धो-व्यार्धोचा माझ्या भोंवती कसा गराडा पडलेला आहे. हे सारे माझे फिकर आहेत. माद्यप्याच्या हातून घडणार नाहीं, असं कोणतं अघोर पाप असेल तर तूंच मला सांग. तूं प्रधान मद्यपानाचे सुरवातीस लुच्चा, लफंगा, चोर बनलास व अखेरीस व्यभिचार व खून करून चुकलास! या मदिरेला एक सुंदर स्त्री समजून तूं तिच्या भेसूर स्वरूपाला बळी पडलास. यमराजाच्या दरबारीं एका दिवसांत एक लाख आपखुपीचे बळी घेण्याची मी—प्रतिज्ञा केली होती. ती पूर्ण झाली. आतां फक्त एक महत्त्वाचा बळी पाहिजे हांता, तो मिळाला. तरीपण तुजहून महत्त्वाचा बळी आणखी एक फुलपांखरूं—मी आपल्या मदिरामंदिरांत अडकून ठेवलेलं आहे—तो बळी मी इतक्यांत घेऊन माझं कार्य संपविणार आहे.

विजय०:-—तर मग तूं मला मारणार! राक्षसी मला पश्चात्तापाला वेळ तरी दे.

सुरा०:-—वेळ असता तरी तुजसारख्या अपत्यघातक्याला मी तो दिल्या नसता. (पाड्डिंपूस कोरडा ढगावून) हूं! उडवा गर्दन माझ्या या प्रियकर नंदीवैल—प्राणनाथाची. बोलो, यमराजकी जय!

विजय०:-—(दुःखानें) हाय! हाय! हा पाजी दाखूबाजीला बळी पडला अखेर!! या सुरेचा सत्यनाश होवो. तुझ्या मदिरामंदिराला आग लागो. मदिरेची रक्षा होवो. हाय! इंदुप्रभे, सत्यदेवी, तूं क्षमा कर. ह्या मी आलों.

सुरा०—अरे जा, कावळ्याच्या शापानं गुरं मरत नसतात. इंदुप्रभा मुलांसह गेली स्वर्गांत; तूं दारूवाज जा रीरव नरकांत. हं! उडवा गर्दन. (शिर उडवितात; पडदा पडतो.)

प्रवेश दुसरा.

स्थळ—मदिरामंदिरांतील अंतर्महाल.

(इंद्रनाथ साधु भोजन करित असून एका वाजूस मदिरा व दुसऱ्या वाजूस मद व मदन हात जोडून उभे आहेत.)

इंद्रनाथ—काय ह्यटलंस, तूंच या मंदिराची मालकीण? आणि तुझेंच नांव मदिरा?

मदिरा—होय महाराज, माझंच नांव मदिरा. मी नरकांची अप्सरा—किनई.

इंद्रनाथ—अहाहा!

पद्य—(मजा देते है क्या यार.)

मृदु रम्य किती तव नाम । तूं धन्य धन्य बाले ॥ ध० ॥ देवांहि असुनि अप्राप्त ॥ गणिल्यासी हा यति प्राप्त ॥ रतितुल्याकृति तव निरखुनि मम नेत्र आजि घाले ॥ धृ० ॥ १ ॥

मद व मदन—एकलंत का महाराज? माझं जरा ऐकावं. स्वामीना काय हवं आणखी? भीड संकोच धरूं नये महाराजांनीं?

मदिरा—किनई, आणखी थोडा सुरवा आणून घाला त्यात.

इंद्र०—छे, छे, अहिंसा परमो धर्मः! पुरे आतां सुरवा. या या अन्नांत आतां दारू आणून घाला दारू. मग मोठी वहार होईल. हे बव मदिरा!

पद्य—(मागील पुढें चाल)

विरयानि पुलाव-कवाव ॥ डाल्लिव, कदंब व जांब ॥ तुडुंबलें भक्षुनी
जठर पारे ॥ ठाव राहि हाले ॥ घृदुरम्य० ॥ घृ० ॥ २ ॥

मदिरा०—वरं थोडासा मुतजन तरा ?

इंद्र०—(तारेंत) छे, आतां कांहीं नको. दारू आणा रे दारू !

मोह०—(दारूचा पेला आणून) हं, ही घ्यावी दारू !
समजलं किं नाहीं ?

इंद्र०—(पिऊन) अरे आणखी आणारे ! (डुल्लं लागतो)

मद व मदनः—(दारूचें पीप आणून ठेवून) हं, ही घ्यावी
ऐकलंत का महाराज ? वाटेल तितकी प्यावी. माझं जरा ऐकावं—

इंद्र०—--द्या-द्या-ते पेले भरून द्या. (एक दोन पेले पिऊन)
छे, आणखी पाहिजेच बुवा. इतक्याशांनं काय होणार ? हे केवढेसे
लहान-चिमणोच्या कानासारखे-पेले तुझ्या इथे ठेवले आहेत रे ? फुकट
देतां कीं, पैसे घेऊन देतां ? तुझी ही बोलतां चालती मदिरा घ्या;
आणि तुझी मला गुपचूप मुकी मदिरा देऊन मला बोलता-चालता
बृहस्पती करा. द्या आणखी पांच सहा पेले, ही गांठी दारू नव्हे.
परलोकची स्वर्गांतून आणलेली अमृताची आई आहे. ही प्यायल्यानें
मानव अमर होतो. धार्मिक लोकांनीं ही वाटल्यांत बंद करून अखबंद
विकायी. आणि अधार्मिकांनीं इच्छांत स्नान करून पवित्र व्हावं. हूं
आणा, आणा. आणखी आणा !

मोह०—ही पिऊन मानव अमर होतो- अगदीं मरेपर्यंत
जगतो. समजलं कीं नाहीं ? आली आहे आतां तीच वेळ अगदीं जवळ.
समजलं किं नाहीं ?

इंद्र०—(खूप दारू झोंकून मस्त झाल्यानें उठून उभा राहून)
आतां हें जेवण पुरे. ए-मदिरे, कमललतिके, रतिसुंदरी, मदनमंजरी,
मत्प्राणवल्लभे ! अहा हा !

पद्य—(कित्ती तरी त-हेचिं)

तुझि माझी जोडि सखे मारू जमे ॥ धू० ॥ मनोरमे । ग तिलोत्तमे ।
जळे मदंग । उते अनंग । तोषवि हा शिव उमे ॥ धू० ॥

ए-ए मदिरे, एक-एक गोड-गोड साखरेचा-मधुमधुर बिवाधराचा-

(जवळ जातो, ती दूर जाते.)

ए अशी दूर काय सरतेस? बैराग्याची इच्छा अशी अपूर्ण ठेवू
नकोस. वध मी तुला शाप देईन.

मदिरा:—(हंसून) अहो यतिमहाराज, किंनई, आपल्या या
सुंदर स्वरूपाला भूळून मी आपली दासी केव्हाच झालें आहे. पण
किंनई:—

इंद्रनाथ:—तर मग वेळ कां? आणखी तुझी एकादी अट तर
नाहीं ना?

मदिरा:—फार कांहीं नाहीं. (पडद्याकडे पाहून) क्रोधा,
अरे क्रोधा, ग्रंथिज्वरा, किंनई, तें मूल आणि ती तलवार इकडे घेऊन ये.
किंनई. (तो घेऊन घेतो.) किंनई महाराज, हें धर्म-मूल आहे. या
मुलाचे एवढे दान तुकडे करा. मग मी आपलीच आहे हो. किंनई.

इंद्रनाथ:—(मुलाकडे पाहून) छे, छे, असलं सुंदर, सुकु-
मार, गोजिरवाणं मूल—त्यांतून धर्म-मूल तर मग आपण त्याला मारून
अधर्म जोडूं नये. जारे, ठेवजा त्याला पाळण्यांत. आणि जो जो जो
जो कर जा.

मदिरा:—(लडिवाळपणें) स्वामी, तुझी मारणार किं नाहीं
हो या मुलाला? सांगा एकदां लवकर. नाहीं तर किं नाहीं, मी जातें
आतां येथून.

इंद्रनाथ:—(घाबरून) तूं जातेस? आणि मग मी? माझं
कसं? मी कुठं जाऊं?

मदिरा:—जा; तुझी आल्या वाटेने चालते व्हा.

क्रोध:—का? वाईसाहेब काय हणतात? ऐकू आळं कां नाहीं? काय हणतो? या मुलाला मारा हणतो.

इंद्रनाथ:—मो नाहीं या मुलाला मोरोत. धर्माचा वध :—

मदिरा:—(एक कोरडा उडवून) काय र ए गांसावड्या, मारतोस कां नाहीं, वाळ? नाहीं तर जा तरा एकदांचा येथून. किंनई.

इंद्रनाथ:—ए-ए-तें राहूं दे. चळतेस ना तो आरसे-महाल पहायला? आपलो तोंड त्या आरशांत पाहूं. आपलो जिवंत एक जोडो त्या उडट सुडट आरशांत हजारपट वाढून कामदेवाचं सैन्य तिथं कस लढतं तें पाहूं चल. सर्वांत मोठं युद्ध-रतियुद्ध! चल, लढाईला चल. चळतेसना? ए-मादरे-प्यारां! चल कामदेवाचं राज्य वाढवूं.

मदिरा:—(स्वगत) याच्या रूपाचा-गुणांचा मोह-आणि त्यांतून माझा हा अयंत महत्त्वाचा वळी ह्मणून याजवर माझी जडलेली प्रीति-या द्विविध प्रेमासुळं याळा केव्हां एकदां आलिंगन देईन, असं मलाही होऊन गेलं आहे. माझ्या खोड्या रूपावरील त्याच्या प्रतिपेक्षां माझी त्याच्या खऱ्या रूपगुणांवर जडलेली प्रीति अधीक दृढ-सत्य व मला सुपरिणामी आहे. (उघड) चळरे चल क्रोधा, आपण जाऊंच या येथून. जाऊं दे यांना आपल्या वाटेने. किंनई. माझी आतां स्वर्गाला जायची वेळही झाली. चल, चल.

क्रोध:—चला वाईसाहेब, (जातां जातां) अहो स्वामीमहाराज, काय हणतो? आझी आतां जातो दिव्य स्वर्गाला. तुझी आतां जा; रहा आपल्या या भिकारड्या मृत्युलोकांत. अप्सरा उगोच सहजासहजी मिळत नसते. काय हणतो? (ते जाऊं लागतात.)

इंद्रनाथ:—(तिला आडवून आर्जवानं) ए-ए-मदिरे असं काय बरं?

पद्य—(वन परदेसी । छांड चले !)

तुजविण जाऊ । सांग कुठं ॥ धृ० ॥ चाल ॥ तन-मन-धन अर्पण
तुज केलं, व्रण हृदया पडले हे ॥ आलिंगन चुंबन तव न लभे
बुझतिल का चपले हे ॥ १ ॥ धृ० ॥ 'हरि हरि' ह्मणतां निर-
खुनि तव मुख गांभुखे दिले फकानो ॥ ठुमकुनि मुरडुनि निकट
बसुनी शांतिवे मज गजगामिनो ॥ २ ॥ धृ० ॥

मदिरा :—हे पहा, यतिमहाराज, किंनई,

पद्य—(मैं वाज आई दिलके)

मी दासि अपुली कधिच झालें ॥ या अनुपम रूपां कधिच रमलें
॥ धृ० ॥ प्रिया दासि० ॥

पण किंनई :—

चाल ॥ न वधिल अभेक जरि आपण हें हातें ॥ मत्प्रतिज्ञा अपूर्णा
ह्मणुनी न तुझां वरितां येतें ॥ चाल ॥ धरा पथ सुखें ॥ वदा
'हरि' मुखें ॥ तप-जप करा धरुनि माले ॥ धृ० ॥ प्रियादासि० ॥
जा, निघा येथून. (जाऊं लागते.)

इंद्र० :—अग नको-नको-जाऊं नको. आण इकडे ती तलवार.

क्रोध :—हो ध्या; एक घाव आणि दोन तुकडे करा. भिऊं नका.
हें पहा त्याचे पाय व डाकें दोन्ही हातांनां घट्ट धरून मी उभा राहिलों.
आतां मध्यें तुझी तरवार हाणा. हें वदमाप 'धर्म' काटें मानवनिर्मित
आहे. ईश्वरनिर्मित नव्हें. धर्मवधाचें ईश्वर शासन करणार नाही. आधु-
निक सर्व विद्वान साक्षोदार ठेवून धर्मवध करा. धर्म ह्मणजे पोरखेळ.
पूर्वज मूर्ख खोटे बेटे. धर्माला ईश्वरनिर्मित समजत आले. आजचे दिवटे
बुद्धीची दिवटी पाजळून सांगताहेत कों, 'धर्मवध करा' धर्मवधावांचून
राष्ट्राद्वार होत नाही. हूं करा धर्मवध स्वामी. आटपा लवकर. करा
हो राष्ट्रोद्वार-राष्ट्रोद्वार! काय ह्मणतो? राष्ट्रोद्वार ह्मणतो. उचला
तलवार.

इंद्र० :—(तलवार उचलून) पण हात कांपतात रे माझे. या
निरुपद्रवी धर्ममुलाचा वध मी कसा करूं रे? हर! हर! धर्मवध-धर्मवध!
महा पातक!

मदिरा०—तर मग आतां मात्र मी खचीत जातें.
(जाऊं लागते.)

इंद्र०—नको, थांत्र. माझा काम अनावर झाला आतां.
मानतोच तुझी आज्ञा. क्रोधा, मुलाला नीट धर (तो धरतो) जय शंकर!
(मुलाचे दोन तुकडे करितो. मदिरा त्याला आलिंगन देते.) अहाहा!
प्यारी—त्रिभुवनसुंदरी—मदिरा—सुरा—कादंबरी—

पद्य—(दिखावे दागे दिलेने)

रति उर्वशी किं मेनका किं देवता महा ॥ ही प्रियतमा उमा-रमा
तिलोत्तमा अहा ॥ धृ० ॥ दृढ बाहुपाश कामनाशनासि घालिते ॥
कंठीं अशीच बिलगुनि चिरकाल सखि रहा ॥ धृ० ॥

(क्रोधाशिवाय सर्व पड्यांत जातात.)

क्रोध :—काय झणतो? झालं आतां. ही कायमची घोरपड
मदिरा याच्या गळ्यांत पडली. आतां या सुरेची-दारूची-या नर्कीच्या
अप्सरेची मिठी- हा गोसावी नरकांत जाईल तेव्हांच सुटेल. बेव्याला
वाटत असेल की, ही मदिरा झणजे याला एक सुंदर अप्सराच भेटली.
परंतु ही राक्षसी आतां लवकरच याच्या मानेवर सुरी ठेवील, तेव्हां-तेव्हां
तरी काय-यमलोकीं गेल्यावरच आतां याचे डोळे उघडतील! प्रत्यक्ष
मृत्यु डोळ्यांसमोर येऊन उभा ठाकला, तरी ही दारूबाज-निशाबाज
मंडळी आपल्या व्यसनाच्या खोव्या व घातुक आनंदांतच गर्क व निमग्न
असतात. प्रत्यक्ष नरकांत दीर्घकाल पिचत पडल्याशिवाय यांची धुंदी
उतरत नाही. इहलोकींचा उपदेश यांना कःपदार्थ वाटत असतो.

लावणी

रुका दवडुनी फुका रडावें । झक मारावी मदिरा प्यावी ॥ रांडा
पोरें घरिं रडवावी । लक्ष्मि कसावाला अर्पावी ॥ घरांत वाजे
नकार घंटा । तंटा करितां पथिं मिरवावी ॥ सुराभक्त पुरुषांचि
स्वारी, शोभा लोकां भलि दावावी ! ॥ १ ॥

अरे रे! अखेर हिनें आह्वां सर्व रोगांना व पड्डिपूना-केवळ दारूच्या एका थेंवाच्या वळावर-खाली पाहायला लावले. एवढे एक दोन वळी हिचे चुकले असते तर खात्रीनं या ग्रंथिज्वराचीच लाट झाली असती. पण सर्व फसले, त्याला आतां काय करायचं? काय हणतो. (जातो.)

(मदिरेसह इंद्रनाथ पुन्हां येतो.)

इंद्रनाथ :—

पद्य—(जशि सुधा सुरां)

सखि सुलोचने । प्रियतमे तुझा किंकर हा ॥ तूं उमा मला । मी उमे तुझा भंकर हा ॥ धृ० ॥ करिं धरोनि कर चल सुरलोका ॥ या खला सोडुं या इह लोका ॥ बहु ताप दे हा ॥ धृ० ॥

अरे दारू-दारू पाहिजे दारू, आण आणरे दारू, पाज रे दारू. दारू!

मोह :—(प्रवेश करून) हं, ही च्यावी दारू. समजलं किं नाही? (पेठा भरून देतो.)

इंद्रनाथ :—(पिऊन) आतां असें नको घुवा. मला सारे जण उचला आणि या दारूच्या पिपांत पाण्यांत मासा सोडतात तसा सोडून घा. मी आंत वसूनच यथेच्छ सुरापान-मद्यक्रीडा करतो. ये मदिरे, तूंही शिर या पिपांत स्नान करायला.

मोह० :—(स्वगत) कशी एकेक लहर येत आहे. 'विनाशकाले विपरीत बुद्धिः'! स्वारीला मृत्यूचे डोहाळे होऊं लागले आतां. विचाराचं आयुष्य आतां घटकाभरसुद्धां उरलेलं नाही, तो याळा दारूच्या पिपांत वसाय्यांची वासना झाली. पण याची नरकांत रवानगी करायला याला दारूंत घालून न्यायची आह्वांला काय जरूर आहे? हा आपला या मृत्युलोकाचा नियम आह्वांला लागू नाही. समजलं किं नाही?

इंद्र० :—(पुन्हां दारू पिऊन) अरे आतां मूक लागली. पुलाव, मुतजन, कवाव, विरयानी घेऊन या. आतां मी दारूवाजांना उपदेश कधीं करणार नाहीं.

इन्फ्लू० लोभः—(प्रवेश करून) आणि त्यांचा द्वेषही आपण करू नका. पण हे, आलं का लक्षांत? पुलाव—मुतंजन संपला आतां. हे आतां गोमांस आहे, यथेच्छ भक्षण करावं स्वामींनीं. महाराज, अगदीं ताजं स्वादिष्ट आहे. का आलं का लक्षांत?

इंद्र०—तें नको रे. दुसरं कांहीं तरी आण. जा, जा, लवकर. मला पुन्हा आतां फारच कडक भूक लागलेली आहे.

लोभ०—अगदीं काळभूक लागली असेल आतां स्वामींना?

इंद्र०—होयरे, अगदीं भयंकर भूक लागली आहे.

लोभः—(ताट तिथेंच ठेवून) पण आलंका लक्षांत? आतां सर्व चट्ट झालेले आहे. या गोमांसाशिवाय दुसरं कांहीं राहिलेले नाही. आतां खाणार तर हेंच खा, नाही तर टाकून घा. चालली आमची स्वारी निघून. (जातो.)

इंद्र०—अग, तू मला सोड आतां.

मादि०—(आ०) जातें; आणि आतां मेल्याचा जीव घेण्याची तयारी करूनच येतें. यानं मूळ मारलं; धर्माचा वध केला. हा दारूही प्यायला, अर्थात् माझ्या तावडीत सांपडला! माझ्याशीं अनंतरंग—अर्थात् याचा साधुत्वभंगही झालाच. आतां हें गोमांसही हा खाणारच. सर्व पापं दारूच्या पोटीं दडलींच! मग याला आतां नरकांत ओढून न्यायला कोणती हरकत आहे? झाला तर यशस्वी माझा दारूचा 'एकच घोंट'! (जाते.)

इंद्रनाथः—(तोरेंत) अहो, भुकेला कोंडा आणि निजेला धोंडा. गोमांस खालं झणून काय विघडणार आहे? कसच पाप आणि कसच पुण्य! सर्व—कांहीं आपल्या मर्जीवर—मानण्यावर आहे. त्यांतून आमचं पापपुण्य अशा जंगलांत—अशा गुप्त एकांत स्थळीं—कोण वघायला आलेले आहे? चला तर, घालं या झडप या ताटावर. आतां जराशानं तेंही मिळायचं नाही, या भुताद्रक्यांच्या तडाख्यांतून! (पड्याकडे पाहून)

अरे हे कोणी आले. हें ताट घेऊन वाजूला जाऊन दहून वसून खाऊं या. नाहीतर तेही येऊन भागीदार व्हायचे. (ताट घेऊन वाजूला जातो, तोंच शस्त्रें घेऊन मद, मदन, क्रोध, महामारी, महर्गता मदिरा इ० येतात.)

मदिरा:—अगवाई, गेला कीं काय पळून मेला ? किंनई.

महामारी:—आतां कुठं जातोय तो ? तो पहा, मेला कसा गोमांसावर अगदीं गिधाडासारखा तुटून पडलेला आहे. दोहों हातांनीं खात आहे.

महर्गता:—(स्वगत) शर्थ झाली बाई या मदिरेच्या प्रतापाची !

सर्व:—चला, धरा ओढा पुढें. (ओढून आणतात.)

इंद्रनाथ:—अरे थांवा-बावा-मला खाऊं द्या हें यथेच्छ पोटा भरून. चल, मदिरे, पुन्हां एकदां आरसे महालांत चल. (खाऊं लागतो.) पुन्हां दारू आणा रे, दारू !

मदिरा:—किंनई क्रोधा, उपस तरवार; आणि कर दोन तुकडे; किंनई !

क्रोध:—काय हणतो, ही उपसली तरवार ! धरा याला आवरून चांगला सारेजण. हूं ! हूं ! (सर्वजण त्याला धरतात व क्रोध त्याचें डोकें उडवितो व पडदा पडतो. मदिरा व क्रोध पडद्या बाहेर येतात.) जाऊं द्या नरकांत. बेव्याला पश्चात्ताप करायलासुद्धां वेळ मिळाला नाही.

मदिरा:—किं नाही क्रोधा, तो मुडदा लवकर उचलून नेऊन गाढा नेहमीच्या जागी. आणि क्ररा लवकर तयारी नर्कपुरीला जाण्याची. सांगा सर्व भाधीव्याधीना कीं, ' चला सर्व आकाशमार्गानें—आळांत तसे परत, यमराजाच्या दरबाराळा. ' हूं जा लवकर, घाई कर. पहांट व्हायला आली. किंनई.

क्रोध:—आज्ञेप्रमाणं करितों वाईसाहेब ? काय हणतो ? (जातो)

मदिराः—(तो गेल्यावर) सर्व आर्धोव्याधीनींही मला उत्तम सहाय्य केलं, यावद्दळ त्यांचीही थोडोशी शिफारस यमराजाजवळ मला केलीच पाहिजे. खरंच मेलं, केवढा साधू आज मी बळी घेतला ! याचा बळी पडेपर्यंत इकडे मी देखील अर्धमेळी होऊन गेलं ! खरंच आहे, शुकापुढं रंभेचे प्रयत्न जसे फुकट गेले, तसेच या साधूपुढं माझेही खटाटोप फोल होतात कां काय, अशी मला क्षणोक्षणीं धास्ती वाटत होती. पण या विजयी मदिरेंनं रंभेसारख्या अप्सरेवरही ताण केलीच अखेर ! हा नरकाचा भ्रुर्गावर विजय झाला ! पण हा साधु दारू प्यायला नसता तर, माझं किंवा आधीव्याधींचं त्याच्यापुढं काय चालणार होतं ? तर मग त्याच्या सर्व नाशाला कारण कोण ? तर 'मदिरेंचा एकच घोंट' ! धन्य मदिरा धन्य !

पद्य—(आग तन मन लागे कैसे बुझाऊं)

धन्य ! महिवर ठरलें, मदिरा विकारी ॥ अहि विषारी । प्राण-हारी । मो नरारी । अजा-तारी । मज खगवर नच मारी ॥ धन्य ॥ धृ० ॥ चाल ॥ सोडोनी संसार । करी वनों संचार । क्षणिं केला तो यति ठार ॥ रियुरोगगणीं अग्रणि ठरलें । अनर्थ-कर मी नार ॥ मर्शि धन्वंतरी । तेंवि पंचाक्षरी ही । नच वारी ॥ मज खगवरहि न मारी ॥ धन्य महिवर ॥ धृ० ॥

(जाते; पडदा पडतो.)

प्रवेश तिसरा.

स्थळ—ब्रह्मलोक.

(कमलासनस्थ चतुर्मुख ब्रह्मदेवापुढं चित्रगुप्त हात जोडून उभा आहे, असा देखावा.)

ब्रह्म०ः—कोण आहे ?

चित्र०ः—हा सर्वांच्या पापगुण्याचा हिशेब ठेवणारा दास चित्रगुप्त स्वामीचरणीं प्रणाम करीत आहे.

ब्रह्म० :—दासा तुझे कल्याण असो. वत्सा, तुजवर काय संकट प्राप्त झालें, ह्मणून त्यां अशा समयीं—या स्थानीं आगमन केलेंस? सांग, सांग, मी तुझ्या सर्व मनकामना पूर्ण करतो. मी तुला पूर्ण प्रसन्न आहे.

चित्र० :—स्वामी—वर्गी भिड्दायमान होऊन इतकीच प्रार्थना चरणारविंदी आहे कीं,

पद्य—(कोण जाणे स्वरूप माझे)

सुसाधु भुवनीं निरिच्छ होता । स्मरे 'सदाशिव हरी-हरी' जो ॥
अकालिं मदिरा-करिं सांपडुनी । विनाश पावे परोपरी जो ॥ १ ॥
न इंद्रनाथा-त्या अनाथा-उद्धरिलें कां हे रसनाथा ॥ वप्वांतिहि
शांत, ना करी कीं । कधींहि लव अब करीं करी जो ॥ २ ॥
न नाकें त्याला विनाके धाडी । कृतांत नरकीं तयासि पाडी ॥
असाधु नसुनी असावध फस । परी गमवि सुरपुरी-पुरी जो ॥ ३ ॥

ह्मणून सेवकाचो इतकीच विज्ञप्ति आहे कीं, सदरहू साधू चुकून 'दारूवाज एकच घोंट' प्यायला, आणि त्या दुष्ट मदिरा-राक्षसाच्या अंगीं मानवांची बुद्धि-विद्या हरण करण्याची शक्ति खावंदानींच ठेवल्या-मुळ तो साधू फसला. नातिदुर्बल मानवांना फसविणारी नीच-प्रबल शक्ति खावंदानीं जगांत निर्माण करावयासच नकां होतो. पण स्वामींचा भेद स्वामींच जाणोत. मज अबमास त्याचा काय थांग? परंतु कृपा-भिलाप ह्मणून इतकाच कीं, निज कृपाकटाक्षें करून त्रिजगन्नायक-प्रभूनीं त्या पतित दिनाचा उद्धार करावा, स्वामी! त्याच्या सर्वापराधांची क्षमा करून :—

ब्रह्मदेव :—(अत्यंत क्रोधावेषानें) हां! हां! खबरदार, खबर-दार! त्या दारूवाज इंद्रनाथाची गोष्ट माझ्यापुढें विळकुळ काढूं नकोस 'दारूवाज तेवढे सर्व नरकांत गेलेच पाहिजेत.' असा हा आमचा सक्त नियम, तो तुला माहीत नाहीं काय? विजयवेताळ-मूर्ख प्रधानाची स्थिति जाणत नाहींस?

चित्रगुप्तः—सर्व जाणत आहे स्वामी. परंतु तो साधु-तपस्वी-ब्रह्मचारी-आणि सदाचारी असून :—

ब्रह्मदेवः—नव्हे, नव्हे! तो दुरात्मा दुराचारी-व्यभिचारी होता ह्यण. मद्यपान-सुरापान भयंकर पाप. दारूबाजीच्या पापाला क्षमा नाही. बोल या व्यतिरिक्त कांहीं असेल तर बोल, नाहीतर मला आतां स्वस्थानीं गमन व शयन करू दे.

चित्रगुप्तः—दुसर कांहीं नाही महाराज. मला त्या साधूच्याच दुर्गतीबद्दल फार दुःख झालं आहे.

ब्रह्मदेवः—(पाय आपटून) चल, चालता हो मूर्खा! दारू-बाज तेवढे नरकांत गेलच पाहिजेत. खबरदार, याद राखून ठेव. तू पुन्हां या वावर्तीत शिष्टाई करशील, तर तुलाही त्याच्याबरोबर यम-यातना भोगण्यास जावं लागेल! 'दारूबाज तेवढे सर्व नरकांत गेलेच पाहिजेत!'

चित्र :—आज्ञा प्रमाण स्वामी!

(पडदा पडतो.)

प्रवेश चवथा.

स्थळ—आकाश मार्ग.

(अवर्षण, दारिद्र्य, महर्गता, महामारी, पड्डिपु, इन्फ्लूएंझा—सर्वे रोगे येतात व मागाहून आंधळा गांजा, त्याचा पुत्र तंत्राग्नू त्याची काठी धरलेला, माडी, ताडी, सिंधी, भांग, अफू, मदक ऊर्फ चंडोल-विचित्र पोषाखांत—इ० अप्सरा येऊन एका बाजूस उभ्या राहतात)
(टी पॉट लंगडत येतो.)

अवर्षणः—अररे! साऱ्या जगाला पाण्याचा दुष्काळ पाडून या दारिद्र्यबंधूच्या मदतीनिं जिकडे तिकडे मीं कहर करून सोडला, परंतु मीं अर्धे मुर्धे करून सोडलेले ते वेढे धनहीन लोक—कर्म काढून, चोरी करून—दारू पिऊन यमलोकीं रवाना झाले. आटोपलं रामायण आतां. ह्यणा तर, "त्रिलोकीं मदिराताईकी जय"

क्रोध :—प्रथिवर आणि क्रोध वनून मी अर्ध अधिक जग आजपर्यंत जाळं, पण आज परीक्षेच्या दिवशी या सुराताईपुढं आस्मादिकांची पूर्ण नाचकी झाली. काय हणतो ?

इन्फ्लूएन्झा :—मी साडेतीन दिवसांत साडेतीन कोटांची रक्षा करणारा नवज्वर—इन्फ्लूएन्झा साडेतीन तासांतच या मदिरेनं माझा अस्थिपंजर मात्र उरविला. अगाई-ई-ई! अंगाचा चुराडा झाला—सारखं टणकतं आहे! तसंच, कनककातेच्या लोभानं कौट्यावधी लोकांना नरकीं धाडणारा मी लोभ, या मदिरेचा एक वृषभ ठरलों. का आलं का लक्षांत ?

मोह :—समजलं किं नाही, या मोहाच्या जाळ्यांत सांपडून किती तर्ग श्रोमान व साधु धुळीस मिळाले, पण या मदिराकाकूपुढें मोही अपेशी ठरलों. समजलं किं नाही ?

मद ऊर्फ दमा :—पण एकछंत का महाराज ? रावण, दुर्योधन, हिरण्यकाश्यप, फिरऊन, नमरूद, शदाद, अशा अशांचा घात करणारा मी मद—माझाच मद या मदिरेपुढं उतरून—आतां दम टाकून निर्जीव वनलों. आतां काय उपाय राहिला ? एकछंत का महाराज ?

मत्सर :—हटलं हणजे मी मत्सर प्रति 'कळीचा नारद' अमुन या मदिरा-देवीनं मला आपल्या पराक्रमानं गारद केळं; हटलं हणजे. आमचा हा क्षय ऊर्फ मत्सराचा अवतार अखेरीस व्यर्थच ठरला; हटलं हणजे. अरे रे ! दारूवाज माणसा :—

पद्य—(भल्या माणसा दस लाखांचा)

अरे दारूवाजा, पिशी बांटल्या पिसा होउनी बेफामा ॥ विकिलें धामा, रडते रामा, नामा लाविशी कालीमा ॥ १ ॥ घरीं बायकोपोर उपाशी ताव मिशीवर तूं देशी ॥ तीं धाय धाय ओक्सावोक्षीं रडतीं, पथिं तूं मिरवीशी ॥ २ ॥ बडबडशी लोलशी गटारा-मार्जी टाकुनि तनु पडशी ॥ मलमूत्रतुल्य या दारूनं पवित्र मुख कां भ्रष्टावेशी ॥ ३ ॥ चाल ॥ अन्न मिलेना वस्त्र तुला ॥ घरीं बायकोपोरांला ॥ द्रव्य दिलें तूं चोराला ॥ थूः थूः तुझिया जिदगानिवर खाया काळ भुईला भार ॥ उपजतांच कुणि कां न मारिलें गळा दावुनी तुजला डार ॥ ४ ॥

मदनः—पण माझं जरा ऐकावं. 'समानशीलव्यसनेषु सख्यं' आपणा सर्वांनीं मिळून आपापल्या नशीवाचा आढावा काढला, तो ठीकच आहे, परंतु माझं जरा **तकदीर** ऐकावं. वसिष्ठ, विश्वामित्र, गांधिज, पराशर अशांचे प्राक्तन ज्ञानं कामशरानं पछाडलं, तो मी त्रिभुवनविख्यात मदन-मला देखील या दारूनं जिंकलं-तेव्हां या मारू स्त्री-वीराची आतां प्रशंसा करावी तेवढी थोडीच आहे. माझी रति हिच्याशी रतीभरही तुळणार नाही. तेव्हां माझं जरा ऐकावं :—

महर्गता व महामारीः—(एकमेकांच्या गळीं पडून स्फुदत) आह्मी दोघी नणंदभावजरी आतां या मदिरेच्या दासी ठरलों ग वार्ड! आमचा घात झाला! हो हटलं, वरं का ?

आंधळा गांजाः—अरे, हे वाटेंत कोण दंगा करताहेत ? वाट सोडा वाट.

मत्सरः—ही कोण व्याद आली ! हटलं हणजे ! (गांजास) अहो, आंधळे राजेश्री, तुझी अंध रंक-खंक आहांत, कीं कोणी मदांध भूपती आहांत ? राव, आपण कुठले राजे आहांत ? कुठं तरी पाहिलं आहे तुझाला ; पण आठवत नाहीं.

गांजाः—नाहीच आठवायचं. कारण, तुझी गांजेखस आहांत. तुमच्या बुद्धीची खसखस आणि खोबरं झालं, अहो राव, मी राजांचा राजा, तुमच्या आज्ञाच्या आज्ञा-आंधळा गांजा-मज्जा भक्षण करून माणसांना वाळवून त्यांचे लोणचं करून तोंडीं लावणारा मदिरा-राणीचा कनिष्ठ बंधु आहे. ती वयानं लहान पण गुणांनीं श्रेष्ठ आणि मी वयाने श्रेष्ठ पण गुणांनीं कनिष्ठ आहे. रुपयाला पै मारू झाला तरी साधुसंतांचा प्यारा जीव-माझा व्यापार कधीं बंद पडायचाच नाही !

क्रोधः—काय हणतो ? हा बेटा अज्ञानपर्यंत कुठं गुप्त होता ?

गांजाः—काय ? मी गांजा आणि गुप्त ? नाही रे बाबा, मी, माझे बळी राजरोसपणें भर रस्यावर, दग्यांत, मठांत, देवळांत, धर्म-शाळेंत ; साधू, गोसावी, बैरागी, सर्व फुकट खाऊंचे घेत आहे, पण

मी गांजा जसा आंधळा तसेच माझे सेवकही आंधळेच असतात. आजच्या मदिरेच्या लाखांत माझे दहा हजार बळी आहेत. समजलांत, बाबांनो !

लंगडा टी पॉट :—मी आपल्या नशीवाळा रडू तरी कोठवर ? मला गिऱ्हाई फार; पण प्राप्ति मदिरेच्या शतांशानेही नाही. माझ्या हजार प्याळांची किंमत तिच्या एकाच प्याल्याला मिळते.

मद० :—पण ऐकलंत का हो अंध-लंग-महाराज, या बरो-बरच्या पिसारे धारण करणाऱ्या मुली कोण ? मयूरी आहेत की कोंबड्या ? टर्की-गिनी फाऊल ? (सिंधीस) प्रथम तूं सांग. तुझं नांव आणि काम काय ?

सिंधी :—मी अप्सरा सिंधी-सगळी अंध दुनया माझी बंदी गुलाम आहे. आज चार हजार बळी मी घेतले. मी मदिरेची एक मुलगी राजकन्या आहे. यमाच्या सभेंत नृत्यगायनही मी करित असतें.

मद० :—(भांगेस) पण भाजं जरा एकावं, तूंग कोण ? तूं अप्सरा आणि हा तुझा पिसारा आहेच, तूं मोर की लांडोर ?

भांग :—मी की नाही, भांग आहे हो भांग. माझ्या पराक्रमाचा तुझाला थांग नाही. सारे कृपांग मेळे माझ्या तारेंत गुंग होऊन मरतात. आज पांच हजार बळी मी घेतलेत. मी मदिरावाईची द्वितीय कन्या आहे.

मत्सर :—हटलं हणजे (अफूस) तूंग कोण ? तुझें डोळे असे तारवटलेले का ?

अफू :—मी अफू बरं अफू. मदिरेची ज्येष्ठ कन्या. मी फूः फूः करून आज सहा हजार बळी फुकून सोडले. आहीं सर्व मुली यमाच्या दरबारीं नृत गायन करित असतो. निळाजरे मेले, माझे सारे भक्त !

इंफूलू० :- लोभ :—आळ का लक्षांत ? मोठी सभ्य संभावित मुलगी बरं का ही ! कशी नागीण फोंफावते आहे. साधु, फकीर, गवय्ये महान गुणांजन यांची आवडती मैत्रीण. कारण, 'महान गुणांजन हणजे महान व्यसनाधीन असलेच पाहिजेत' असं एक धेडगुजरी कृतांत-प्रणीत-ईश्वरप्रणीत मात्र नव्हे-अधर्मशास्त्र आहे.

गांजा :—होय महाराज, व्यसनाधीन गर्वई व विद्वान यांच्या तोंडाचें ढोलकं चांगलें वाजतं, ह्मणून लोक त्यांची तारीफ करतात, व त्यांना मोठा मान देतात; परंतु या अंतर्त्यामी विषवृक्ष बनलेल्या कुजक्या खोडांना नरकाच्या विस्तवांत टाकून, तेथील अग्नि प्रदीप्त करण्याकडेच 'नरकाचें इंधन' ह्मणून आह्मी यांचा उपयोग करून घेतों. ही पहा माझी भाची मादक—उन्मादक मदक—अकलेचे खंदक हिचे सेवक बनून आपल्या सर्वस्वावर उदक सोडतात. कधी कधी ही मुलगी चंडोल नांवाचा डौलदार मुलगा बनते. आणि सर्व खुशालचंदांचें चंदन करते. या दोन जुळ्या बहिणी—ही ताडी व ही माडी—सर्वांची शिरें तोडीत मद्यप्यांच्या हाडीं—मासीं खिळून त्यांना गिळून टाकतात; ह्मणून यांनाही यमाच्या दरवारी खडी ताजीम मिळते. यांनी कोंकण, कर्नाटक व हिंदुस्थानांत बडी व्यापारवृद्धि केली आहे. या लवकरच जगप्रलय करविणार आहेत. हा माझा पुत्र तंवाखू सर्व व्यसनांस हाच प्रथम सुरवात करतो. कारण तंवाखू हें एक अंगवळणी पडलेलें सार्वजनिक व्यसन. हा माझा वेढा छोटा खरा, पण बेवारसी व निपुत्रिक नाहीं हो, याळाही तपकीर, विडी, सिगारेट वगैरे मुलामुलींचा व भाऊबहिणींचा परिवार आहेच. याचाही जगभर मोठाच कल्होळ व गोंधळ आहे. हजारों लोकांचा पोर्शिदा हा माझा वाळ आहे.

तंवाखू :—(ओरडतो) काडी विडी, सिगारेट; रेडलॅप, इजिप्शन, ब्लॅक काट मातोसियान. सोडूं नका पण हें निरर्थक व्यसन.

(पडद्यांत मोठा घंटांनाद होतो.)

मात्सर :—हटलें ह्मणजे, आलेंच हें नरकाचें द्वार. (शुभ्र कर्पूराचें नरकाचें द्वार दिसतें.) दरवार भरूं लागला वाटतें. चला तर आंत लवकर.

(सर्व जातात व कली एक भला मोठा नाग घेऊन येतो.)

कली :—चाव बेव्या चाव-जिभेला चाव. (तसें करून) हा साप आहे कीं नुसतं रबराचं नळकोटं आहे? हां! फुसकारतो आहे वेटा अस्सल काळा नाग हा तक्षक आहे. माझ्या जिभेला चावून चावून यानं तिची अगदीं चाळण केली. याच्या शरीरांतील विषाची लळेची गाळण सर्व माझ्या तोंडांत उतरली, पण अज्ञून निशा कां चढत नाहीं? आं? गांजा, अफू, चंडोल, दारूच्या व्यसनापासून सुरवात करून जिव्हेला जगांतले सर्व विंचू डसले, शेंकडों फुरसो चावून खाल्लो, तेव्हां कुठं मी हा कली विपवृक्ष बनलों. हा तक्षक धरून याचं सर्व विष रोज भक्षण करून आतां तें विषही साखरेसारखं गोड वाटूं लागलं. आतां काय करावं? आज माझी प्रिया मदिरा यमराजाची प्रधान होणार. मग मजसारखा यमाचा सेनापती लष्करी मुख्याधिकारी त्या दिवाणाचा अंकित होणार. असो पण ती माझी प्रिया, तिचा प्रधानाभिषेक पहा-याला यमाच्या दरवारांत मी गुप्तरूपानं संचार करणार. महा आनंदी-आनंदाचा दिवस मला लाभला. त्या दरवारला जायचं ह्मणून यथेच्छ मदिरा तर मी झोकलीच. पण आतां निशा कसा चढणार? हा तक्षक आतां शेळपट झाला. याला फेंकून देऊन चला शेषाकडे जाऊं. त्याला चावून खातां येईल तर पाहूं. एकदा तें हलाहल विष, श्रीशंकरांनीं पिऊन माशा गोठा घात केला. आज तें असतें, तर माझी एक वेळची तलफ तरी भागली असती! चला तर शेषाकडेच आतां जाऊं. जा बेव्या तक्षका. (तो एकीकडून व सर्प फुरकारत दुसरीकडून जातो.)

(पडदा पडतो.)

प्रवेश पांचवा.

→॥ॐ॥←

स्थळ—नर्कपुरी.

(महिपासनारूढ यमराजापुढें पडिपु, सर्व, रोग, व्यसन, इ० इ०

१ ल्या अंकांतिल १ ल्या प्रवेशाप्रमाणें स्वस्थानापन्न असून भांग,
अफू, वगैरे अप्सरांचें नृत्य गायन सुरू आहे.)

अप्सराः—

पद्य—(गावो रिजावो देखो.)

कीर्ती सुरेची गाऊं ॥ देवी नयनयुगि पाहूं ॥ हृदयासि मंदिर
वनवूं ॥ मदिरोचि वस्त्रवूं मूर्ति सुबक ॥ धृ० ॥ चाल ॥ ही कल्पल-
तिका दारू ॥ कारितसे भक्तसंहारू ॥ गाऊं या । गाऊं ॥ तन् तन-
नन-तननन तत्रा ॥ ठुमरि । होरि । पिलु-धुमालि । रागताल
नाना ॥ चाल ॥ नर भुलवूं शिरकमल-शत जणुं । पुष्पेंचि पदयु-
गुलीं वाहूं ॥ कीर्ती सुरेची ॥ धृ० ॥

पद्य—(दिले नादांकु हम.)

जगि अपार दुष्कृतितम पसरो ॥ प्रीति भक्ति हरिची नर विसरो ॥
धृ० ॥ चाल ॥ स्मर-मदादि नररिपु नांदोत सुखें भुवनीं ॥ वधु
माय बाल-तिस तेंहि छळो कट्टु वचनीं ॥ करु ठारहि अनुजानुजासि
पतिहि कलत्रा ॥ अवमानु पित्याला पुत्र, पिताहि सुपुत्रा ॥ चाल ॥
यमरायाचि । विजयातंता । देव पूर्ण करो ॥ धृ० ॥

(मदिरा इंद्रनाथच्या पाठावरून वाजंत्र्यांसहित येते.)

मदिराः—(खालीं उतरून) मेल्यानीं, माझ्या आनंदातिश-
याचे वेळीं कोणीही आपलीं तोंडें हिरमुसलीं करूं नका. फडांनिवडुंगाप्र-
माणें आपल्या तोंडावर आनंदाचे कांटे उभे राहूं या.

पद्य—(अनवरसे लेलिया.)

मदिरेचा विजय हा ॥ झाला ॥ धृ० ॥ धाक पडरिंचा वृथाचि
होता ॥ त्यां आला अजय हा ॥ इन्फ्लूएंझा प्लेग निमाला ॥ भांग-
सुरेनें अनर्थ केला ॥ प्रधान होउनि जाळि जगाला ॥ मी यमाचा-
अदय हा ॥ १ ॥ धृ० ॥

यमराजः—ये, ये, मदिराताइ, तुझा सतत जेजय असो !
येऊन माइया उजव्या बाजूस माइया अर्ध्या—मदिपासनावर विस. (ती
येऊन बसेते.)

प्लेग ग्रंथिज्वरः—जयजयकार कृतांत महाराज !

सर्व० :—त्रिभुवन विजयीमदिराताईकी जय !!

यम० :—माइया प्रिय रोगादिक सेवकांनों, तुहां सर्वांना माइया
मदिराताईनं जिंकून आपले अंकित केलं, याबद्दल आपण विपाद मानूं
नका. आज इथें जमलेले सर्व रोगादिक ह्मणजे तरी आधिव्याधिनायकच
आहेत. तसेच इतर सेवकही मला नकोत असं नाही. परंतु लहानमोठा
हुदा मिळणें—ह्मणजे शेराला सव्वाशेर निपजणें—हा देवाच्याच घरचा न्याय
आहे; त्याला उपाय नाही. कोणी खिन्न होण्याचं कारण नाही. आह्मी
आमचं प्रधान आतां मदिराताईला हुजूरून मोठ्या आनंदानं अर्पण करितों.
आणि असा अपूर्व पराक्रमी प्रधान आह्मांला चुकून लाभला, याबद्दल
परमेश्वराचे अंतःकरणपूर्वक आभार मानतो. माइया प्रिय रोगांनों, सर्व
आधिव्याधीनों, व इतर सर्व घातक सेवकांनों, आतां सर्वानुमते
आनंदानं—अत्यानंदानं—हा माइयातर्फे प्रधानकीचा मुकूट माइया
प्रिय मदिराताईच्या डोक्यावर तुह्मी ठेवा. (मुकूट प्लेगाच्या हातीं देतो.)
आणि माइया प्रिय रोगादिक सेवकांनों, तिच्या आज्ञेत राहूनच इतःपर
तुह्मी साऱ्या जगभर प्रलय मांडा. नाना कार्यकारणभाव लढवून नव-
खंड पृथ्वीवर मदिराध्वज फडकवा. एका मदिरामदिराच्या प्रयोगानं
मदिरेच्या एकाच घोंटानं—अल्पावधींत तुह्मी पुष्कळच कार्य साध-
लंत. हजारों शुद्धाशुद्ध अंतःकरणांत मदिराप्रवेश घडवून आणलांत.
शांतिोष्ण प्रदेशांत मदिराप्रधानविजय आपखुशीनें झाला. राजकारणाशीं
धर्माची सांगड तोडून टाकून महत्कार्य केलंत. निव्वळ भाकरीकरितां
पोटाकरितां 'स्वराज' पाहिजे. नीति व धर्म देशोन्नतीस घातक
ठरविलेत. विद्वानांस मूर्ख अभक्त व नास्तिक बनविलेंत. वः खून केलीत
पड्यांनों ! हिंदुस्थानांत अनेक धर्म आहेत. जातीजातींतील एक्य साध-

प्यास आधीं धर्मवध करून सर्व अमरुत व निलेज्ज स्वैरवर्तनी व्हावेत, हा कळीचा मंत्र तुझी छान तद्देशीयांच्या कानांत फुकळांत. आतां ते वाटेळ ती सुधारणा करोत. धर्मावांचून घडून येणारी शीघ्रोन्नति शीघ्र लयास नेण्याला मला सोपें झालें. दोस्त हो, आतां साऱ्या जगभर अशीं हजारां-लाखां मदिरामंदिरं निर्माण करून मद्यपानाच्या व्यसनास सर्व देशांत-सर्व शहरांत-सर्व प्रसिद्ध चवहाऱ्यांवर उत्तेजन देऊन वाढवा. लक्ष्मीचें वास्तव्य जेश्चें होईल, तेथेंच मदिरेंचें बिऱ्हाडवाजलें जरूर मांडून ठेवा. दाखू-वाज व मूर्ख श्रीमानांच्या मोठ्या पोटांत वेताळाचें साम्राज्य स्थापून सेना-पाते कळी व प्रधान मदिरा यांचा खजिना सांठवा; ह्यणजे यमराजाचें महत्त्व ब्रह्मदेवाहून ही वाढून माझा राज्यविस्तार पाहून ब्रह्मा-विष्णु-महेश्वरी क्षणमात्र लज्जित होताळ. धन्य मदिराप्रधान ! धन्य ! धन्य !! मदिरा भक्तांची संख्या वाढत चालल्यामुळं त्यांच्या सोयीकरितां आह्मी नवा अति-भयंकर नरककुंड निर्माण केला आहे; त्यांत जगांतलीं सर्व दाखूवाज प्रजा आणून भरती करा. गा तर प्रिय सुरादेवीची थोरवी एकदां आणि घाला तिच्या शिरीं मुकुट. (सर्वजण मिळून मुकुट मदिरेंच्या डोक्यावर ठेवतात.)

(अप्सरा 'कीर्ती सुरेची गाऊं' इ० पद्य पुन्हां ह्यणतात.)

इंद्रनाथः—(उठून कावरा वावरा होऊन) हा काय प्रकार मी पाहतो आहे? हा नरकाधिराते; त्याचा हा दरवार ! मला येथें कोणी आणलें? मी असं पाप तरी काय केलें? अहो, ब्रतस्थ, सत्त्वस्थ, हरिभक्त इंद्रनाथ गोसावी तो मीच का ? हें काय मी पाहतो आहे ? मी भूलोकां मृत झालों काय ? वरं, तसें असलें तरी :—

पद्य—(मज गमे ऐसा जनक तो)

हा ! कशी मुकली सुरपुरी ॥ यमपुरी लभे कां ॥ ध० ॥ चाल ॥ काय करीं अथ अधोर घडलें ॥ पुण्यतपोवल मार्गी नडलें ॥ नरकिं लोटण्या कारण पडलें ॥ कां हो विधिची कुपित स्वारी ॥ धृ० ॥

मदः—एकलंत का महाराज ? ही यमपुरी आहे यमपुरी !

मदनः—माझं जरा एकाच; ही यमपुरी आहे !

क्रोधः—इंद्रनाथ गोसावी-साधु महाराज-तुहांचि बरं का? काय हणतो?

मत्सरः—हटलं हणजे, यतिमहाराजांच्या पश्चात्तापाचा आतां कांहीच उपयोग नाहो. हटलं हणजे, तुमचं सत्त्व-हरण विद्याहरण मदिराताईच्या हातचं मरण होऊन आपण इयं आलांत-हटलं हणजे.

मोहः—समजलं किं नाहीं बुवासाहेब, आपल्याला आह्मी दारू पाजून यमपुरांत आणून सोडलं आहे. समजलं कां नाहीं?

इन्फ्लूएन्झा उर्फ लोभः—अहो वैरागीबुवा, आलं का लक्षांत? साधुमहाराज, ध्यानांत आलं का? ध्यानांत ध्या चांगलं. पेटलेल्या विस्तवाच्या खांवावर वसून हजारों वर्षे तपश्चर्या करा आतां. आलं का लक्षांत?

मदिराः—किं नाहीं साधुमहाराज, तुम्ही माझे शेवटचे व अत्यंत महत्त्वाचे-मला यमराजाची प्रधानकी मिळवून देणारे-बळी आहांत. कारण साधुपुरुषांना सत्त्वभ्रष्ट करण्यांतच आह्मां बायकांचा-त्यांतून या मदिरेचा-तर विशेष पराक्रम आहे. कां? तर मां किंनईः—

पद्य—(मूर्तिमंत भोति उभां)

बुद्धिहीन नीच निंद्य अमित मनुज पीडिले ॥ व्यसनपंकिं पाहुनी सहज नरकिं धाडिले ॥ नरकविषय जन्मति ते, मनुज-दनुज जातिचे ॥ साधुसत्त्व भंगुनि परि धन्य आजि जाहेंलं ॥ १ ॥ धृ० ॥

एकलंत किंनई? ध्यांक्यू! ध्यांक्यू! ध्यांक्स् ब्हेरो मच!

इंद्रनाथः—(रडत) हर! हर! दुष्टे, तूंच का मला दारूचा एक थेंब पाजून माझ्या जन्माचें असं वाटोळं केलंस? यममहाराज, अहो मां चुकून दारूचा एकच थेंबकिहो-केवळ एकच घोंट-ध्यायलों आहे!

मदिराः—अहो, दारूचा एक थेंब, 'एकच घोंट' हणजे हलका का समजलांत तुम्ही? किंनईः—

पद्य—(ज्यो पिया आये ना मोधे)

शर एकहि मृग मारितो । अग्निशरहि केसरी ॥ मदन शरें-हि
वधिली । सुसाधूसरी ॥ धृ० ॥ चाल ॥ वन्हिकण नृणागिरी वा ।
कर्पूराद्रि जाळितो ॥ तेंवि क्षीराब्धिला । सेंधवकणहि नाशितो ॥
लव दुष्कृति, अवलेश । नाशी पुण्यार्णव तो ॥ चाल ॥ तशि लव
सुरा । वधिते नरा । खचरीपरी ॥ धृ० ॥

यमराजः—वरं तर, याच्या युस्क्या बांधा; आणि याला
आतां सर्वजण भिलून नेऊन—त्या नवनिर्मित—नरकांतीळ भयंकर अग्नि-
कुंडांत टाकून सहस्रो सहस्र युगें त्याला तेंधें पडूं द्या: ' मदिरेचा एकच
घोंट' किती भयंकर घातक शत्रु आहे, याचा खुशाल अनुभव त्याला
घेऊं द्या. दारूबाजाला आमच्या येथें क्षमा नाही. जा, हुकमाचा
अम्मलबजावणी करा.

इंद्रनाथः—अहो महासमर्थ अंतकमहाराज, मी दारूचा एकच
थेंब चुकून प्याळें आहे ह्मणतो ना? सारा जन्म मी तपश्चर्येंत किहो
घाळविला आहे! हा तुमचा अन्याय व मदिरेचा लपंडाव ब्रह्मदेवाच्या
दरबारीं खास रूजू होणार नाही. अहो, विचार करा. तपांचं सामर्थ्य
तुहां सर्वांच्या बलाहून फार थोर आहे.

गांजा :—पण आमचा देव ब्रह्मदेव नव्हे. कैफाचा सखा
शिव आहे. चोराळा भवानी, पाण्याला कन्हैया, तसा कैफाला हा
मोळा सांभ आहे. आहां चोरां-पोरांचे लपंडाव त्याच्या घरीं रूजू
आहेत ह्मणतात.

प्लेग० क्रोध :—स्वामी महाराज, काय ह्मणतो? आपलं तप
राहिलं तें आतां भूलोकींच्या रानावनांत मटकत. आपलं वियाहरण
नाटक झालं आतां मदिराभुवन नाटकगृहांत. कोणी सांगितलं होतं
तुहांला असं एकलकोंडं, भोळं—भावडं तप करायला? तुहांला जन-
कल्याण लोककल्याण जनांत—गृहस्थाश्रमांत राहून नव्हतं का साधतां
येत? स्वार्थसाधु, उतावळे, अज्ञान लोक जगाला सोडून—एकटेच स्वर्गां
जाण्यावद्दल जे धडपडतात, त्यांना तुमची दुर्गति पाहून चांगलीच उप-

रति होईल. कारण आतां जगांत 'संगीत मदिरेचा एकच घोंट' हें नाटक धूमधडाक्यांनं यशस्वी होणार आहे. काय क्षणतो ?

इन्फ्लू० उ० लोभः—पहा, आलं का लक्षांत? एकमेकांचें साह्य आह्मी असुर देखील करीत असतां, तुम्ही मानव कोर्टीत जन्मून स्वार्थसाधु बनतां? ध्या तर आतां त्या वेपर्वाईचें हें फल! निस्तरा आतां 'संगीत मदिरेचा एकच घोंट'!! आलं का लक्षांत?

यमः—इंद्रनाथा, कसेंही असो, मदिरासेवनाचा दोष, मद्यपानाचा अपराध, दारूबाजीचें पाप तुझ्या हातून घडलें खरें; तुला आतां नरकांत गेलेंच पाहिजे. त्यांतून मद्यप्यांना नवनिर्मित नरकांत पिचत पडलें पाहिजे. हं:, बांधा रे याच्या मुस्क्या; पहात काय राहिलांत? (त्याच्या मुस्क्या बांधतात.) हूं:, न्या-न्या याला नरकाकडे लवकर न्या. (ते ओढूं लागतात.)

इंद्रनाथः—परंतु नरकाविपते, जरा थांबा, मी परमेश्वराचा धांधा करतो. माझं तप खरं असेल तर, तो देव मला तुमच्या जाचांतून खचीत सोडवील. हा झगडा ब्रह्मदेवाकडेच आपण पाठवावा.

क्रोधः—ब्रह्मदेवाकडे कांहीं संबंध नाही. कायद्याचा आधार दाखव.

यमः—कायद्याचा आधार नसला तरी आरोपींच्या फायद्या-कारितां आह्मी त्याला अपीलाची परवानगी देतो. कारण आमची खात्री आहे की, आमचाच ठराव कायम होणार. मद्यपानाला कोठेंच क्षमा नाही. धन्य, धन्य, मदिराताई, पुनः पुनः तुझा विजय मी ईच्छितो. विजयवेताळ प्रधानाला आणा रे. तोही एक सुराताईचा मह-महत्वाचा बळी आहे. परंतु त्याचा दर्जा याच्यानंतरचा आहे. (विजय-वेताळास प्लेग व इन्फ्लूएन्झा जाऊन कोरडे मारित आणतात. 'भोग लेका-दारूबाजा, आपल्या कर्मांचां फलें' इ० क्षणतात.) वस्स, याला आमच्यापुढं फारवेळ उभा करूं नका. एकदम नेऊन विस्तवांत फेंकून द्या.

विजय०—(काकुळतीनें) अहो, नका हो, मला पुन्हा जगांत धाडा. माझी भार्या-सती-पतिव्रता इंदुप्रभा; गुलाब, बकुल, कलिका

कोठें आहे? हाय! हाय! मी दाखूबाजीने कुटुंबाचा घात केला! मी जगांत वेशुद्ध होतो, इथें शुद्धीवर आलों. मला आतां सोडा. (मदिरेस पाहून) ही, सुरादेवी! ये, मला आलिंगनः—

मदिराः—चला, पडा आर्धा विस्तवाच्या कल्होळांत. मग तिथें आलिंगन—किंनई. भोग दाखूबाजीचं फळ आतां. वे सुरादेवी! मदिरेचा एकच घोंट!!

विजय०—भाडें कुटुंब ?

मदिराः—तुझं कुटुंब गेलं स्वर्गांत. संपल्या तुझ्या मीजा!

विजय०—आणि मी? आणि माझा राजा? माझं राज्य?

मदिराः—तूं खुनी—कुटुंबघातकी जा रौरव नरकांत. तुला पूर्वीच सांगितलं आहे मीं. तुझा राजा आणि राज्यही तिथंच! पापी तो सदैव पापी! पुन्हा जगांत गेलास तरी तूं दाखूच पिणार. पण आतां जग संपलंच!

विजय०—नका हो, पुन्हा मला जगांत पाठवा. मी दाखू सोडून पुण्यकर्म करीन. पतिव्रताछल करणार नाहीं. अरेरे महापातकी घातकी मी! महा मदांध!! खुनी चांडाळ—खराच वेताळ—विजयवेताळ नव्हे!!

यभराजः—चला निघा, वेऊन जा या काळतोड्या प्रधानास. जाळा त्याचं तोंड! स्त्री—पुत्र—अपत्य—घातकी! मला देखील अशा दुष्टाचं तोंड पाहून लाज व खंति वाटते—दाखूबाजीचा वीट जगांत न मानतां हा काळवीट माझी क्षमा येथें मागतों! थूः महा मूर्ख!!

इंद्र०—(खाली वसून) हे परम समर्थ जगदुत्पादका दीन—दयाळा प्रभो,

पद्य—(जाग्रत ठेवा लम्बाची.)

तूं तरि तारी कृपाळा । कां कोपली असा ॥ धू० ॥ चाल ॥ लव-भरि हाली । चुकुनि प्याळा । यति हा होउनी पिस्ता ॥ अक्षय नरकां । त्या दीना । लोटिशी कसा ॥ धू० ॥

(चित्रगुप्त एकदम वही व ब्रह्मदेवाचा हुकूम घेऊन प्रकट होतो.)

यमः—ये, ये, मित्रा चित्रगुप्ता, ब्रह्मदेवाचें काय आज्ञापत्र आणलें आहेस? तें आण इकडे; आर्ह्या वाचून इंद्रनाथालाही दाखवूं.

चित्रः—आपल्याला तसदी कशाला? मी वाचून मग इंद्रनाथाच्या हातीं देतो. आर्ह्या आपण सर्वजण ऐकाः—“ निजकर्तव्यनिष्ठ प्रिय नरकाधिपते यास. आपण इंद्रनाथ वैरागी यास खुशाल नरकांत लोटून द्यावें. त्याचें जन्मोजन्मीचें पुण्य मदिरेच्या एकाच घोंटानें लयास नेलें आहे. कारण, 'दारूबाज तेवढे नरकांत गेलेच पाहिजेत' हा आमचा सक्त नियम आहे. पहा,

पद्य—(सुकुमारा । असुनि तूं फार.)

मधुर्विंदु । नव्हे अघसिंधु । करी जग खुंदु । निंघ मदिराही ॥ निज भक्त धाडुनी नरकि, सुखें जगिं राही ॥ १ ॥ ही चोर । महा शिर-जोर । लुथी वरदार । दारूच्या पार्यां ॥ पावले नाश मद्यप्यांसहीत कलायी ॥ २ ॥ अति पापि । असति मद्यपी । नर न ते कपी । सोडुं अवघट ते ॥ परि वांछुं नरकि दारूबाजांचे तट ते ॥ ३ ॥ धृ० ॥”

नरकाधिपते, या मूर्ख, हतभागी व अधीर इंद्रनाथाच्या पाठोपाठ देवांनीं मला पडूसाच बरोबर देऊन पाठविलेही होतें. परंतु हा उतावीळ त्यांच्या कसोटीस उतरणें नाहीं. आणि मदिरेचा एकच घोंट पिऊन अष्ट झाला. आतां भोग मूर्खा आपल्या कर्माची फळे. घे, वाच ही आपली कर्मभोगपत्रिका. (पत्र टाकून चालता होतो.)

यमः—(तो गेल्यावर) कां इंद्रनाथ, झाली ना आतां खात्री? जा याला घेऊन नरकांत? दारूबाज तेवढे सारे नरकांत गेलेच पाहिजेत. पहा तें आज्ञापत्र वाचून.

इंद्रनाथः—(वाचून आपल्याशीं) हर! हर! झालं, माझं चरित्र शोकपयवसायी ठरलं अखेर. मी साधु, विद्वान, लोकनायक दारू पिऊन अधोगतीला गेलों. भूळोक अंतरला मला. या वेळीं तिथं असतो तर लोकांना उपदेश तरी केला असता. मदिराप्रधानावर एक मली मोठी कादंबरी लिहिली असती, किंवा गोड व चटकदार नाटक

छिहिलं असतं. लोकांना रुचेल व पचेळ अशी भाषा न वापरतां नेहमीं नाटकांत कडक शब्द वापरले असते! दाख्खाजाला प्रेमापदेश निरर्थक होत. सर्व धर्मातून दाख्खाजाच्या घशांत शिशाचा तत्र रस आतप्याचा हुकूम हाता, तोच हुकूम जर हलाचि राज अमळात आणतोल, तर-पग ले. आज-कालच्या सर्व राजशक्तींपासून ही मादिरोच्चाटनाची आशाही व्यर्थच आहे. हाय! हाय! तर मग झालाच हा यशस्वी 'मादिरोचा एकच घोंट!' युगान युग आतां मला नरकांत पडलें पाहिजे. हाय! हाय!

पद्य—(माहमें गर आप है तो.)

हा! खले, जळून हाळे नरकिं नेलें तूं मला ॥ होसि जीवनरूप परि मम देहजोवाहे जाळिला ॥ १ ॥ तूं हलाहल असुनि चंचळ हृदये शिरसो प्रोतितें ॥ घोर पापें शमति पारे हें पाप नेदी शांतिला ॥ २ ॥ दुष्ट दाख्ख नीच मादिरो, ऐसे देते दुर्गती ॥ भंगिते मनदुर्ग मनुजा, सोडि सत्वर हीजला ॥ ३ ॥ जोडितां कर नम-वितो शिर मद्यःप्यांतां आपका ॥ मद्य त्यजुनी भूषवावें अखिल मानवजातिला ॥ ४ ॥

(नरकांत घेऊन जातात.)

विजयः—(स्वगत) अरे वापरे! आतां एवढा मोठा साधु 'मादिरोचा एकच घोंट' पिऊन जर क्षमा न होतां नरकांत गला; तर मग आजन्म पापी व पतित मी, त्या मला आतां कोठची व कोणाची क्षमा हंगार? मी जगांत माणूस होतां, कीं जनावर होतां, कीं फत्तर होतां वरं? फत्तर असतो तर पापमुक्त होतां. दाख्खा वेशुद्रींतच माझं सारं आयुष्य कसं वरं लोटलं? इंदुप्रभा उगशी अनोशी मेळी. हातांतोळ कंकण एके दिवशीं आपल्या लाडक्या वकुलाजवळ देऊन वाजारांतून पोठ विकत आण हणून त्याला तिनं पाठोवलेन, आणि मुळाच्या हातून तें कंकण हरवलं, आणि वरती मी मुळाला व इंदुप्रभेला मारलं. वाट चुकून हरपलेला वकुल सांपडून तिला तशा दुस्तर स्थितींत झालेला आनंद माझ्या कठोरतेनं निमिप्रार्थांत मावळला. तो एक देखावा, एकच काय, पण असे शेंकडों प्रसंग, त्यांतून तो शेवटचा देखावा—मुळांच्या रस्त्यावरील खुनांचा—इंदुप्रभेला जिवंत पुरण्यास नेली त्या वेळचा (कांपत

कांपत) आतां होणाऱ्या नरक यातनेपेक्षां माझ्या मनाला अधिक ताप देत आहे. आतां या साऱ्या अपराधांचें शासन तर मी आनंदानं किंवा दुःखानं भोगिन, परंतु झाल्या दोषांची व अपराधांची सुधारणा करण्याची दवडडेली संधि आतां मला कोठून मिळेल? असो. इंदुप्रभे आपल्या तिन्ही मुळांसह तूं स्वर्गी गेलीस! रहा, आनंदांत रहा तूं तिथें. हा पापी कपाळकरंटा दारूवाज-पति तुला कायमचा अंतरला. दारूवाजांच्या घशांत शिशाचा रस ओतण्याची शिक्षा आतां नरकांत तर मिळेलच. परंतु हे जगांतील अधिकाऱ्यांनो, तुझी जगांत अमळांत आगा. आणि स्वतःच पीत असाल तर हें माझं चरित्र पहा, आणि शुद्धीवर या. पहा हा मदिरेचा एकच घोंट! मला आतां नरकांत जाण्याची आतुरता झाली आहे. परंतु आतां हें नीतिधैर्य-निरर्थक. ह्यणून या देहाबरोबरच तेंही नरकांत जळून मसम होणार! (उच्छ्वास टाकून) हाय! या सर्व अनर्थाळा कारण दारू! दारू! दारू! मदिरेचा एकच घोंट.

क्रोधः—चल रे ए महा नीच कुटुंब घातकी दारूवाज. तुझ्या पायाला दोरी बांधून ओढून नेऊं. (त्यालाही नरकांत ओढून नेतात.)

यमः—आतां सूर्योदय इतक्यांत होईल. आम्हां अमुलांचे सैतानी दरवार याच वेळीं निशा संपताच वंद झाडे पाहिजेत. सर्व निशावाजांना शेवटचा रामराम व सखाम-गुडू वाय फेअर वेळू करा आतां! परंतु एकच क्षण थांबा, गडबड करूं नका. आमच्या या मदिराप्रधान 'मदिरेच्या एकच घोंटाच्या' नाटकाचा शेवटचा पडदा पडण्यापूर्वी व हा दरवार बरखास्त करण्यापूर्वी आणखी एक गोष्ट मला करावयाची आहे. आजच्या कामगिरींत आमचा कनिष्ठ बंधु गांजा यानें दहा हजार वळींची मदत मदिरासाठीं दिली आहे, ह्यणून तिच्या राज्यांतील वसूळांत गांजाला—त्याच्या पुत्रासह—सरदेशमुखीचा हक्क आणि इतर सर्व मदत बाहेरची मदिरेस चौथीई झाल्याकारणानें, चौथीईचा हक्क, मांग-अफू-ताडी-माडी-सिन्धी-मदक-चंडोल-चरस यांस देण्याचा मी हुकूम करतो.

लंगडा टी पोंटः—आणि मला ?

प्लेग उ० क्रोधः—तू टी पॉट-तुळा टिनपॉट आणि नारळाची आई.

सर्वः—ती कशाला ?

प्लेग उ० क्रोधः—शरोदार मीक मागायची आपली ती एक सनद हणून.

मदिराः—माझ्या जितक्या कृति व माझे जितके डोळे आहेत, तितक्या डाळ्यांनी कोणी प्रेक्षक-माझे एका दिवसाचे आज घडले तितके प्रवेश-जर एकत्र जमवून पाहतील, तर 'मदिरेचा एकच घोंट' हें संपूर्ण पांच अंकी नाटकच त्यांना पाह्यला मिळेल. पण असं तें 'मदिरेचा एकच घोंट' नाटक पाहून घरी गेले की 'पुराणांतली वांगी पुराणांत!' अखेर या मदिरेचाच विजय! होयना? पहा हें मदिरेदेवीच चित्र! (एक भयंकर भडें माठें चित्र दिसतें) पहा या भयंकर नरकयातना-दारूवाजांच्या! किंई. (विजयवेताळ-इंद्रनाथ-पद्मनाभ जळत आहेत इ० इ० देखावा.)

पद्मनाभः—(रडत) हाः, मूर्ख विजयवेताळ प्रधाना, मला दारूचं व्यसन लावून तू माझं वाटोळं केळंस! दुष्ट, दाखत तुळा कोणतं ब्रह्म दिसलं ?

विजय०—महाराज, दाखत परब्रह्म मळा दिसलं! कारण परब्रह्म सर्व घटांत-अर्थात् दाखत ही भरलेलं होतं !

पद्म०—मग आतां या नरकाभांत तुला काय दिसतंय ?

विजय०—महाराज, सैतानाचं वास्तव्य दिसतंय !

पद्म०—अधमा जगांत देखील दाखत सैतानच भरलेला होता. सर्व घटांत परमेश्वर भरला आहे, हणून मलमूत्र कोणो भक्षण करीत नाहीत.

इंद्र०—रण नरकांत आतां दारूवाजांना तेंच मिळत राहणार.

मदिरा—तथास्तु! तथास्तु!!

यमराजः—जा आतां सर्वजण; मी पूर्वी सांगितल्याप्रमाणं सुखानं प्रत्येक मदिरामदिरींत प्रवेश व वास करून सर्व जगभर आपापल्या पराक्रमाचें काहूर उसळून, प्रळय करा.

प्लेग ग्रंथिज्वरः—दरवार बरखास्त महार्राज ! काय लगतों ?

सर्वजणः—“मदिरा-प्रवान महाराणी-त्रिभुवनविजयी मानव
संहारिणी राक्षसी को जय !” मदिरामक्तानों, ध्या तर ‘संगीत मदिरेश
एकच घोंट-एकच घोंट-एकच घोंट!’ इति मदिरापुराणं समाप्तम् ! तथास्तु
(‘माझं जरा ऐकावं’ ‘आळंका लक्षांत’ ‘समजळं किं नाहों’ ‘किती
‘हो हळडळं’ ‘बंका’ इ० इ० सर्व वाक्यें आधिग्याधि उच्चारतात.
अपसरा ‘नमुं शशिवर शंकर’ इ० पद्य हणून नृत्य करितात.) (पड
पडतो. व दोंडो चित्रगुप्त पिटावितोः—)

(“एका! एका! हिंदवासी जनहो-विश्ववासी
जनहो, एका! मद्यपाननिषेधाची चळवळ जिवापाड चाल
वून, या मदिराराक्षसीची हकालपट्टी जगांतून काय
मची करा, अशी ब्रह्मदेवाची तुझां सर्शास आज्ञा आ
हो!!!”

ईश-स्तुति (कोरस)

पद्य-(मुवारक वादो गावो शादो दूला दुलहन को.)

या, भरत सुमाता-स्तोत्रें आतां प्रेमं गाऊं या ॥ धृ० ॥ नाना
जातींचा । हा समूह जमला गमतीचा ॥ चाल ॥ वेकसलों फु
उपवन फुलेंलं । पाळी माळी पाश्र्वमचा ॥ चाल ॥ श्रीमज्जो
राखी लाज । अमुचा साज । तो नृपराज । त्यासी विनवू
॥ धृ० ॥ १ ॥ हे प्रभुवर, मद्यानें । जाळिलों पहा हीं नरसुमनें ॥
संकट वारुनि । दुरित निवाहनि । प्रजा सुखी कर हे सम्राट ॥
मेरी । सम्राज्ञी-सह समरों । विजय वरीं । ईशा ध्याऊं या ॥
जगन्नायका पाहीं । या मदिराबाईच्या पायीं ॥ देश बुडाल
शुद्धि न याला ॥ दीन दयाळा तूची तार ॥ नाटक हें । मदिरेश
यश या दे । व्यसना ने । मद्याच्या विलया ॥ धृ० ॥ ३ ॥

